

PÉCSI SZEMLE

várostörténeti folyóirat

2001.

ősz

POZSÁRKÓ CSABA

SOPIANAE

KORABELI FORRÁSOK ÉS FELIRATOS KŐEMLÉKEK ALAPJÁN

FORRÁSOK

Pécsett, az utóbbi évszázadban történt tervszerű ásatások a római város egyre pontosabb képét vetítik elénk. Mindazonáltal a főként írott vagy feliratos források elégtelensége miatt *Sopianae* római kori története igen hiányos. A római városról, különösen annak korai történetéről, nem sokat árul el az immár világörökségeként nyilvántartott ókeresztény temető sem. Sőt, ha őszinték akarunk lenni, még arra is csak közvetett bizonyítékaink vannak, hogy Pécs római kori neve Sopianae volt. Ezen kívül semmit nem tudunk arról, hogy a városiasodás milyen hivatalos „fokán” állt a város a római kor különböző időszakában.

Pannóniában már a római hódítás első századában megindult a városalapítás. Ez eleinte alapvetően Itáliából két irányban; a Borostyán út és a Száva völgye mentén történt, míg mai Dunántúl dunai szakaszán viszonylag későn következett be. Emiatt Pannonia Inferior (Alsó-Pannónia) területén elsősorban a mai horvátországi Szerémségben vált előrehaladottá, ezen kívül pedig a provincia hatalmi központja, a helytartó székhelye, Aquincum (Óbuda) környékén. Ennek megfelelően Sopianae-ban csak kis valószínűséggel számíthatunk városi rangú településre a Kr.u. 2. század előtt, és ennek a régészeti bizonyítékok sem mondanak ellen.

Mivel Pécs késő antik-kora középkori **Quinque Basilicae**, vagy a középkori **Quinqueecclesiae** nevei nem árulnak el sokat az antik, kereszténység előtti Sopianae-ról, a korabeli forrásokhoz kell visszanyúlnunk.¹ Az, hogy Sopianae jelentős településsé válhatott, több tényező együtthatásának köszönhető. Ezek közül valószínűleg a legfontosabb, hogy számos, különösen fontos útvonal csomópontjában feküdt. A természeti adottságoknak megfelelően ennek az úthálózatnak lehetett már előzménye a római kor előtt is, de kétségtelen, hogy a rómaiak fejlesztették nagyobb jelentőségűvé.

Ha ránézünk egy mai térképre, azt látjuk, hogy a Lacus Pelso (Balaton) elzárja az utat a Balkán és az egyik legfontosabb birodalmi útvonal, az itáliai Aquileiából (közel a mai Velencéhez) kiinduló, és Emonán (Ljubljana), Poetovion (Ptuj), Savarián (Szombathely), Scarbantian (Sopron) keresztülhaladó Borostyán út végpontja és határátkelő helye, Carnuntum (Deutsch Altenburg-Németóvár) között. Ha az utazó átlépte a moesiai (nagyjából Szerbia) határt Singidunum (Belgrád) után, ahhoz, hogy Pannónián keresztülutazzon, választhatta a limes mentén futó hadiutat, de ez volt a leghosszabb, vagy átutazhatott a hátországon. A belső útvonalaknak számos változata létezett, és ezek közül a két legfontosabb és legrövidebb érintette Sopianae-t.

¹ A legtöbb történész egyetért abban, hogy a korábbi Sopianae a késő római, ókeresztény temetőkápolnákról kaphatta ezeket a neveket.

A római úthálózatokról fennmaradt leírások, az ún. itinerariumok közül számunkra az *Itinerarium Antonini Augusti* a legfontosabb, mely az utazók számára nagyjából egy nap alatt megtehető, 20-30 mérföldes (millia passum), azaz 30-45 kilométeres távolságonként sorolja fel az útvonal állomásait. Az egyik útvonal, mely a Balatont az északkeleti végénél kerülte meg, a limes utat pedig Arrabonánál (Győr) érte el, Mursa (Eszék) után, a drávai átkelést követően következőképp futott: *Antianis mpm. XXIII; Sopianis mpm. XXX; Ponte Mansuetina mpm. XXV; Tricciana mpm. XXX; Cimbrianis mpm. XXV; Crispiana mpm. XXV; Arrabona mpm. XXV; Flexo mpm. XXV; Carnunto mpm. XXX.*² Azaz: Antianaeig (Baán, Horvátországban, a Baranya-háromszögben) 24 mérföld; Sopianaeig 30 mérföld; Pons Mansuetináiig (?) 25 mérföld; Triccianáiig (Ságvár) 30 mérföld; Cimbrianaeig (?) 25 mérföld; Crispianáiig (?) 25 mérföld; Arrabonáiig (Győr) 25 mérföld; Flexumig (Mosonmagyaróvár) 25 mérföld; Carnuntumig (Németóvár) 30 mérföld.

A másik, jóval fontosabb, ún. mediterrán útvonal két 4. századi császári rezidenciát kötött össze: *De Pannoniis in Gallias per mediterranea loca id est a Sirmii per Sopianas Treveros usque*, azaz: Pannoniából Galliába a szárazföld belsején keresztül, vagyis Sirmiumból (Mitrovica, a horvátországi Szerémségben) Sopianaeig át Treviriig (Trier). Ez a Balatont a délnyugati végénél kerülte el, a Borostyán utat pedig Savariánál érte el, Mursa (Eszék) után pedig a következőképp futott: *Antianis mpm. XXIII; Suppianis (sic!) mpm. XXX; Limusa mpm. XXII; Silacenis mpm. XVI; Valco mpm. XXIII; Mogentiana mpm. XXX; Sabaria (sic!) mpm. XXXVI; Scarabantia (sic!) mpm. XXXIII; Muteno mpm. XII; Vindobona mpm. XXII.*³ Azaz: Antianáiig (Baán) 24 mérföld; Sopianaeig 30 mérföld; Limusáiig (?) 22 mérföld; Silacenaig (?) 16 mérföld; Valcumig (Keszthely-Fenékpuszta) 23 mérföld; Mogetianáiig (Tüskevár?) 30 mérföld; Savariáiig (Szombathely) 36 mérföld; Scarbantiaiig (Sopron) 34 mérföld, Mutenumig (Leithaprodersdorf?) 12 mérföld; Vindobonáiig (Bécs) 22 mérföld. Innen az út a limest követte.

Ezeknek az utaknak különböző elágazásaik voltak, miután elhaladtak a Balaton mellett, de az nyilvánvaló, hogy Sopianae fontos csomópontja volt mind a tartományi, mind pedig a birodalmi úthálózatnak. Ennek köszönhetően a Kr.u. 2. század közepére Sopianae fontos közlekedési és kereskedelmi központtá válhatott a régióban annak ellenére, hogy a tartomány Balatontól délre és Drávától északra lévő területe gazdaságilag nem volt jelentős; erre valóban illett **Plinius** leírása: *Pannonia glandifera*, azaz a makkot termő, vagyis tölgyerdős Pannónia.⁴

Sopianae növekvő fontosságára utal az a tény is, hogy az útvonalakat követve két észak-itáliai kereskedőcsalád is megtelepült a városban; az aquileiai származású **Caeserniusok** (19, 23), akik valószínűleg a Borostyán utat követve, közvetlenül Savariából érkeztek és a **Marcusok** (19, 40), akik viszont a Száva völgyének városain keresztül vándorolva települtek át Sopianaebe. A két család aztán itt össze is házasodott.

² *Itinerarium Antonini Augusti* 266, 14; az állomások némelyikének azonosítása bizonytalan, különös tekintettel arra, hogy a megadott távolságadatok általában kisebbek a valóságosnál.

³ *Itinerarium Antonini Augusti* 232, 4; némely állomás azonosítása itt is bizonytalan.

⁴ Plinius: *Naturalis historia*, III, 148.

Az antik auktoroknál még egy helyen szerepel Sopianae: A későrómai **Ammianus Marcellinus** a következőket írja: „Maximinus, regens quondam Romae vicariam praefecturam, apud Sopianas Valeriae oppidum obscurissime natus est patre tabulario praesidialis officii orto a posteritate Carporum, quos antiquis excitos sedibus Diocletianus transtulit in Pannoniam.”⁵ Azaz: Maximinus, aki valamikor a Róma városi praefectus [kb. városparancsnok] helyettese volt, a Valeria [tartomány] beli Sopianae városában, alacsony sorban született.⁶ Apja a praesesi [helytartói] hivatalnál könyvelő volt, és családja a carpoktól származott; ezt a népet ugyanis Diocletianus császár kiköltöztette ősi lakóhelyéből és Pannóniába telepítette át. Az idézett hely két szempontból fontos számunkra. Egyrészt *oppidum*-nak nevezi a várost, ez viszont semmit nem árul el Sopianae korábbi városi rangjáról (*municipium*, vagy *colonia*). A római városi rangok közti különbségek a késő római korra már elenyésztek, így természetes, hogy esetünkben Ammianus Marcellinus nem tartja fontosnak ennek közlését. Még fontosabb azonban az idézet abból a szempontból, hogy Sopianae helyezi a helytartói hivatalt. Ez az egyetlen forráshelyünk ugyanis, amelyből tudjuk, hogy Sopianae volt a késő római Valeria tartomány polgári közigazgatásának a székhelye.

Diocletianus császár (Kr.u. 284-305) közigazgatási reformja keretében ugyanis az addigi provinciákat kisebb tartományokra osztották fel. Így lett a korábbi Pannonia Inferior Drávától északra fekvő részéből Valeria tartomány, míg a Drávától délre lévő területek a Pannonia Secunda nevet kapták, melyhez nagyjából a mai Baranya-háromszög területe is valószínűleg hozzátartozott. Ezen kívül szétválasztotta az addig egységes közigazgatást; a polgári kormányzó (*praeses*) székhelye a fentiek szerint Sopianae lett. A múlt század elején, a mai Postapalota építésekor tárták fel a helytartói palota maradványait, míg a katonai parancsnok (*dux*) továbbra is Aquincumban székelte.⁷

A fentiekén kívül sajnos semmilyen egyéb írott forrás nem áll rendelkezésünkre Sopianae római koráról, hacsak egy azóta már elveszett baáni sírkőtöredéket nem tekintünk annak, mely talán bizonyos *CIVES SO[pianarum]*-ot, azaz sopianaei polgárokat említ.⁸ Sajnos a kő olvasata bizonytalan, különös tekintettel arra, hogy nem említi a város rangját.⁹ Egy tipikus felirat ugyanis *mun(icipii)* vagy *m(unicipii)*, illetve *col(oniae)* vagy *c(oloniae)* *Sopianarum* formában szólna a városról, ha az valóban városi rangú település volna. A historiográfiai és feliratos emlé-

⁵ Ammianus Marcellinus 28.1.5.

⁶ Maximinus életpályáját legutóbb Lengvári István elemezte: Lengvári István: Megjegyzések Maximinus életpályájához. In: Tanulmányok Pécs történetéből 5-6. Vonyó József (szerk.) Pécs, 1999. 153-162.p.; Ugyancsak Maximinus-szal, illetve apjával foglalkozik Szabó Ádám: Ein Sptrömischer Augur in Sopianae? In: Specimina Nova XV, Pécs, 1999. Pécs, 2000. 148.p.

⁷ A katonai kormányzat szerepe nem teljesen tisztázott; a 4. századból is ismeretesek például exercitus Pannoniae Inferioris, azaz Alsó-Pannonia hadserege feliratú katonai téglabélyegek, ami arra enged következtetni, hogy a katonai kormányzat, illetve hadseregvezetés nem követte a kisebb tartományi beosztást.

⁸ Corpus Inscriptionum Latinarum III. 3293.

⁹ Az epigráfiai átírásnál a töredékek kiegészítését a francia L'Année Épigraphique alapján, a szakmai szabályait követve szögletes zárójellel: [], míg a rövidítéseket kerek zárójellel: () jelöljük.

kek szűkössége, illetve hiánya miatt különösen fontos a város történetének kutatásában a régészet szerepe. Mindezen források és a felírtos emlékek szűkössége ellenére alaposan feltételezhető, hogy legkésőbb a Kr.u. 3. századra Sopianae legalább *municipium*-i rangú település volt.

A FELÍRTOS EMLÉKEK TOPOGRÁFIÁJA

Ha végignézzük Sopianae és közvetlen környéke felírtos emlékeit, azt látjuk, hogy a Kr.u. 1. század végétől a 3. század végéig szintén nem túl jelentős mennyiségű (45 db) faragott emlékek áll a rendelkezésünkre. A kövek jelentős részének esetében viszont az a probléma, hogy elsősorban a székesegyház és a püspökségi épületek középkori, majd újkori építkezéseihez felhasználták a római emlékeket is, miközben többnyire át is faragták őket.¹⁰ A beépített kövek többségét (3, 12, 15, 17, 18,¹¹ 19, 22, 25, 29, 30, 31, 33, 36)¹² a székesegyház Schmidt-féle átépítése során kimentették ugyan, de természetesen mára már nem ismerhetjük az eredeti lelőhelyüket. Mindazonáltal feltételezhetjük, hogy e kövek nagy részét a lehető legközelebbi lelőhelyekről szállították a székesegyházhoz, bár a püspöki megbízottak nyilván a város, sőt, az egyházmegye távolabbi területeiről is összegyűjtötték az építkezésekhez az anyagot. Mivel az első három kivételével valamennyi kereszténység előtti, pogány sírkő, a késő római, keresztény temető pedig a mai püspökség helyén terült el, azt is feltételezhetjük, hogy a kereszténység előtti temető is a középkori városnak ebben a fertályában, de mindenképp a római városon kívül, azaz esetünkben nagyjából a Ferencesek utcájának vonalától északra lehetett, mert ahogy a Tizenkét táblás törvény kimondta: „Halott embert a városban sem eltemetni, sem elégetni nem szabad.”¹³

Ha a rátekintünk a város térképére, láthatjuk, hogy a római város és a keresztény temető között további sírkövek kerültek elő (Jókai tér: 24; Ferencesek utcája: 21, 26, 34, 37; Széchenyi tér: 35; Apáca utca: 28; Janus Pannonius utca: 32). E sírkövek, a székesegyházba beépítettekkel együtt egy jól körülhatárolható területet ölelnek fel észak-északkeletre a római várostól, ahol ezek alapján a Kr.u. 2-3. századi temetőt sejtethetjük. Ezeken a sírköveken kívül csak egyetlen további darabot ismerünk; valószínűleg a város keleti kapujának környékéről, a Bajcsy-Zsilinszky utcából (23).

Mindezt összegezve meglehetősen szokatlannak tűnik a sopianaei temető elhelyezkedése, mivel a római városok temetői többnyire a városból kivezető, főbb útvonalak mentén, hosszan elnyúlva helyezkedtek el. A szokatlannak tűnő elrendezés oka valószínűleg abban rejlik, hogy Sopianae, legalábbis a fallal körülvett város, a Mecsek

¹⁰ Lásd: Pozsárkó Csaba: Újabb római sírkőtöredék Sopianae-ból, in: Pécsi Szemle, 2001. TAVASZ

¹¹ Ezt a sírkövet a székesegyház nyugati kapubéllétébe építették be 11 másik, egyértelműen római faragású és talán egy tucat csak gyaníthatóan római eredetű kővel egyetemben. E munkában csak a felírtos emlékek szerepelnek, így a további, csak figurális faragást hordozó emlékek kimaradtak belőle. A sírkőtöredékeket azóta már ismét beépítették a középkori kapu rekonstrukciója során a Dóm Kőtarban.

¹² A dolgozatban zárójelben szereplő számok a mellékelt térképen feltüntetett felírtos kövek számaira utalnak. A székesegyházba mindazonáltal olyan sok kő volt beépítve, hogy a térképre az oda beépített sírkövek (17-36) nem fértek el.

¹³ Lex XXII tabularum, 1;4.

déli hegy lábánál hosszan, mintegy füzérszerűen elnyúló településláncolat központi magja lehetett, és a lakott településrészeknek ez a közelsége tehette lehetetlenné a keleti és nyugati irányban kivezető főútvonalak mentén történő temetkezést. Ezt támasztják alá a tulajdonképpeni városon kívül talált római épületmaradványok (mint pl. a Kárpáti Gábor által a kilencvenes évek elején a Lenau-ház udvarán feltárt Domonkos kolostor romjai alatt lévő, padlófűtéses, római épület maradványai), és egyben talán magyarázná Sopianae nevének többes számú alakját is.¹⁴

Hasonlóképpen, az oltárok elhelyezkedése is lehetővé teszi számunkra néhány következtetés levonását. Az a kettő, melyet a székesegyházba építettek be (12, 15) természetesen figyelmen kívül hagyható, míg a harmadiknak (3), a székesegyház mellől, lehet némi jelentősége. Ez egy fogadalmi oltár, melyet egy bizonyos **Marcus Ulpius Marcellus**, a *legio IIII Flavia felix* ún. *beneficiarius consularis*a állított.¹⁵ Ez a *legio* a Moesia Inferiorbeli (Felső-Moesia, nagyjából a mai Szerbia területén) Singidunum (Belgrád) helyőrsége volt, és pannóniai előfordulása azokra az időkre esik, mikor a brigetiói (Ószőny) *legio I Adiutrix*ot helyettesítette a tartományban, ha azt valamilyen hadjárat miatt máshová vezényelték. Az, hogy ehhez az oltárhoz nem messze, a Széchenyi téren a *legio I Adiutrix* egyik *beneficiarius*ának, **Cicerius Homunció**-nak is előkerült az oltára, esetleg arra engedhet következtetni, hogy a városnak ezen a részén állhatott valamelyik *legio* szentélye, esetleg, mivel amúgyis felváltva állomásoztak itt, a közösen használt szentélyük.

A város ezen részéből származó egyetlen további oltárt (11) *Silvanus Silvestris*nek, ennek az ősi, pannon-kelta (bár az *interpretatio Romana* alapján a római megfelelőjével azonosított) erdei istennek szentelte egy bizonyos **Crispius Potens** valamikor a Kr.u. 3. század harmincas, negyvenes éveiben. Az oltár elhelyezkedése egyértelműen arra utal, hogy a várostól északra, a mainál sokkal lejjebb kezdődött az erdő, *Silvanus* lakóhelye.

Crispius Potens egy másik oltárt (6) is állított Kr.u. 237-ben, de ezzel már behatolunk a római városba. A *Iupiter Optimus Maximus*nak és *Iuno Reginá*nak, azaz a Legjobb és Leghatalmasabb *Iupiter*nek és *Iuno* királynőnek dedikált oltár azt jelzi, hogy egy jelentős templom, talán a város főtemploma állhatott a közelben.

Ha helytálló az a feltételezés, hogy a fentiekben részletezett útvonalak a mai Rákóczi út nyomvonalán haladtak keresztül a római városon, akkor ez kellett legyen Sopianae egyik „főutcája.”¹⁶ Esetünkben a *decumanus*, mivel hogy kelet-nyugati irányban szelte át a várost, melynek a kapuja a Rákóczi út-Irgalmasok utcája kereszteződésétől nyugatra lehetett. Ugyanis Kárpáti Gábor a Citrom utcában és a Teréz utcában tárta fel a város 3. századi, keleti városfalát (melyre a Citrom utcában, sajnos hibás latinságú felirat emlékeztet bennünket), ennek vonala pedig itt találkozik a Rákóczi úttal.

¹⁴ Bár egyesek időnként próbálkoznak az egyes szám birtokos esetből eredeztetni az -ae végződést, ennek ellentmond Sopianae nevének összes ragozott alakja: Sopianas, Sopianarum, Sopianis, melyek egyértelműen a többes számra utalnak.

¹⁵ a *beneficiarius consularis*ok a fronton elhelyezkedő legiókat, illetve a helytartói, végső soron a császári hatalmat képviselték a háttország jelentősebb, városias jellegű településein.

¹⁶ Fülep Ferenc–Sz. Burger Alice: Sopianae. Pécs, 1979. 229.p.

Ha tovább haladunk nyugat felé, a következő, *Hercules*nek szentelt oltár (1) szintén a Rákóczi út északi oldalán került elő. *Hercules* birodalmi szintű tisztelete **Marcus Aurelius** fia, **Commodus** alatt élte tetőpontját, és ez az olyan, túlnyomórészt katonai jellegű provinciákra, mint Pannonia Inferior, különösen érvényes. Mivel ehelyütt faragott épületmaradványokat, mint például párkánytöredékeket is feltártak, valószínűsíthető egy *Hercules*-szentély léte.¹⁷

Még tovább nyugat felé elérkezünk a Jókai utcához. A város észak-déli főútja, az ún. *cardo*, talán ennek a nyomvonalán haladhatott a két főút találkozásánál épült a fentiekben már említett, feltételezett helytartói palota, melynek hátsó traktusában Fülep Ferenc egy *Mithras* oltárt (14) tárt fel 1963-ban. Mivel a perzsa eredetű napisten, *Mithras* kultusza nem tartozott a hivatalos római vallás keretei közé, itt legfeljebb egy magánszentéllyel számolhatunk, ha egyáltalán nem másodlagos felhasználásban került ide a kő.¹⁸

Az út déli oldalán három további oltár került elő a hetvenes évek építkezései során. Kettő közülük kivételesen monumentális; az oldaluk is díszített, és mindkettőt egy bizonyos **Iulius Rufus** állította Kr.u. 163-ban. Az egyiket *Iuppiter Optimus Maximus*nak és *Terra Maternak*, a Földanyának, míg a másikat *Silvanus*nak (itt jelző, *Silvestris* vagy *Domesticus* nélkül). Ezek mellett, az egyértelműen összetartozó darabok mellett, a harmadik (5) szintén *Iuppiter Optimus Maximus* és *Iuno Regina* tiszteletére készült. Így hát ez egy másik olyan pontja a városnak, ahol várható a főtemplom jelenléte. Mindezek az utóbbi oltárok egy másik, jól körülhatárolható területen bukkantak elő, melyen ráadásul más, monumentális középületek is találhatóak, mint például a már többször említett helytartói palota, illetve a Kárpáti Gábor által feltárt hatalmas közfürdő a Kereskedők Háza alagsorában. Mindezt egybevetve kétségtelen, hogy itt volt a római kori Sopianae főtere, a Forum.

Ennek közelében még két oltár került elő. Az egyik (9) a Forum területétől délre bukkant elő 1973-ban, és egy bizonyos **Publius Nigrius Quintilianus** nevű *beneficiarius consularis* állította *Nemesis*nek, a sors görög eredetű istennőjének. Mivel az oltár lelőhelye már a város szélén van, elképzelhető, hogy itt állt valamikor az *amphitheatrum*, mivel jellemző módon a gladiátorok szerencséjének érdekében volt szokás *Nemesis*nek oltárt állítani, mint pl. bizonyíthatóan ez a helyzet Savariában, bár ennek valószínűsége igen csekély. Talán a gladiátor-szerencsééhez való hasonlósága miatt állította a katona Quintilianus az oltárt. Sajnos nem közli, melyik legio tisztje volt, de egy másik oltár (7) lelőhelyéből következtethetünk rá. Ez utóbbi oltárt *Iuppiter Optimus Maximus*nak és *Maximinus Thrax* (Kr.u. 235-238), valamint fia és társuralkodója, *Verus* tiszteletére állította az aquincumi legio II *Adiutrix beneficiarius consularis*a, **Terentius Candidianus** Kr.u. 237-ben.¹⁹ Ennek az oltárnak az adja a fontosságát, hogy ez az egyetlen, mely bár ledőlve, de *in situ*, azaz

¹⁷ Fülep-Burger... i.m. 1979. 234.p.

¹⁸ Fülep-Burger... i.m. 1979. 239.p.

¹⁹ Érdekessége az oltárnak, hogy az uralkodók nevét III. Gordianus császár (Kr.u. 238-244) idején levették a feliratról; ezt nevezzük *damnatio memoriae*nek, az „emlék elátkozásának”, pontosabban eltörlésének. Lásd Pozsárkó Csaba: *Damnatio memoriae*. In: Sétatér, 1998. I.

eredeti helyén, helyzetében került elő Kárpáti Gábor 1991-es feltárásán a jövőendő Sopianae téren. A lelőhely valójában egy kis szentély, melyben oszloptalapzatok futnak négy, kelet-nyugati irányú sorban, és ebben a keletre néző szentélyben számos más oltár elhelyezésére szolgáló alapzat ugyancsak megtalálható volt. Így ez az egyetlen olyan szentélye a városnak, melynek helyét biztosan ismerjük, és azt is tudjuk, hogy a legio II Adiutrix beneficiariusainak szentélyével van dolgunk. Nagyon valószínű tehát, hogy a fenti Nemesis-oltár eredetileg ugyanitt állt.

Összegezve tehát az oltárok lelőhelyeit, egyrészt meghúzhatunk egy eléggé korlátozott kört a várostól északra, valamint egy tágabbat a Forum környékén, valószínűleg egy főtemplommal, esetleg az ún. capitoliumi triász: Iuppiter, Iuno, Minerva templomával, akár a Forum keleti, akár a nyugati végében, egy Hercules-szentéllyel és a legio II Adiutrix beneficiariusainak szentélyével. A Mithras-oltár nyilvánvalóan egy magánszentélyhez tartozott.

A LAKOSSÁG TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELE A FELIRATOK ALAPJÁN

A feliratokon kirajzolódó népesség egy másodrendű római város meglehetősen jellegzetes képét nyújtja. Elsősorban a katonák, illetve veteránok magas száma a feltűnő, ehhez képest a bevándorlók, a bennszülöttek, valamint a rabszolgák és *libertusok*, illetve *libertinusok* (felszabadított rabszolgák, ún. szabadosok, illetve leszármazóik) viszonylag kis számban képviselik magukat. Végső soron azonban ez természetes egy olyan katonai provinciában, mely valójában nem más, mint egy nagyjából 50 km széles határsáv, ahol az itt állomásozó hadsereg létszáma, legalábbis a Drávától északra, meghaladhatta a polgári lakosok számát is. A tartomány e részének gazdasága szinte kizárólag a katonaság kiszolgálására szorítkozott, így a városi életet felpozíciósító ipar és távolsági kereskedelem viszonylag fejletlen maradt. A társadalmi felemelkedést szinte kizárólag a katonaságba való belépés jelentette. Ami külön gondot jelent a kutatóknak, Sopianae-ből egyetlen városi tisztviselőt sem ismerünk, így azt sem tudjuk megállapítani, a városiasodás milyen fokon állt a bizonyos korokban a település.

A nem római polgár, bennszülött köemlék-állítás ritka. Mindazonáltal a római polgárok emlékei között nyilván számos olyan található, melyet bennszülött, kelta vagy illyr származású, de már római polgárjogot elnyert személy állított, ezek többségéről viszont csak azt tudjuk megállapítani, hogy (családjuk) melyik császártól kapta a polgárjogot (lásd később). A Kr.u. 212-ben kiadott *constitutio Antoniniana*, azaz **Caracalla** császár (Kr.u. 211-217) polgárjogi reformja következtében amúgy is a birodalom csaknem minden, személyében szabad lakosa megkapta a római polgárjogot, így a 3. századi feliratokon a megkülönböztetés végképp elenyészik.

Ugyanez a helyzet a bevándorlókkal, különösen az itáliaiakkal, mint a *Caeserniusok*, illetve a *Marciusok* (lásd fentebb), akik Sopianae-ban valószínűleg csak a családi vállalkozás leányvállalatait vitték, de itt letelepedvén a hadseregben is karrier-lehetőséget láttak, ezen kívül helyi lakosokkal kötöttek házasságot: **Caesernius Martialis** felesége például bennszülött nő; **Aelia Ata (23)**. A *Claudiusok* többsége is nyilvánvalóan bevándorló; ők ugyanúgy, mint a

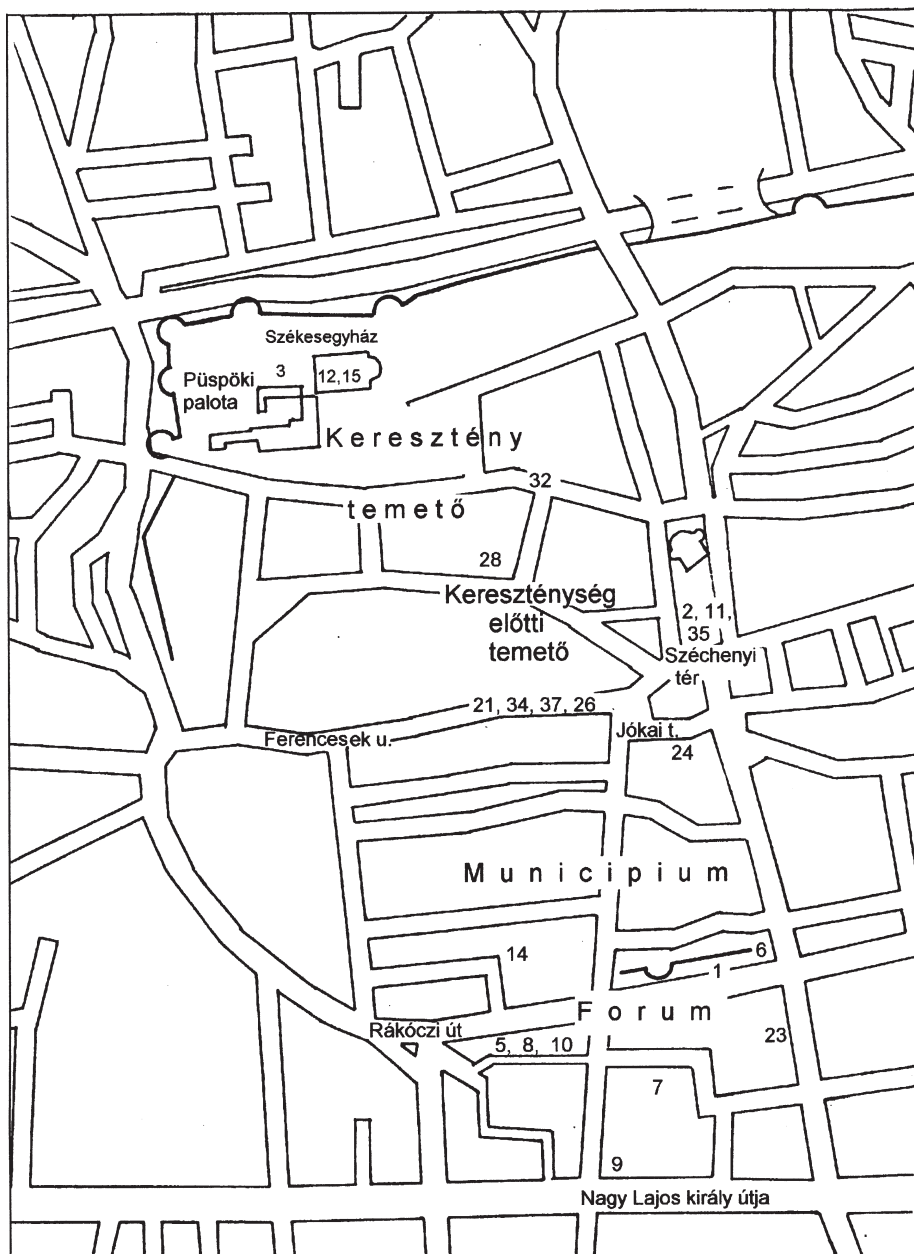
*Caesernius*ok, a claudiusi alapítású coloniából, Savariából költözhettek Sopianae-ba vagy települtek le a városban azután, hogy leszereltek a hadseregből (18).

A szabadosok viszonylag kis száma ismét csak a város kevéssé jelentős ipari és kereskedelmi központ jellegét mutatja. Két esetben bukkan fel az *Ingenua* név, amely arra utal, hogy viselője már szabadon született, de legalább egyik szülője *libertus* volt. Ezen kívül ismerünk egy **Attius Germanio**-t, aki a felirat tanúsága szerint *libertus*, melyet valószínűleg korábbi rabszolgatársa, **Apuleius Basileus** állított az emlékére. Görög nevet ugyanis a birodalomnak ebben a részében, különösen egy vidéki városban, többnyire rabszolgák viseltek. Ugyan kétségtelen, hogy általában a rabszolgáktól, kiknek nem volt saját jogú vagyona, kevésbé várható e viszonylag drága feliratok állítása, a fontosabb, nagyobb városokban mégsem ritkaság. Természetesen voltak rabszolgák a nagyobb, Sopianae környéki, késő római villagazdaságokban, de különösen ezek társadalmi és anyagi helyzete nem tette lehetővé a feliratállítást. Az alábbi táblázat összefoglalja a lakosság összetételét. A bizonytalanokat kérdőjellel jelöltük, míg azok, akikről nem lehet semmit megállapítani, kimaradtak.

Társadalmi státusz	A térkép jelölésének száma (zárójelben az egyes feliratokon említett személyek száma)	Összesen
tartományi hivatalnok	13, 15	2
italicus, bevándorló	19 (2 fő), 24?, 29 (3 fő), 31? 40 (3 fő)	5 (10 fő)
katona, veterán	1, 2, 3, 4, 7, 9, 12?, 14?, 18 (2 fő), 19 (2 fő), 23, 25, 32, 40	14 (16 fő)
bennszülött	16 (4 fő), 23, 26 (2 fő)	3 (7 fő)
szabados	25, 41 (2 fő), 42	3 (4 fő)

A ROMANIZÁCIÓ A CSALÁDNEVEK ALAPJÁN

Ahogy már fentebb szó volt róla, Pannóniának ezen a vidékén a Kr.u. 1-2. században a romanizáció meghatározó tényezője a katonaság volt. Ezt mutatja a katonák, illetve veteránok által állított feliratok viszonylag magas száma is. Ezzel a jelenséggel függ össze az a tény, hogy ezeknek a katonacsaládoknak döntő többsége valamelyik 2. századi császár családnevét viseli. Mikor ugyanis a bennszülött katona leszerelt a hadseregből, a *stipendium*, azaz a végkielégítés mellett, melyet a 2. században már csak pénzben adtak, római polgárjogot is nyert. Ilyenkor a császár iránti hűségért (is) vezérelve az őt a polgárjoggal megadományozó, éppen uralkodó császár családnevét is felvette. Sopianae-ban ugyan találunk négy feliratot, melyen a *Claudius*, kettőt pedig, melyen a *Flavius* név (Vespasianus családneve) szerepel, ezeket azonban bizvást tekinthetjük a tartomány más részéből. például Savariából, illetve Scarbantiából vagy Sirmiumból; az e császárok által alapított coloniákból bevándorló személyeknek, illetve leszármazóiknak. A mennyiségileg legfontosabb császári családnevek az *Ulpus* (Traianus császár családneve), az *Aelius* (Hadrianus császár családneve) és az *Aurelius* (Marcus Aurelius és fia, Commodus család-

A sopianaei feliratok topográfiája

A számok a feliratok katalógusszámait jelölik; 1-15-ig oltárok, 16 felett síremlékek. A székesegyházban csak az oltárokat jelöltük, a temetőből származó és a székesegyházba beépített sírkövek nagy száma miatt. A vastag vonal Pécs középkori városfala.

neve). Ezenkívül, immár megint csak kisebb számban előfordul még a *Septimius* is (Septimius Severus családneve, de ez a név másoknál is előfordul).

A katonacsaládok mellett kisebb számban természetesen megtalálhatók a már említett, itáliai eredetű *Caesernius*ok és *Marcius*ok, valamint hét egyéb név is, melyek többsége ugyan eredetileg szintén itáliai eredetű, azonban a dunai tartományokban oly általánosan elterjedt nevek, hogy kockázatos dolog lenne messze-menő következtetéseket levonni belőlük, különösen az egyenként kis számú előfordulásuk miatt.

Az alábbi táblázat összefoglalja a sopianaei feliratokon megjelenő családneveket. Az első kettő itáliai származású család, majd következnek a császári családnevek, melyek viselői, illetve ősei valószínűleg a katonai szolgálat érdekéért kapták a római polgárjogot, és mint ilyenek, nyilván többségükben helyi, bennszülött származásúak, végül következik az egyéb csoport, melyek csupán egy-két személlyel képviselik magukat a feliratokon. (A nemet, például *Aelius*, vagy *Aelia*, nem jelöltük külön.)

Családnév	A térkép jelölésének száma (Zárójelben az egyes feliratokon említett személyek száma)	Összesen
Caesernius	19, 23 (2 fő)	2 (3 fő)
Marcius	19 (4 fő), 40 (4 fő)	2 (8 fő)
Claudius	17, 18, 24, 31	4 (4 fő)
Flavius	22, 25,	2 (2 fő)
Ulpus	3, 19 (4 fő), 26 (2 fő), 28 ?	4 (8 fő)
Aelius	4, 23, 25, 27 (2 fő), 30 (2 fő), 40	6 (8 fő)
Aurelius	1, 5 (2 fő), 21, 42 (4 fő)	4 (8 fő)
Septimius	28 (2? fő), 40	2 (3 fő)
Apuleius	41	1
Attius	41	1
Caenius	29 (2 fő)	1 (2 fő)
Cicerius	2	1
Crispius	6-11 (ugyanaz a személy),	2 (1 fő)
Iulius	5, 8-10 (ugyanaz a személy),	3 (2 fő)
Terentius	7	1

GÁL ÉVA

PUSKAMŰVESEK PÉCSETT (1686-1872)

Ez a szó – fegyver – számtalan gondolatot ébreszt mindannyiunkban. Háborúk, az emberi élet kioltása, a haza védelme, hősiesség, önfeláldozás, bátorság, nagyszabású főúri vadászatok és hírhedt fegyverbalesetek, nemes sportküzdelmek képei villannak fel bennünk, hogy csak néhányat említsek a sok közül. E szó hallatán talán legkevésbé gondolunk azokra a mesterekre, akik a fegyvereket megalkották, aprólékos, precíz munkájukkal jól működő, megbízható, és sokszor művészi módon kidolgozott, pazar díszítésű műremekeket készítettek.

A pécsi fegyverművesség emlékeit, dokumentumait kutatva elsősorban a mesteremberek nyomát kerestem a levéltári forrásokban, sajtótermékekben és a szakirodalmi publikációkban.

E kutatás, mely jelenleg még a kezdeti szakaszában tart, már most sok, városunk múltjáról árulkodó adatot hozott felszínre, amelyekből jelen cikk keretében szeretnénk ízelítőt adni, az 1686 utáni céhes időszak puskaművességére vonatkozó ismereteink közreadásával.¹

Előjáróban nézzük meg, mit is jelent a „fegyverműves” szó? Valójában ez egy gyűjtőfogalom, sokfajta, a fegyverek készítésével foglalkozó mesterséget takar, ugyanis nemcsak Európában, de hazánkban is már a középkorban erősen szakosodott ez az iparág. A felvidéki városok, például Kassa, Pozsony- példája jól illusztrálja ezt a folyamatot.² Voltak kardcsiszárok, sisakkészítők, pajzsgyártók, páncélművesek, puskaágyazat, fegyverlakat-készítők, kengyelgyártók, s még folytathatnánk a sort. Ez a sokrétű tagozódás nem véletlen, hiszen egy fegyver elkészítéséhez valójában igen sokfajta mesterséghez kellett érteni. A *Lőfegyverek könyvé*-ben olvashatjuk, hogy a 18. századi Londonban a fegyverművesség 21 önálló szakmát ölelt fel.³ S ez még nem minden! A leghíresebb, legjobb minőséget produkáló műhelyek termékei szerte Európában keresettek voltak, s így előfordult, hogy egy-egy fegyver, alkatrészeit tekintve több műhely munkájának ötvözete, ahol a fegyverműves, saját tudását is hozzáátéve, és a részeket összeszerelve „életet lehelt” a munkadarabba. Természetesen voltak olyan mesterek is, akik maguk végeztek el több, vagy akár az összes munkafolyamatot.

Engedje meg a tisztelt Olvasó, hogy itt egy kis technikatörténeti kitérőt tegyünk. Mivel Pécssett a fegyverműves iparon belül leginkább puskaművesekkel találkozhatunk, a puska- és pisztolykészítés fortélyairól szeretnénk néhány szót szólni. Az ágyazat kiképzése igen aprólékos munkát igényelt, Európában területen-

¹ Megköszönöm a levéltárban, könyvtárban, múzeumban dolgozó kollégáimnak a munkámhoz nyújtott segítséget, Tarján Gábornénak külön köszönettel tartozom a latin nyelvű források fordításáért.

² Lugosi József–Temesváry Ferenc: *Pisztolyok*. Budapest, 1989. 15.p.; Temesváry Ferenc: *Pisztolyok*. A Magyar Nemzeti Múzeum tűzfegyver-gyűjteménye I. Budapest, 1988. 13.p.

³ Anthony North–Ian V. Hogg: *Lőfegyverek könyve*. Pécs, Alexandra Kiadó, 1992. 86.p.

ként, országoként más-más stílusban alakították ki. Az előlőtöltő tűzfegyverek időszakában az elsütő szerkezetnek négy fő típusát ismerjük. A kanócos lakatot a 15. század folyamán, a keréklakatos, vagy dörzskerekes zárszerkezetet a 15. század utolsó harmadában, a kovás lakatot a 16. század első harmadában találták fel, míg a legfiatalabbat, az ún. csappantyús elsütő berendezést 1814 és 1818 között fejlesztették ki.⁴ A lakatszerkezet részeit először kikovácsolták, majd reszeléssel, csiszolással alakították ki a végső formát. A csőgyártás különösen magas képzettséget követelt. Az öntött acélcsövek megjelenése előtt kovácsolással készültek a puskaövek. A technikának két alaptípusa ismert: vagy egy tömör rúd közepét fúrták ki, vagy egy tömör rúd köré kovácsolták a vasanyagot, majd a széleket összeheszesztették. De a legkeresettebbek és legjobb minőségűek az ún. damaszkolt csövek voltak. Ez esetben vékony sávokra vágott vaslemezt tekertek egy tömör vasrúdra, valahogy úgy, mint ahogy a papírtrombitát készítik, és az éleket azután hegesztették össze. A keleti fegyverművesek, akiknek munkáit nagy becsben tartották, a puskaövek készítéséhez alacsony széntartalmú vas és magas széntartalmú acélrudak összeolvasztásával nyerték azt az alapanyagot, amit aztán a leírt módszerek valamelyikével dolgoztak fel. A cső felületét savakkal kezelték, s ez előhozta a sötétebb acél, illetve a világosabb vas közötti kontrasztot, s ennek eredménye a felületet borító gyönyörű vízrajzolat lett. Az elkészült csöveket minőségi próbának vetették alá oly módon, hogy egy, az alkalmazottnál sokkal nagyobb lövedéket lőttek ki belőle, melynek súlyát feljegyezték.⁵ Magát az elkészült fegyvert is ellenőrizni kellett, a célzó képességet a célgömb beállításával tették tökéletessé.

A specializáció mértéke az ipari-technikai fejlettségi szint mutatója is. Így például egyes hazai városainkban a pisztoly- és puskaágyazat készítése önálló szakmaként az ágyazó mesterek tevékenysége lett (Kőszeg, Sopron, Pozsony, Pécs), míg más városokban (például Kassa, Debrecen, Szeged, Temesvár, Esztergom, Arad, Újvidék, Győr) a két szakma nem vált szét.⁶

Azt gondolhatnánk, hogy a szakáganként tömörülő kézművesek önálló céheket hoztak létre, de ez nem történt mindig így. Az országos példák azt mutatják, hogy leggyakrabban más iparágakhoz kapcsolódtak. A lakatgyártók már a 15-16. században külön céhbe tömörültek. A lakatosokkal sok helyen együtt találjuk még a páncélgyártókat, órásokat, ónműveseket, a kovácsipar különböző ágainak mestereit és a puska- ill. pisztolykészítéssel foglalkozó puska- és puskaágyazó mestereket is.⁷ Figyelemre

⁴ Temesváry Ferenc: Fegyvertörténeti kislexikon. In: Nemzeti Történelmünk fegyverei. Vas, ezüst és arany. Keszthely, 1989.

⁵ A. North- I.V. Hogg, 1992. 86-87.p.

⁶ Eperjessy Géza: A szabad királyi városok kézművesipara a reformkori Magyarországon. Függelékben. Budapest, 1988. A pécsi adatra Sonkoly Károly hívta fel figyelmemet, amelyet szeretnék ezúton is megköszönni.; BML Pécs város tan. ir. 2373/1805. Tabella Opificum. 1805-ben, tehát városunkban 2 puskaágyazó mester, 3 legénnyel és 2 inassal dolgozott.

⁷ A 16. században a lakatosmesterség három specializált ága alakult ki. A pléh mívesség köré tartozott a zárok, lakatok, kulcsok, ablakrostélyok, csizmapatkók készítése, az ónas mívesség (fejér mívesség) mesterei buzogányokat, kengyeleket, sarkantyúkat gyártottak, míg a tisztított mívesség művelői szekercék, csákányok készítésével foglalkoztak. Lásd: Temesváry Ferenc: Kulcs- és zármechanizmusok fejlődése a XVI-XVIII. században. In: Fol. Arch. XVII.k. Budapest, 1965. 238.p.

méltó forrásaink a céhpecsétek és céhbehívó táblák, mert ezek puska- és pisztoly ábrázolásai bizonyítják, hogy például Győr, Szombathely, Veszprém, Miskolc, Sopron és Pécs kézi tűzfegyver készítői a lakatoscéh kebelébe tartoztak egykor.⁸

Így 1686 után, a céhek újjászerveződésének időszakában városunk puska-műveseinek felkutatásakor a lakatos céhről fennmaradt dokumentumokat is meg kellett vizsgálnunk. A Pécs város 1743-ban kelt ún. adóslevelén fennmaradt pecsétnyomat dátuma szerint e céh 1697-ben, vagy ez előtt alakult meg, megújított céhlevelüket pedig Mária Teréziától kapták 1750-ben.⁹ Ez a latin-magyar nyelvű privilégium levél igen becses forrás számunkra, 21. cikkelye tudósít arról, hogy városunk kovácmestereit eltiltották többek között a lakatosok termékei közé tartozó puskák készítésétől, ami ékes bizonyítéka annak is, hogy a kovácmesterek is foglalkoztak fegyverkészítéssel, különben nem kellett volna ilyen kitüntetés figyelmet fordítani e munkától való eltiltásukra.

A 21. articulus így szól: „Az kováts mester embereknek tilalmaztatik, hogy említett mester emberek munkáit, tudni-illik iszkápat, puskakot, zavár-táblákat és többeket e-féléket kovátsolni ne-merészellyenek, ha pedig ezen rendelés ellen tovább is tselekednének, tehát az Magisztrátusnál panasz tétessék ellenek.”¹⁰

Felmerül a kérdés, vajon meddig működtek puskaműveseink a lakatos céhen belül? Pécs város Tanácsának jegyzőkönyvéből és az Országos Levéltárban őrzött két levélből tudjuk, hogy 1805-ben, amikor az uralkodó, I. Ferenc beszédet a régi céhszabályokat, a lakatos céhlevél eredeti példányát **Rosinger Mátyás** lakatosmester és **Bugovics György** puskaműves mester adta át a város tanácsának.¹¹ 1843-ban épp erre hivatkozva kérik új privilégium levelet, de ekkor már „Az itthelybéli egyesült lakatos, puskaagyártó, órás, ráspolymetsző, késcsináló és szerzőmetsző céhbéli mesterek” kéréséről van szó.¹² Eszerint tehát a puskaműveseket is tömörítő lakatos céh valamikor 1805 és 1843 között más fémműves szakmákkal kibővülve vegyes céhhé alakult. Feltehetően a felsorolt mesterséget űzők kis létszáma tette indokolttá ezt a lépést, de gondolhatunk arra is, hogy e vegyes céh keretei között működő iparosok termékeikkel segíthették is egymás munkáját. Például a reszelővágók munkáira a puskaműveseknél biztos kereslet mutatkozott. A közös céhszervezetbe tömörült mesterek 1843-ban kapták meg az uralkodótól az új céhszabályokat tartalmazó privilégium levelet.¹³

⁸ Nagybakay Péter: A magyarországi céhes kézműipar jelvényei. Budapest, 1995. 38-42.p.

⁹ BML Pécs város adóslevele, 1743; ELTE Könyvtárának Kézirat- és Ritkaságtára, Céhlevelek XXVIII./18.

¹⁰ Lásd: 9. sz. jegyzet. Céhlevelek XXVIII/18. Iszkápa (iszkába)=ném. Klammer, kapocs, szorítóvas (Szamota István: Magyar oklevél-szótár. Budapest, 1902. 203.p.); Závár = zár, A Bethlen Gábor-féle 1627-es Árszabályzatban találkozhatunk a zárat, zárszerkezetet jelentő „zavár” szóval: „Egy Jó Aytóra való zavárt, vásári művet mindenestül, hozzávalójával együtt hatvan pénzen” lehetett megvásárolni. In: Temesváry... i.m. 1965. 116.p.

¹¹ BML Prot. Lib. Reg. Civ. Q-E. 1805./ jkv.2133.; MOL A 39. Acta Generália, 1843/ N. 6587.

¹² Uo.

¹³ MOL Magyar Kancelláriai Levéltár A 74. Liber Coehalium II.k. 919-920.p. A forrásra hivatkozik Szádeczky Lajos: Iparfejlesztés és a céhek története Magyarországon II.k. Budapest, 1913. 294.p.; Eperjessy Géza: Mészárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon, 1686-1848. Budapest, 1967. 221.p.

Az 1872 előtti időszakból név szerint ismert puskaművesek **Bogovits Tamás, Bogovits Antal, Bugovics György, Kalupnik Ferenc, Raimér József, Haaz Antal és Schlott János**. A belvárosban laktak, részben a Ferencesek utcájában és az attól délre eső utcákban, egy mester pedig a Munkácsy Mihály (Nepomuk) utcában.¹⁴ Hogy egy időben hányan dolgoztak Pécsen, azt a kutatás jelenlegi fázisában nem lehet objektíven meghatározni, ugyanis a mesterek említésének időhatárai nem egyeznek meg működésük időszakával. Az összeírások adataiból tudjuk, hogy 1828-ban 2 mester, összesen 3 legénnyel és 2 inassal, 1832-ben 3 mester, 3 legénnyel és 3 inassal tevékenykedett ebben az iparágban.¹⁵ Azt is tudjuk, hogy az 1791-től működő, az iparostanoncok számára kötelező rajziskola látogatásában, a lakatosokkal ellentétben puskaműves tanoncaink nem jelentkeztek. Csak az 1798/99-es tanévben járt két iparostanonc az iskolába.¹⁶

Hogy mit is készítettek e pécsi mesterek, arra egy 1813-ból származó közvetett adatunk van. Baranya Vármegye limitációja szól: „közönséges vassal kirakott új tsövű puskáról, közönséges rézzel kirakott puskáról,” pisztolypárról, karabélyról, készítettek puska szerszámot, puskához, pisztolyhoz töltővesszőt fából és vasból, vállaltak fegyvertisztítást, puska „pallérozást” (ez a politúrozást jelentette) és srófolást, lehetett alkatrész is vásárolni (például csak a sárkányt), s ők maguk készítették az ágyazatot, ez lehetett teljes, vagy fél ágyazás is.¹⁷

A 19. század kisipari válságának, a céhes keretek működés képtelenségének fegyverműves ipari vonatkozásait a szakirodalomból jól ismerjük.¹⁸ Míg kezdetben a piacon a minőségi terméket keresték, addig a század második felében inkább az olcsóbb árut.¹⁹ A vidéki városokban sok kontármunka is megjelent, másrészt jó (és rossz) minőségű, olcsó külföldi áru árasztotta el a magyar piacot. Ezzel, főként a kisműhelyek keretei között, egy-két segéddel dolgozó, gépesítésre fordítható tőkével nem rendelkező mesterek nem tudták felvenni a versenyt. Különösen Ausztria jelentett konkurenciát a magyar ipar számára, ahol 1890-ben, csak a fegyverkészítő kisműhelyekben 667 mester, és 5798 alkalma-

¹⁴ Madas József: Pécs-belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény. Pécs, 1978. 505, 616, 618-19, 621, 692.p.

¹⁵ BML Regn. Consr. 1828.; Eperjessy Géza: A szabad királyi városok kézművesipara a reformkori Magyarországon. Budapest, 1988. 258-260. és 319.p. Eperjessy Géza: A pécsi kézműipar reformkori történetéhez. Baranyai Helytörténetírás. Pécs, 1977. Pécs, 1979. 263.p.

¹⁶ Kopasz Gábor: Buck József és a pécsi rajziskola első évtizedei. In.: Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti Tanulmányok. Zádor Anna - Szabolcsi Hedvig (szerk.) Budapest, 1978. 374-375.p.; Erdődy Gyula: A baranyai iparoktatás történetéből. In.: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti Tanulmányok. Pécs, 1999. Szirtes Gábor, Vargha Dezső (szerk.) 152.p.

¹⁷ Baranya Vármegye által 1813. évben kiadott limitatio, JPM. Itsz: NY 79.81. Az 1659. évi 71.t.c. a vármegyét bízta meg az árak szabályozásával. Lippay István: A céhszabályok jogtörténeti fejlődése, valamint az 1932. évi VIII. törv.cikk magyarázata. Budapest, 1932. 19-20.p. A publikációk kiemelik, hogy a limitációkban mindig csak az átlagfegyverekre vonatkozó adatokat, árakat láthatjuk, s persze ezen átlagfegyverek között voltak „közönséges” és „cifra” darabok is. Lugosi-Temesváry... i.m. 1989. 22.p.

¹⁸ Temesváry... i.m. 1988. 25-32.p., Lugosi - Temesváry... i.m. 1989. 29-30.p., Temesváry Ferenc: A váci Vak Bottyán Múzeum fegyvergyűjteménye. Vác, 1984. 13.p. Váci Könyvek (új sorozat) 2.; Temesváry Ferenc: Fegyverkincsek, díszfegyverek. Budapest, 1982. 37-40.p. Kalmár János: Régi magyar fegyverek, 1971. 228.p.

¹⁹ Lugosi-Temesváry... i.m. 1989. 29-30.p.

zott dolgozott.²⁰ A dualizmus kori Ausztriának nem volt érdeke a helyi fegyverműves ipar fejlesztése, Magyarországot saját fegyverpiacának tekintette. Ez az időszak egyben Pécsen is a gyáripár kibontakozásának hőskora. 1830-ban alapította **Kindl Ferenc** pécsi gőzgép- mechanikai és épület felszerelési gyárát, amelyet 1876-tól fia vett át, és fejlesztett tovább. 1865-ben jött létre **Haberényi Pál** gépgyára, vas- és ércöntődéje, az 1850-es években működött a **Schulz**-féle szerző-gépgyár, de ez rövid fennállás után megszűnt. Említhetjük még **Madarász András** gépgyárát és öntődéjét, amelyet később a **Havas és Ritter** cég bérelt, majd 1890-ben a **Rupprecht** testvérek tulajdonába került "vasöntőde-malomépítészeti- és gépgyár-fiók" néven.²¹ A városunkban alapított gépgyárak, öntődéek, tudomásunk szerint termékeikkel nem kapcsolódtak a fegyvergyártáshoz, amely így kisipari keretek között élt tovább, s a fennmaradásra tett kísérletek nem voltak mindig hosszú életűek.

A további kutatások remélhetően számos új adattal bővíti majd ismereteinket a fegyverművességről, amely, ha nem is tartozott Pécsen a legtöbb mestert foglalkoztató iparágak közé, termékeivel, árukínálatával mindenképpen gazdagította városunkat.

*A pécsi lakatos céh pecsétje, Pécs Város ún. Adóslevelésről
(fotó: Kőhegyi Zoltán)*

²⁰ Temesváry... i.m. 1988. 37.p.

²¹ Várady Ferenc: Baranya múltja és jelenje I. Pécs, 1896. 600-601.p.

RAYMAN JÁNOS

A PÉCSI GYUFAGYÁRTÁS TÖRTÉNETE

A 18. századig az acél, kova és tapló volt a tűzgyújtás általánosan használt eszköze. Azonban a kémiai ipar fejlődése új utat jelölt ki erre a feladatra. A foszfor felfedezése után hamarosan megjelentek azok a gyújtóeszközök, amelyek már kémiai reakciót használtak fel a láng fellobbantására. Eszközül egy vékonyka fadarab szolgált, amelyet valamilyen gyulladó keverékkel láttak el és azt a dörzsöléssel keletkezett hő hatására, vagy valamilyen kémiai reakció útján lángra lobbantották, az égő gyújtókeverék pedig meggyújtotta a fadarabot. Az égő fapálcikával már könnyedén tüzet lehetett élesztani.

Európa számos városában, az osztrák birodalomban elsősorban Bécsben és Pest-Budán keletkeztek nagyobb gyufagyárak az 1830-as évektől.

Bécsben **Rómer István** magyar gyógyszerész alapította gyár volt a leghíresebb. Pesten is több gyufagyár működött. Sőt itt rövid ideig **Irinyi János**nak is volt egy kis gyufagyára. Akkoriban a korszerű gyufa egy olvadt kénbe mártott, ezzel könnyen gyulladóvá tett fapálcika volt, amelynek a végére káliumklorát és foszfor gyújtókeveréket ragasztottak fel. Ez a keverék a pálcikán dörzsölésre robbanásszerűen gyulladt meg. Irinyi a klorátot ólomoxiddal helyettesítve, zajtalanná tette a gyufával való tűzgyújtást. Tehát az 1840-es években már leginkább ezeket a gyufákat gyártották.

Rómer dörzsgyufája

Pécs ipartörténetében nem találkozunk gyufagyártással. Pedig Európában akkoriban fellendülő új iparág városunkban is követőkre talált és létesült néhány kisebb vállalkozás, amelynek célja Pécs és környékének gyújtófacskával való ellátása volt, amelyet helyben állítanak elő.

A *Pesti Hírlap* 1842-ben azt írta, hogy Baranya vármegyében egy gyár sem létezik.¹ **Haas Mihály** Baranya monográfiájában pedig az olvasható, hogy 1845-ben „szivar és gyufa gyárilag csak Pécsen készül.”² **Várady Ferenc** sem tudott többet róla, mert csak annyit árult el munkájában, hogy „a 40-es években primitív berendezés mellett működött gyufagyár csak kísérletezés volt s csakhamar megszűnt.”³

A baranyai ipartörténeti munkák szinte kivétel nélkül a fontosabb, a térségben vezető szerephez jutó vállalkozások történetét dolgozták fel, de az iparosodásnak ez az érdekes kis fejezete kimaradt a látókörből.

Pedig csaknem egy időben többen is vállalkoztak Pécsen, hogy az akkori-ban igazán új terméket, a gyufát, helyben gyártsák. Valószínű a szabadságharc és elbukása is hatással volt ezeknek a kis gyáracskáknak szinte nyomtalan elmúlására. Ugyanis 1843-ban kezdődő pécsi gyufagyártás 1849-ben már megszűnt.

Az alábbi kis üzemek jöttek létre, amelyeket megkísérünk, ha vázlatosan is, külön-külön bemutatni. Bár voltak közöttük összefüggések és a források is legtöbbször együtt foglalkoznak velük.

KALENDA GYÖRGY GYUFAGYÁRA, 1843-1844

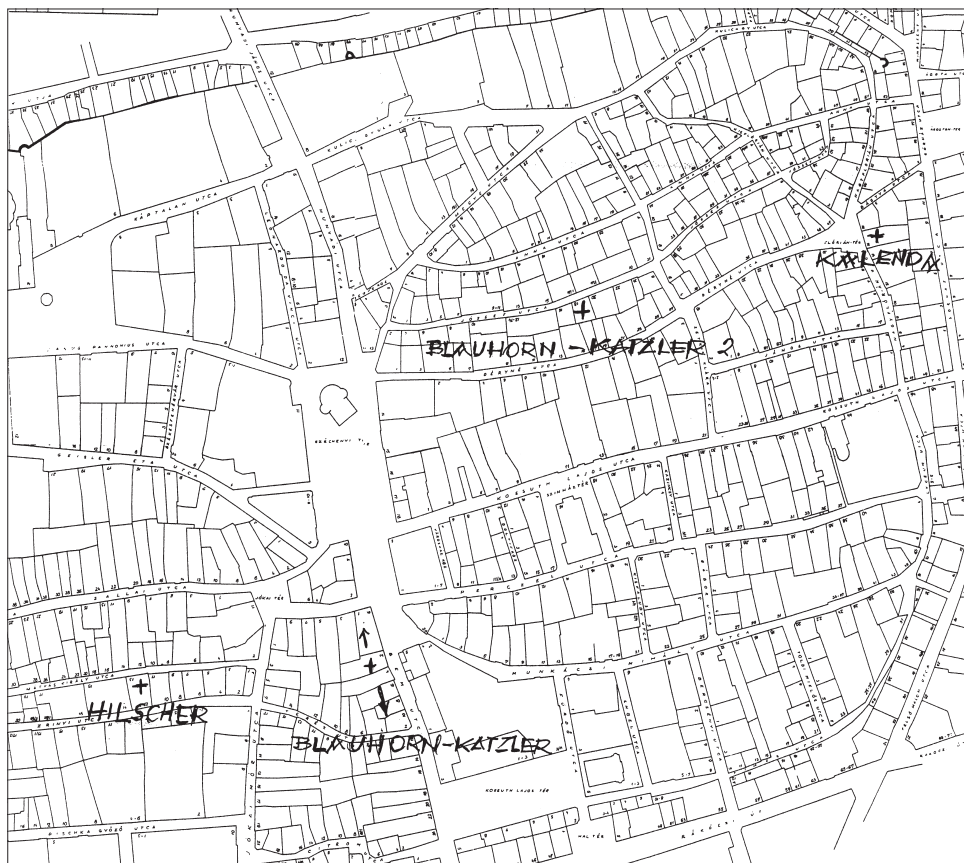
Pécs városában a gyufakészítés eddig szerzett ismereteink szerint 1843-ban kezdődött el. **Kalenda György** pécsi lakos 1844. január 4-én folyamodványt nyújtott be Pécs szabad királyi város tanácsához, melyben dörzsgyufa gyártására kért engedélyt. Ebből tudjuk, hogy Kalenda már az előző évben kísérletezett gyufák készítésével. De 1844-ben, amikor már tűzbiztos lakása lett, adta be a kérelmét, mert itt már joggal számíthatott a hatóság engedélyére.

A kérelemből megtudjuk, hogy a Flórián utcában bérelt lakást, amely téglalapú volt és boltozatát is tűzbiztosnak tartotta. Vállalkozásának indokául azt hozta fel, hogy mell betegsége miatt invalidus lévén a hadseregből elbocsátották és ezért eredeti szakmáját, a takácsmesterséget nem gyakorolhatja. Nem akar a város terhére lenni, a pécsi kereskedők képviselői előtt bizonyította, hogy érti a gyufakészítést, és ezzel akarja családját eltartani. Majd még azt bizonygatta, hogy ez a gyufagyár a városnak is hasznára lesz, hiszen az anyagot itt vásárolja, az itteni ke-

¹ Pesti Hírlap, 1842. március 17. 188.p.

² Haas Mihály: Baranya. Emlékirat. Pécs, 1845. 75.p.

³ Várady Ferenc: Baranya múltja és jelenje. I. kötet. Pécs, 1896. 628.p.

reskedők adják el a termékét és még néhány embernek munkát és kenyeret is ad. (A henyélők és alamizsnából élők számát kevesebbíti.)⁴

A beadvány mellékleteiből megtudjuk, hogy a császári és királyi 5. tüzérezredből 1835. szeptember 4-én szerelték le tüdőbaja miatt, csaknem 6 év szolgálat után. Majd Pestről hozott egy 1839-ben írt igazolást betegségéről. A gyufagyártást aligha a katonaságnál tanulta meg. De mint tűzérnek égő- és robbanó anyagokkal módja volt megismerkedni. Ezért elképzelhető, hogy 1835 és 1839 között, amikor valószínűleg Pesten tartózkodott, szívesen alkalmazták valamelyik gyufagyárban és ott tanulta meg a gyufakészítés gyakorlati tudnivalóit. 1843-ban lett pécsi polgár, amikor már adót is fizetett. 24 krajcár katonai- és 48 krajcár városi adóról adott igazolást Piacsek városi pénztáros.

Pécs sz. kir. város tanácsa helyt adott a kérésnek, mivel tekintélyes városi polgárok igazolták a gyufagyártásban való jártasságát és annak veszélytelenségét (Jos. Obermayer, Leopold Traiber, P. Gyurkovits, Franz am Weber, Franz Held,

⁴ BML Pécs város tanácsának iratai 188/1844.

Georg Blauhorn, Adam Katzler, Caroly Parser, Georg Pucher, Nicolai Zsolnai, S. Blasovits, Rehak, Anton Kotzián, és a Mayer testvérek). De előírták számára, hogy az érintett gyufák készítésének színhelye tűztől ment legyen és a gyufa árusítását is a legnagyobb elővigyázat mellett űzze. Mindezek ellenőrzésére a kapitányi hivatalt bízták meg. Egyben utasították a számvevőt, hogy gyufagyártás címén adót vessen ki Kalendára.

A nevezetes gyufagyártás ezután beindulhatott a Flórián utcában lévő Windisch-féle ház boltozott épületében, amely ma a Nagy Flórián utca 16. számú ingatlanak felel meg.⁵ De a gyufakészítés legfeljebb egy évig folyhatott itt, mert **Blauhorn György** és **Katzler Ádám** pécsi kereskedők a 'gyufakészítési engedelmet' Kalendától 1845-ben megvásárolták.⁶ Tehát a Kalenda-féle bemutatón résztvevő két pécsi polgár, akik a bizonyítványt erről alá is írták, kedvet kapott a gyufakészítéshez és hasznot remélt ettől az újszerű vállalkozástól. A hiányos adatokból annyit tudunk, hogy Kalenda gyufája foszforos dörzsgyufa volt. Kérvénye alapján feltételezhető, hogy alkalmazottakat is foglalkoztatott.

BLAUHORN GYÖRGY ÉS KATZLER ÁDÁM GYUFAGYÁRA, 1845-1847

Blauhorn György és Katzler Ádám pécsi polgárok 1845 elején Kalenda György gyufagyárostól a gyártási jogot megvásárolták és egy közös vállalkozásban folytatták a gyufák készítését a városban. A hatóság egy jelentésből szerzett erről tudomást, amely szerint „Blauhorn György és többen lakházaikban gyufátskákat készítenek.” **Spies János** helyettes városskapitány az ügyet kivizsgálta és 1845. április 14-én jelentette, hogy **Ferenczfy Ignác**, **Hilscher Ádám**, Blauhorn György és Katzler Ádám lakóházaikban nagyobb mennyiségben készítenek 'gyufátskákat'. A tűzveszélyes tevékenységet a várossatyák azonnal letiltották a belváros területén.⁷

A tilalom után két nap múlva ismét a tanácsülés elé került a gyufagyártás, mert Blauhorn és Katzler kebelbéli polgárokat a tanács elé rendelték, hogy megvizsgálják vállalkozásukat. Ugyanakkor a két kereskedő egy folyamodványt nyújtott be gyufagyáruk fennmaradása érdekében. Fontosabb része így hangzott: „A honi műipar előmozdítása minden honfinak fő kötelessége lévén, mennyire csekély erőnk, tehetségünk engede, mi is azon valánk, hogy hazánknak eme iparágban kiadni addig szükséges volt pénz összeget megkíméljük, honunknak megtartsuk, és így az ipart előmozdítsuk. Eme minket vezérelvén bennünket, a gyufakészítési engedelmet Kalenda Györgytől megvásároltuk és gyakorlatba is vettük, jóllehet igaz, hogy újabb engedelem adásért a Tekintetes Tanácsnál ez iránt nem folyamodtunk. [...] Gyárunk belvárosban felállítatván minden figyelmünket oda fordítottuk, hogy veszedelemnek eleje vétessék. [...] Szent Mihály napig lévén jelenleg az Irgalmasok utcájában lévő gyárunk kibérelve. [...] alázatosan esedezünk a Tekintetes Tanács előtt, méltóztatna

⁵ Az ingatlant 1849-50-ben 540. számon tartották nyilván és Windisch János pécsi építőmester tulajdon volt 1815 óta. De 1841-ben már felesége nevében szerepelt, tehát valószínű, hogy az asszony megöregült és ezért kellett a házat Kalendának bérbe adnia. In: Madas József: Pécs – Belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény. Pécs, 1978. 546-547.p.

⁶ BML Pécs város tanácsának iratai 1586/1845.

⁷ BML Pécs város tanácsának jegyzőkönyve 1845. július 14.

tovább is bennünket jelenlegi házunkban bennhagyni, egyszersmind pedig egy Választmányt kinevezni, mely gyárunkat megvizsgálná és meggyőződne, miszerint általunk minden kitelhető elővigyázat és felügyelet megtétetvén, akármely veszedelem is lehetetlen lesz. Kérésünk megújítása mellett, teljes tisztelettel vagyunk Alázatos szolgálai: Blauhorn György, Katzler Adam”⁸

Tehát ekkor a gyufagyártás az Irgalmasok utcájában folyt. A tanács a jelentések alapján Blauhorn György és Katzler Ádám kebelbeli polgárok gyufagyáruk fennmaradását Szent Mihály napig, szeptember 29-ig engedélyezte, és intézkedett egy választmány kiküldéséről, a gyár megvizsgálására.⁹

Spies helyettes kapitány a gyufagyártó helyeket felkereste, és jelentést készített a látottakról. Melyben a pécsi gyufagyárakat veszélytől mentesnek találta. „Katzler és Blauhorn gyárát megvizsgálván, azt oly karban lenni találtam, hogy veszélytől tartani nem lehet, miután elegendő és szükséges felvigyázat mellett szüntelen őrködnek, a kész gyufák pedig Blauhorn György Házába vitetvén, ott bolthajtásos szobában vass ablak és ajtók alatt raktározatnak le.”¹⁰ A jelentését, tudomásul vették és, mint fontos dokumentumot a levéltárba helyeztették el.

A gyár külvárosba helyezésétől nincsen adat. De a konkurens gyufagyártó Hilscher Ignác pécsi kalmár tanácshoz 1847-ben írott levelében ez áll: „míg mások kereskedések mellett a város közepén kényelmesen és nagyobb mennyiségben úzik jelenleg is a gyufa készítést.”¹¹ Tehát a kereskedőpár gyára továbbra is a belvárosban maradhatott.

De az óvatos tanács, a levél hatására ismét felülvizsgáltatta a gyufagyártó helyeket, így Blauhorn és Katzler gyárát is. Ezt a tűzrendészeti ellenőrzést **Hauer Dániel** helyettes városkapitány és Spies János mint tanácsnok végezték és eredményéről 1847. augusztus 30-án számoltak be a tanácsnak. Ebből tudjuk, hogy: „Katzler és Blauhorn társas gyufa készítése Lammer József negyedmester úr házában két a végett kibérelt szobában gyakoroltatik, holis a vizsgálat alkalmával egy férfit és 5 leányt dolgozni tapasztaltunk. A férfi különösen dolgozik az egyik szobában és pedig asztalos foglalatosságban, a másikban pedig a Leányok a gyufa összerakásával, bemártásával, papiros hüvelybe, utóbb fa ládácskába rakosgatással vesződnek, mind az ami egy-egy nap megkészül, ugyanazon nap Blauhorn Györgynek beboltozott magazinumába áttéteik. A gyufák készítéséhez szükséges Phosphor vízben tartatik. Végtére a leányok szobájában egy hordó víz gyulladás esetére készen tartatik.”¹² Tehát ez gyufagyár még 1847-ben zavartalanul dolgozott, de már nem az Irgalmasok útján bérelt telephelyen, hanem a József utca 20. szám alatt. A hatfőnyi személyzet alapján nem gondolhatunk valódi gyárra.

⁸ BML Pécs város tanácsának iratai 1586/1845. A kérelem Spies kapitány jelentéséhez mellékelve.

⁹ BML Pécs város tanácsának jegyzőkönyve 1845. április 16.

¹⁰ BML Pécs város tanácsának jegyzőkönyve 1845. május 6. Pécs város tanácsának iratai 1586/1845.

¹¹ BML Pécs város tanácsának iratai 3668/1847. 1847. augusztus 4-én mutatták be a tanácsnak.

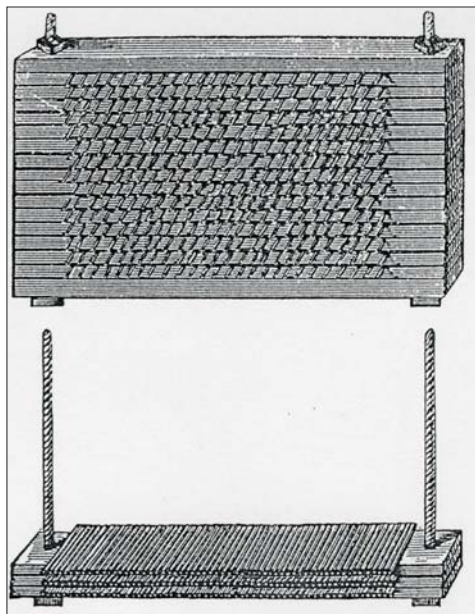
¹² BML Pécs város tanácsának iratai 4297/1847.

A gyártás befejezéséről pontosabbat már nem sikerült megtudni. Blauhorn, bár nemzetőr lett, de 1848 novemberében kérte leszerelését és 1850-ben a városi tanács igazolást adott, hogy a Kossuth revolúcióban nem vett részt. Tehát aligha ellene irányuló politikai okból szűnt meg a gyufakészítés. Hiszen a gyártás mellett az eladást is jól megszervezték, Blauhorn György kereskedő házában lévő raktárból tudtak akár nagyobb mennyiségben is szállítani. A házat nem tudtam azonosítani, de nem valószínű, hogy a Király utca és Mór utca sarkán álló hajdani Blauhorn ház lenne, amely akkor **Blauhorn Mihályé** volt.¹³

HILSCHER IGNÁC GYUFAGYÁRA, 1845-1849

Spies kapitány jelentésében még egy gyufagyártó neve szerepel, Hilscher Ignácé. A város tanácsa 1845. április 14-én tartott ülésén neki is megtiltotta a gyufák gyártását a belváros területén és a külvárosba javasolta áthelyezni a tűzveszélyes tevékenységet. **Hilscher Ignác** április 8-án kelt folyamodványában kért engedélyt gyufagyárának fennmaradására, amelyet április 18-án tárgyalt meg Pécs város tanácsa.

Hilscher az alábbi kérelmet nyújtotta be: „Tekintetes Nemes Tanács! Honi iparunk előmozdítása végett a jelenben mindenütt sikeres előlépések történvén, amennyire csekély erőm és tehetségem engedék, egy gyufa gyár felállításához szükséges előké-

Gyufakészítő ráma

születeket megtevén és a gyártást próbául meg is kíséreltem. – A siker czélszerűnek mutatkozván, elhatározott szándékom és akaratom a műipar eme ágában egy gyárat felállítani. – Miután pedig ennek eszközlése végett a Tekintetes Tanácsnak is engedelme és jóváhagyása szükséges volna, kötelességemnek tartottam, eziránti jelentésemet megtenni, egyszersmind pedig alázatosan megkérni, miszerint a gyártás további folytatásához kegyes engedelmet megadni méltóztatna. – A gyártás megkísértése saját lakomban történvén azt tovább is ott kívánom folytatni. Részemről minden szükséges elővigyázat megtétele, mely bármely történhető veszedelmet is lehetetlenné tesz.

Kérésem megújítása után tisztelettel maradok a Tekintetes Tanács-

¹³ Sonkoly Károly: A Pécs Király utca 21. sz. polgári ház homlokzat kutatása és helyreállítása. In: Műemlékvédelmi Szemle, 1992/1. 63.p és Madas... i. m. 1978. 344.p.

nak legalázatosabb szolgálal. Hilscher kalmár.”¹⁴

Hilscher gyáráról a Spies jelentés így emlékezett meg: „Hilscher Ignác gyára pedig is bátorságban vagyon, és nála a felvigyázat szinte oly pontos, a kész gyufák pedig T. Vészits Imre úr házában bolthajtásos raktárban vass ablak és ajtó alatt tartatnak. Veszélytől ezen gyáraknál tartani nem lehet, miután a kész gyufák, a gyárból azonnal elhordattatnak, s ott ha a kénkövezésnél néhány ráma mégis meggyulladna, a felvigyázat olyan, hogy ilyenkor a víznek mindig elegendő mennyiségben való kész tartása miatt, minden további veszedelem nélkül azonnal eleje vétetik.” A jegyzőkönyvből azt is megállapíthatjuk, hogy a gyártás során farámákba (keretekbe) erősített sok száz gyufaszálat együtt mártották az olvasztott kénbe, majd a gyújtó keverékbe. A fa gyorsabb meggyulladásának elősegítésére végezték a 'kénkövezést' és a kénolvasztás miatt ezt tartották a gyufagyártás legtüzveszélyesebb műveletének.

Az 1845. évi május 6-án a tanácsülés a jelentést tudomásul vette, egyben a számvevő hivatalt megbízták, hogy Hilscherre a gyufagyártásért adót vessen ki. Ezt 2 pengő forintban állapította meg a hivatal.¹⁵

A gyár további működéséről keveset tudunk. Hilscher kalmár 1846-ban csődöt jelentett be. Ekkor minden vagyonát zár alá vették és összeírták.¹⁶ A csődper lefolytatásáról bár sok irat megmaradt, de miután Hilscher 1847-ben hitelezőivel egyezett, lefoglalt számadásait és levelezését visszakapta. Így sajnos a gyufagyártásról, esetleg vegyszervásárlásról nincsenek adatok. Közben Hilscher valószínűleg a gyufagyártást meg sem szakítva, tovább folytatta azt. 1847-ben a tanácsnál bepanaszolták, hogy gyufái meggyulladtak. Újabb határozat született arról, hogy a gyufagyárat városon kívülre kell telepíteni és addig a további gyufa készítéstől eltiltják.¹⁷ Hilscher a számára sérelmes intézkedés megváltoztatását kérte levelében a tanácstól. Ebből néhány érdekes részlet is olvasható a gyufakészítésről: „Bépanaszoltatásomra, mintha éjjel 11 órakor lakásomban a gyufák meggyulladtak volna, amit tagadok, hanem csak a villónak /:phosphor:/, mivel abból a víz kiszáradt, ártatlan gőze volt,” ami meggyulladt. A feljelentését bosszúból származónak tartotta, és azt nehezményezte, hogy a városnak olyan polgára, aki ezért a készítményéért is adózik, mégis a város szélére utasították. Ahol ha a gyufák meggyulladnak, a szalmatetők között nagyobb szerencsétlenséget okozhatnának mint a belvárosban, ahol a házak már tűzbiztosak. Ezért kérte, hogy mint a többieknek, (tehát a Blauhorn és Katzler vállalkozásnak) a gyufakészítést számára is engedélyezzék a belvárosban, atyja házában, aki kezességet vállalt érte és a biztonságért.¹⁸

A vizsgálat Hilscher gyáráról így számolt be: „Hilscher János negyedmesternek is háza megvizsgálatott. Mellyben azonban most gyufát nem készítenek, mind az neki [...] megtiltatott, míg magának a városon kívül tűzveszélytől végképp ment gyárat fel nem állítand. Mivel mégis ezen határozatot részére igen terhes-

¹⁴ BML Pécs város tanácsának iratai 1428/1845.

¹⁵ BML Pécs város tanácsának jegyzőkönyve 1845. május 6. N°. 1586.

¹⁶ BML Pécs város tanácsának iratai 2893/1847.

¹⁷ BML Pécs város tanácsának iratai 2893/1847.

¹⁸ BML Pécs város tanácsának iratai 3668/1847. A levelet augusztus 4-én mutatták be.

nek, a mostani házat pedig gyufa készítésére alkalmasnak véli, megkérte alulírottat, hogy háza állapotjáról jelentést tegyen, mely megkeresésnek engedvén mondhatom, hogy Hilscher Jánosnak a gyufa készítésére használt s továbbra is használni kívánt szobája a konyhával semmi összeköttetésben nem áll, s stukatorozva van. Azonban olyan beboltozott, s minden tűzveszély elleni kamrával nem bír, amelyben a már készített gyufákat bátran lehetne tartani, annál fogva míg ilyet nem készítené, a tilalmat fenntartatni alázatosan vélelem..." Írta 1847. augusztus. 30-án Hauer Dániel.

Tehát Hilscher gyufagyártását felfüggesztették, míg a tűzbiztos tárolást meg nem oldja. A levéltári mutatóban egy bejegyzés található a témához: megadatik. Ez csak úgy értelmezhető, hogy Hilscher a kifogásolt raktározást megoldotta. Csak ezt talán szóbeli jelentéssel nyugtáztak, mert újabb felülvizsgálatról nincsen adat.

A Hilscher féle gyufagyár tehát szintén foszforos gyufát állított elő, olyat, amelynek a fáját előzőleg kénezéssel tettek könnyen meggyújthatóvá. A gyufakészítést 1845-től előbb saját házában kezdte, ahonnan a kész gyufákat Vészits Imre házába szállították el raktározásra. De a csőd során a házat elvesztette, ezért a gyufakészítést később apja, Hilscher János negyedmester házában folytatta 1847-ig, amikor a tanácsi tilalom miatt ezt megszakította, de 1847 szeptemberében már újból dolgozhatott. Ez a gyártási hely a mai Mátyás király utca 11. szám alatt volt.¹⁹

A gyártás befejezésének időpontját nem tudjuk pontosan megállapítani. Úgy tűnik, hogy 1849 elején még valamilyen tevékenység folyhatott, mert 1849 februárjában **Csorba János** és **Dobos Jakab** kérelmet nyújtottak be a tanácshoz azért, hogy Hilscher Ignácot a házában folytatott gyufakészítéstől tiltsák el.²⁰

Mivel Hilscher Ignác szerepelt a revolúció miatt bűnbocsánatban nem részesülők névsorában, javait ezért zár alá vették. Üzletét is 1849. június 5-én bezárták, bár felesége saját tulajdonjogára hivatkozva a boltot rövidesen kinyithatta. De ekkor már gyufagyártásról nincsenek adatok.

FERENCZFY IGNÁC GYUFAGYÁRTÁSA, 1845-1847

Még egy gyufakészítő műhely működött Pécs városában. A tanács 1845 április 14-i ülésén Spies kapitány már ismertette, hogy Ferenczfy Ignác is gyufagyártó tevékenységet folytat. Míg a többi gyárat azonnal felülvizsgálták, de Ferenczfy telephelyét nem. Oka minden bizonnyal az volt, hogy a tanács csak a belvárosban tiltotta meg a tűzveszéllyel járó gyufakészítést. Mivel Ferenczfy a Szigeti külvárosban készítette gyufáit, nem foglalkoztak vele. De 1847-ben a Hauer-féle jelentés már kitér a Ferenczfy féle gyártásra is. Megállapítja, hogy „a gyufákat önnön szálásán, azaz Szigeti külvárosban **Nehr Imre** szakács házában, minden vidéki ember segedelme nélkül egyedül maga készíti a pitvaron és a szobába, de ennél nagyobb mennyiség soha sint, mert mihelyt 1-2 forint árát készíti, azonnal gyermekei által százanként hordatva elárulja és ezen foglalatosságból tartja magát és 9 gyerme-

¹⁹ Hilscher János negyedmester 1825-ben vette meg és 1856-ig, haláláig bírta a házat. In: Madas... i. m. 447.p.

²⁰ BML Pécs város tanácsának iratai 362/1849.

két. A phosphor itt is vízben tartatik. Miután azonban most Szent Mihályra onnan kiköltözend, meghagyatott néki, hogy boltozott quártélyt fogadjon"²¹

Tehát negyedikként a Szigeti külvárosban Neer, vagy Nehr Imre szakács házában, (1847-ben a Szigeti Külvárosban 55. számon szerepelt, 1849-ben 50. számon) családi vállalkozásban készítette Ferenczfy gyufáit, minden alkalmazott nélkül. Ugyanolyan foszforos gyufát állított elő, mint a többiek. Blauhornék üzemében 5 leány és egy férfi dolgozott, Ferenczfy 9 gyermekéből állíthatta ki ezt a csapatot. Tehát úgy véljük, aligha termelt lényegesen kevesebbet a több 'gyárnál'. Viszont többlet hasznót hozott, hogy a gyufákat a gyerekek adták el az utcákat járva.

Mivel Ferenczfy neve sem fordult elő többé az iratokban, tehát új lakásában vagy felhagyott a gyufakészítéssel, vagy olyan szerény méretekben folytatta tovább a külvárosban, hogy nem került többé a tanács elé. Mindenestre megszűnéséről nincsenek adataink. A fentiekből az látszik, hogy Pécs vállalkozó szellemű polgárai is lépést tudtak tartani a korral. A reformkor nyújtotta lehetőségeket felismerték és igyekeztek kihasználni. Az akkori újszerű termék előállítására is eredményes kísérletet tettek, pedig valójában alapos szakismerettel sem rendelkeztek a gyufakészítés fortélyairól, hiszen többségük kereskedő volt és a gyufagyártás aligha nevezhető a kereskedelmi tevékenység részének. Jellemző és külön kiemelendő a gyufakészítés engedélyezéséért folyamodó kereskedők indokolása. Egyik fontos érvként hozták fel a leendő vállalkozás létrehozásához, hogy a honi ipar fejlesztése iránti hazafiúi kötelességüket kívánják teljesíteni.

Mint az eddigiekben látható, 1845 és 1848 között négy helyen folyt gyufakészítés a városban, amelyről tudomásunk van. Valószínű Pécs közlekedési elzártsága is jelentős szerepet játszott a kis gyárcskák létrejöttében. A nagy pesti és bécsi gyufagyarak nyilván olcsóbban tudtak óriási mennyiséget gyártani. De azt hajóval kellett Mohácsra hozni és onnan Pécsre csak szekérrel lehetett szállítani, ami tetemesen megemelte a költségeket. A pécsi foszforos gyufát gyártó üzemek 1848 után már aligha működtek. De pontosan nem tudjuk, mikor szüntették meg a gyufakészítést.

A baranyai iparfejlődésről összeállított korabeli jelentések rendszerint azt is elhallgatták, ami létezett. Az ilyen szerényebb, céhen kívül eső vállalkozásoknak,

Gyufaárus lányka

²¹ BML Pécs város tanácsának iratai 4297/1847.

SZITA LÁSZLÓ

HAAS MIHÁLY: BARANYA FÖLDIRATI, STATISTICAI ÉS TÖR TÉNETI TEKINTETBEN

Haas Mihály *Baranya* című könyve azok közé a művek közé tartozik, amelyek mindmáig a helytörténetírás, a honismereti kutatás legtöbbet idézett alapforrásai. Időtálló, adataiban pontos, a reformkori Baranya vármegye legjobb összefoglalása.

A 19. század első évtizedeiben bontakozott ki a magyar honismereti kutatás és irodalom. A különböző tájak – mai kifejezéssel élve kistrégiók – leírásának, megismertetésének igénye, a hazai társadalmi valóság bemutatása volt a háttérben szinte valamennyi vállalkozás esetében. A történettudományban is a társadalmi haladás volt a fő mozgatóerő. A polgári haladás és átalakulás egyik fontos követelménye volt az önismeret: a gazdasági, társadalmi értékek számbavétele, amely alapján ki lehetett tűzni a továbbhaladást, a feudális viszonyok felszámolását.

A történetkutatók is megfogalmazták a haladás szolgálatában koncepciójukat. **Magda Pál** szavaival élve: „csak a maga erejét, a Hazáját esmérő Nemzet jobbíthatja meg állapotját, öregbítheti fényét.”¹ A reformkor alapozza meg a regionális történeti kutatást és történetírást Magyarországon. A harmincas és negyvenes évek hatalmas termést hoztak a történetkutatás ezen szférájában. Nem kell egyebekre utalnunk, mint a következőkre: **Uszkay Mihály** 1846-ban kiadja *Bereg megye* című munkáját, amely a Tiszahát összefoglalása. **Tahy Gáspár**: *Heves és Külső Szolnok vármegye leírása* 1837-ben, **Szeder Fábán** máig ható munkái *Palócföldről* 1819-1835 között láttak napvilágot. Ide sorolható a *Tudományos Gyűjteményben* sorra megjelent kitűnő leírások közül például **Pländer Ferenc**: *Göcsinek esmérete*. **Hölbling Miksa**: *Baranya orvosi helyirata* 1845-ben lát napvilágot.² E munka a legmélyebben szántó elemzés ma is a reformkori baranyai magyarság és nemzetiségek életéről, mentalitásáról. **Holéczy Mihály**: *Aranykert*-je a Csalóköz pompás leírását adja.

A sor folytatható a rozsnói születésű **Hollók Imre** munkásságával, aki Gömör vármegyéről alkotott időtálló tanulmányokat. Hozzá mérhető **Brujman Benőffy Soma** Sajóvölgyről készített tanulmánya. **Telegdi Kovách László** és **Balázsházi János** Debrecenről szóló írásaikkal a hajdúváros egykori összefoglalását adták ki a *Tárogató* hasábjain, majd 1844-ben Balázsházi könyvet adott ki *Debrecen amint van...* címen. **Kun Miklós**: *Miskolcz múltja jelenje tekintettel jövőjére* című várostörténeti műve az 1840-es évek fő gazdasági, társadalmi kérdéseit is összefoglalta. E sor könyvtáryi kötettel növelhető. Hazánk minden tája

¹ Magda Pál: Magyar országnak és a határ őrző katonaság vidékeinek legújabb statistikai és geographiai leírása. Pest, 1819.

² [Hölbling Miksa]: Baranya vármegyének Orvosi Helyirata. Szerző: Hölbling Miksa, orvos-sebész tudor, t. Baranya vármegye' t. főorvosa, a' királyi magyar természettudományi társulat' rendes tagja és a' magyar orvosok és természetvizsgálók' VI. nagygyűlésének egyik titoknoka, Pécsen, Nyomatott a' lyc. könyvnyomó-intézetében. 1845.

számos tanulmánnyal és kisebb-nagyobb terjedelmű összefoglaló jellegű könyvvel gyarapodott. Valamennyi rokona Haas Mihály: *Baranya* monográfiájának.

Ezek a tanulmányok két fontos szerkezeti tényezőben megegyeztek. A kistájak, megyék, vagy városok történetét adták a kor fejlődésének színvonalán, ugyanakkor saját koruk alapos gazdasági és társadalmi leírását tartalmazták. Az utóbbi tekinthető értékesebbnek, hisz ami a dolgok eredetiségét jelenti, e kortörténeti leírások adják a mai történelemkutatás részére is a használhatóbbat, eredetibbet. A történeti részek rendszerint a kortörténeti részt megelőzik. Forrásaik többsége a 18. századi kutatások összefoglalása.

Mintegy négy évtized alapozta meg a magyar tájleírás és népleírás irodalmát. Az 1810 és 1850 között keletkezett történeti és néprajzi, könyvészeti anyag a modern helytörténetírás és etnográfiai kutatás bázisa lett. Ebbe tartozik Haas Mihálynak 1845-ben megjelent munkája.³

KI VOLT HAAS MIHÁLY?

1810. április 8-án született Pinkafőn, Vas vármegyében. Tanulmányait szülővárosában, majd Szombathelyen és a bécsi Pazmaneumban végezte. Pécsett szentelték pappá. 1834-ben lett bölcsészdoktor, a pécsi belvárosi plébánia élére került, egyúttal címzetes préposttá nevezték ki.

Haas elképzeléseinek megvalósítását a tanításban látta. A pécsi Lyceum tanáraként a hittudományi stúdiumok mellett, mint a történelem professzora nagy népszerűségnek örvendett. Már tanári munkájának kezdetén, a tanítás módszertanával foglalkozva, nagy jelentőséget tulajdonított a kérdve kifejtő metodikai elveknek. A negyvenes években bontakozott ki történetírói és tanításmetodikai publikációja, amely országosan szaktekintélyt szerzett részére. A *Religio és nevelés* című folyóiratban havonta jelentek meg cikkei.

1853-ban Pesten kerületi iskolatanácsossá nevezik ki az abszolutizmus idején. Ez a kinevezés nemcsak a magasra törő papnak szólt, hanem a nevelés terén elért gazdag tapasztalatoknak, valamint azok publikációja következtében nyert tekintélyének, elméleti munkásságának is. Egy róla készült sajtóértékelés szerint: „fáradhatatlan és tevékeny volt [...] ez állásban, mindaz, ki akkor vele összekötésben vala, biztonságot tehet, és csak hálával emlékezhetik vissza mindenki ő nagyságára, mert ő ugyanis jól tudván, mily nehéz feladata van egy valódi és buzgó tanítónak, ha hivatását lelkiismeretes pontossággal teljesíti, ugyanezért mindeképpen azon törekedett, hogy azok, kik nevelés terén működnek és fáradnak, kellő becsülésben és tiszteletben legyenek, s valóban, hány iskola létrejöttét, ismét sok más felvirágozását.” A *Tanodai Lapok* szerkesztésében, írásában, anyagi támogatásában jelentős szerepet vállalt.

Hám János püspök halála után, 1858-ban a szatmári egyházmegye élére püspökké nevezik ki, s 1866. március 27-én Pesten bekövetkezett haláláig látja el

³ Reprint kiadása a Pannonia Könyvek gondozásában, a Baranya Megyei Könyvtár kiadásában, Tüskés Tibor szerkesztésében 1985-ben, 2000 példányban jelent meg Pécsett. Szita László itt közölt tanulmánya e kötetben látott napvilágot

ezt a tisztelet. Püspökként hatalmas iskolaszervezési munkát végzett. Német és magyarul lakta községekben közel négyszáz iskolát alapított, vagy szervezett át. Nevéhez kapcsolódik olyan nagyjelentőségű, s az egész országot érintő intézkedés bevezetése, mint a tanítói tanácskozmány intézménye. Ezek lettek a modern pedagógia elméleti és gyakorlati módszertani fórumai. Még baranyai tartózkodása alatt megyénkben indította útnak ezeket, azután országosan a pedagógus társadalom továbbképzési tényezői lettek. Haas cikkei többnyire magyarul jelentek meg. E mellett azonban gyakran írt németül is. A fejlettebb osztrák iskolarendszer híve volt, és vannak adataink, hogy nemcsak a módszer területén, hanem az iskolák szellemében is elfogadta a német hatást. Legújabb rövid életrajzírója, **Paládi-Kovács Attila** szerint hatalmas szervező munkája, gyakorlati pedagógiai, elméleti tevékenysége ellenére „kortársai között e buzgalom népszerűtlenné tette, mert a német kultúra hívének mutatkozott, s túlzott lojalitást tanúsított a császári önkényuralom iránt.”⁴ Ennek ellenére történetírói munkássága kiemelkedik kora társadalmából. A fentebb felsorolt szerzőknél részletesebben, pontosabban, szakszerűbben készítette el megyéje monográfiáját. Ha a **Danielik János** által szerkesztett emlékkönyvben megjelent írását nézzük, kiváló kvalitását, az ókori történeti ismereteit csodálhatjuk meg.⁵ Ugyanitt jelentkezett már Baranya és Tolna helytörténeti kutatásának eredményeivel is.

Haas *Baranya* című könyve 1845. május 31-én hagyta el a pécsi Lyceum Nyomdát. 404 ezüst forintba került, 800 példányban jelent meg. Papírja Hüttner János Keresztély pécsi papírgyárában készült. Melyek voltak Haas könyvének történeti forrásai? Miből merített a szerző legtöbbet? A középkori történelem összefoglalásához **Koller József** nyolckötetes, hatalmas forrásfeltáráson alapuló, latin nyelvű munkájából merítette adatait.⁶ Ha pedig a *Baranya* IV. fejezetét, az Irodalmi Csarnokot tekintjük át, világossá válik, hogy a pécsi püspökség történetén kívül **Papanek György** *Descriptio*-ja ugyanolyan ismert volt számára, mint a kortársi történeti irodalom legjava.⁷ Ne feledjük, hogy ekkor már feldolgozhatta Magda Pál statisztikai művét, **Bóday Ferenc** 1820-as baranyai topográfiai és históriai leírását,⁸ **Bayer Márton** 1822. évi tanulmányát Baranyáról, amely ugyancsak a *Tudományos Gyűjtemény*ben jelent meg.⁹ Nem kisebb jelentőségű a tudós közigazdász, **Strázsay Mihály** baranyai leírása.¹⁰ Rendelkezett továbbá **Fényes Elek** statisztikai és geográfiai leírásaival.¹¹

⁴ Paládi-Kovács Attila: Magyar tájak néprajzi felfedezői. Budapest, 1985. 85-86. p.

⁵ Danielik János: Emlék-könyv. Pest, Müller E. nyomda, 1852.

⁶ Koller Josephus: Historia episcopatus Quinque Ecclesiarum. 1-8. tom. Posonii, J.M. Landler, 1782-1812.

⁷ Papanek György: Geographica Descriptio Comitatus Baranyensis – Georgius Papanek, Quinque Ecclesiis. Joannis Josephi Engel, Tipograph. piv. 1783. 155.p.

⁸ Bodai Ferencz: Baranya vármegye topographiai és históriai leírása. In: Tudományos Gyűjtemény, 1820. 12. kötet, 31-69.p.

⁹ Bayer Márton: Egy tekintet Baranyára. In: Tudományos Gyűjtemény, 1822. 12. kötet, 3-36.p.

¹⁰ Strázsay János: Baranya vármegyének topographiai leírása. In: Tudományos Gyűjtemény, 1823. 3. kötet, 28-63.p.

¹¹ Fényes Elek: Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben. Pesten, 1836.

BARANYA.

EMLEKIRAT,

mellyel a' Pécssett MDCCCXLV aug.
elején összegyűlt magyar orvosok és
természetvizsgálóknak kedveskedik

NAGYKÉRI SCITOVSZKY JÁNOS, PÉCSI PÜSPÖK,

cs. k. valóságos benső titkos tanácsnok, a'
szépművészetek, bölcsészet és hittudományok'
tanára, a' kir. magyar természettudományi,
római t. arcadiai társulat' tagja, a' m. orvosok
és természetvizsgálók' VI nagy gyűlésének

ELNÖKE.

Szerkeszté

Haas Mihály,

a' szépm. és bölcsészet tanára és pécsi lyceumbeli tanító.

P É C S E T T, 1845.

Nyomatott a' lyceum' könyvnyomó-intézetében.

A könyvben történő hivatkozások mutatják, hogy a szerző **Aigl Pál** székeskáptalanról írt történeti munkáját, továbbá valamennyi 18. századi szerzőt kritikai elemzés alá véve használta.¹² Ismeretes továbbá, hogy **Scitovszky János** a püspöki levéltárat is rendelkezésére bocsátotta. **Béli Gábor** levéltáros kutatásai alapján valószínűsíthető, hogy a vármegyei levéltár jegyzőkönyveiből is merített adatokat, sőt talán munkájának felépítéséhez az ötletet a **Berény Gergely** vármegyei jegyző által írt, a megye történetét tartalmazó *Prologium*-ból vette.¹³ Az 1711-1716. évi jegyzőkönyvi kötetben lévő Berény-féle rövid megyetörténet szerkezete arra enged következtetni, hogy a baranyai szerzők ezt felhasználták. Haas is vagy közvetlenül, vagy közvetve használhatta ezt a leírást.

Haas Mihály nagy műve a reformkorban született hasonló koncepciójú munkák közül kiemelkedik terjedelmével is. Felépítésében érdekes arányt valósított meg. A tulajdonképpeni korrajz, gazdaság, természet-morfológiai viszonyok és kora társadalma, társadalmi viszonyai, valamint az ezt követő klasszikus történeti fejezetek egyenlő arányt mutatnak, alig húsz oldallal több azután a Baranya nevezetesebb helyeinek gazdasági, történeti bemutatására szánt rész, amelyben a megye székhelye a felét tette ki. Vagyis az derül ki, hogy rendkívül tudatosan megszerkesztett műről van szó. Az országunk más területén ugyanekkor megszületett monográfiákkal szemben, az egyházi szerzőt nem ragadta el semmiféle elfogultság. Sem a geográfiai, sem egyházi fejtegetések, sem a történelmi kalandozások nem tudták letéríteni egy komplex mű megalkotásától. Talán ebből származott korokat átívelő népszerűsége és használhatósága.

Amint a könyv címlapjából is kitűnik, a szerző a kiadványt Pécsen 1845. augusztus elején összehívott magyar orvosok és természetvizsgálók VI. nagygyűlése résztvevőinek szánta. Mecénása az akkori pécsi püspök, Scitovszky János volt, aki egyúttal az elnöki tisztelet is betöltötte és tekintélyével jelentősen hozzájárult a nagygyűlés országos sikeréhez.

Végül a könyv szelleméről kell szólnunk. E korai magyar polgári pozitivisták irányzat kitűnő művéről egyik legújabb méltatója írta: „a tudós szerző mindig alárendeli a stílust a tudományos pontosságnak, szükség esetén vitába szállva a kortársi irodalommal csakúgy, mint egyéb forrásokkal.” A kötet valamennyi fejezete, amely a kor gazdasági, társadalmi, művelődési kérdéseiről értekezik, egyben a reformkori történeti irodalom „jobbító szándékait” mutatja.

Értékel, megmutatja a fejlődést. Történelmi, egyben aktuális konzekvenciákat tartalmaz. Politikai következtetések levonásáig is eljut. Ezeknél a részeknél átlép kora pozitivisták határait, s történelmi elemzéseivel haladásra buzdít.

Az olvasó, aki a könyvet kezébe veszi, a reformkori baranyai történetírás egyik legjobb művét olvashatja. Nem az önálló történeti kutatás, hanem a kor szín-

¹² Aigl Pál: *Historia brevis venerabilis capituli cathedralis ecclesiae Quinque-Ecclesiensis, a prima ejusdem origine usque finem anni 1838. Quinque-Ecclesiis, typis lycei episcopalis. 1838.*

¹³ Berény György: *Gregorium Berény: Protokolon seu acta & facta inclyti comitatus de Baranya. BML Baranya vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei. I. kötet*

*Rusz Károly: Haas Mihály (fametszet)
Katolikus Néplap, 1865. 39.sz.*

vonalán készült összefoglalás adja meg értékét. A lendületbe jött társadalom, a haladásért lelkesedő város és megye igényelte fejlődés szintézise. Ez tette rendkívül népszerűvé e művet.

GALAMBOS GÖLLER FERENC

HAAS MIHÁLY PÜSPÖK, EGYHÁZTÖRTÉNÉSZ (1810-1866)

Haas Mihály Baranyának, Pécs városának és a pécsi egyházmegyének jelentős, de méltánytalanul elfeledett személyisége. Az 1942-ben kiadott *Katolikus Lexikon*-ban meg sem említik a nevét. A *Pallas Lexikon*-ban elég kíméletesen bánnak vele: „Mikor szatmári püspök lett, félreértették és neve népszerűtlen lett.” Szinnyei József szerint „magyar volt, de a német kultúra híve, ezért neve gyanússá vált.”¹ Az 1932-ben kiadott *Magyar Pedagógus Lexikon* szerzője megállapítja: „Jobb ügyre méltó buzgósággal együttműködött az iskolaügy elnémetesítésében; de eltekintve politikai magatartásától, alapos szaktudással buzgólkodott az iskolaügyben, ujjászervezte a tanítóképzést, előmozdította a tanítók továbbképzését.” Neve nemcsak népszerűtlenné vált, agyonhallgatták és megrágalmazták. Életét és működését tanulmányozva ma már megállapítható, hogy százötven évvel a II. vatikáni zsinat előtt annak szellemében munkálkodott, megkísérelve az általános emberi jogok tiszteletben tartását.²

Pinkafő nagyközségben, Vas vármegyében, a mai Burgenland területén született 1810. április 8-án. Apja Haas Mihály iparos, édesanyja a falu jegyzőjének leánya. Anyai dédapja Thresl József, Homburkból származott, Pécssett telepedett le és posztókészítő volt. 1756. február 25-én vette feleségül az Anna Maria nevű özvegyet. József nevű fiukat, Haas Mihály nagyapját, 1757. február 15-én keresztelték a Pécs belvárosi templomban.³ Haas József, a nagyapa a pécsi gimnázium növendéke volt, de később Pinkafőre költöztek. Az unoka, Haas Mihály Szombathelyen járt gimnáziumba, majd a filozófiát Pécssett végezte. Itt vették fel a szemináriumba, innen Bécsbe, a Pazmaneumba küldték 1834. augusztus 6-án szentelte pappá Böle András szombathelyi püspök, augusztus 17-én volt első miséje szülőfalujában, Pinkafőn.⁴

Primáciáján Pinkafő híres szónoka, **Weinhoffer József** profétikus szavakat intézett hozzá: „Légy Krisztus bajnoka, készülj fel, mert Jézus becsületéért, a lelkek üdvösségéért, a Katolikus Egyházért sokat fogsz szenvedni; a mai idők gonoszak. A keresetségből a szép és jelentőségteljes Mihály nevet kaptad. Ez a név arra buzdítson, hogy mint Mihály főangyal, úgy te is küzdjél az egyház becsületéért, melynek Mihály a védangyala. Urunk színeváltozása ünnepén volt papszentelésed, törekedjél arra, hogy minden erőddel lelkiileg átszellemülj. Ezt bizonyosan eléred, ha istenszeretetet a beszéded, belső imádság a levegőd, amit beszívsz, erény az életutad, és az örökkévalóság utáni vágy az érzelmvilágod, akkor Krisztus igazi bajnokává leszel, és most indulj az áldozat bemutatásához.”⁵

¹ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1896. IV. kötet, 296-98.p.

² 1991-ben Pécssett teret neveztek el róla, 1985-ben reprint kiadásban jelent meg Baranya monográfiája.

³ Pécs belvárosi plébánia házassági és keresztelési anyakönyve

⁴ Schulchronik. In: Franz Kugler: Geschichte der Stadt Pinkafeld. Eisenstadt, é.n. 55, 70, 75, 109.p.

⁵ Schulchronik... i.m. 102-103.p.; A prédikáció teljes szövegét közli Haas, In: Pécsi Egyházi Töredék, I. füzet, 1842-43. 181-194.p.

Haas Weinhoffertől tanulta meg: „A mai papnak többet kell tudnia, [...] mert az evangéliummal kapcsolatos ítéletek pro-kontra a vasút és a távírda révén gyorsabban kerülnek a közvéleménybe. [...] többet kell tudnia, mert az emberek új és új mozgalmakkal szembesülnek, a hitetlenség bátrabbá, a tévtanok félrevezetőbbek lettek. Többet kell tudnia, hogy megóvhassa egyházközségét a téveszméktől. Nem elégedhet meg azzal a tudással, amit az iskolában megszerzett. [...] szomorú annak a papnak a helyzete, aki megelégszik azzal, többi értékes idejét evéssel, ivással, alvással és szórakozással tölti. [...] az értékes idő soha nem jön vissza és nincs borzasztóbb csőd, mint amilyent a könnyelmű, szellemtelen pap, ideje elvesztegetésével elszenved.”⁶

Haas Mihály Ozorán, Földváron, Pincehelyen, Pécsen az Ágoston téri és a székesegyházi plébánián töltötte káplánéveit. Szabadidejében szorgalmasan tanult és 1847-ben megszerezte a pesti egyetemen a filozófiai doktorátust.

Szepesy Ignác püspök felismerte a fiatal pap tehetségét és kinevezte a Lyceumban történettanárrá, majd 1843-ban a szemináriumban dogmatanárrá. 1846-ban a város magisztrátusa megválasztotta belvárosi plébánossá. Az egyik utód a következőket írta róla a plébánia történetében: „A pécsiek szerették kedves modora, kitűnő prédikációi és páratlan buzgósága miatt. Rendkívüli volt az emlékezőtehetsége, a tudományban pedig kiváló a jártassága. Mozdulataiban temperamentumos, erőteljes az alkata és szívindító volt a hangja.”⁷

Első bemutatkozó beszédéből megismerhetjük a püspöki székváros akkori helyzetének néhány vonását: „a hitetlenség még sohasem lépett fel oly nyíltan, hogy bevallják sokan, semmilyen kinyilatkoztatott valláshoz sem tartóznak, nem is akar-

A Miasszonyunk zárda felszentelése, 1851.

(Haas: Gedenkbuch melléklete, J.M. Frank, Pest, litográfia)

⁶ Haas, Michael: Predigt am Feste des heil. Königs Stephanus. Pécs, 1853.

⁷ Historia Parochiae Intern. Civit. V. eccl. I. 35-36.p.

nak az egyház kegyelmi eszközéről tudni, mint napjainkban. [...] Ezért tisztelt meseterek kérlek benneteket és könyörgök, küldjétek legényeiteket a templomba, a prédikációra. Erre lelkiismeretetekben kötelezettek vagytok, hiszen előljáróik vagytok, az apa szerepét töltitek be náluk. Az inasokat is küldjétek. Mert az Istentől elrugaszkodott tanulókból ritkán lesznek jó segédek (legények) és derék mesterek. Szolgálóitokat, cselédeiteket is küldjétek az Isten házába, hogy hűségesen szolgáljanak, tiszteljenek titeket – nem félelemből, hanem szeretetből, Isten iránti engedelmességből. Barátotok, vigasztalótok, atyátok lesznek.”⁸

Haas sokat adott az istentiszteletek ünnepélyességére. Ezért új miseruhákat szerzett. „Sírnia kell ugyanis a katolikus ember szívének, mikor látja, hogy a legszentebb titkokat rendetlen, kopott, foltos ruhában ünneplik.”⁹

A családi életre is gondja volt. A gyermekek első áldozására külön figyelt. Magyarországon ő vezette be elsőként a gyermekek ünnepélyes első áldozását. 1849-ben Scitovszky János püspököt kérte meg a belvárosi templomban ennek megtartására.¹⁰

Mikor 1848-49-ben a császáriak ágyúval lőtték Pécs városát, Haas Mihály küldöttséget vezetett **Borulka** parancsnokhoz, aki igen barátságosan fogadta a küldötteket, és pécsi kutyáknak nevezte őket. **Kelemen József** kanonok krónikájában még egy történet található erről az időről. **Ferenc József** császár neve napján Scitovszky püspöknek a belvárosi templomban tartott ünnepi miséjén Haas Mihály mondott beszédet: „A résztvevők száma nagyon szegényes volt, sokaknak az fájt, hogy Haas németül prédikált.”¹¹ Megjegyzendő, abban az időben a belvárosi templom istentiszteleti nyelve még nagyrészt német volt, de a körülmények is magyarázzák, hogy kevesen vettek részt az istentiszteleten.

Haas Mihály plébánossága idején a város és az egyház történetében igen fontos esemény a Miasszonyunk apácák letelepítése és a zárda építése volt. Közismert, Scitovszky püspök már eredendően ezzel a szándékkal jött Pécsre.¹² Az iskola alapításának történetében ez olvasható: „A nőzárda alapításának szemtanúja és munkatársa Haas Mihály volt. Haas írta meg folytatólagosan a szándék megvalósításának álmomásait a katolikus *Religio* című hetilapban. Tette azt oly részletességgel, hogy tudósításai alapján szinte az egész építéstörténetet és továbbfejlesztését össze lehet állítani.” Ebből következtethető, hogy minden az ő tudásával, sőt talán tervezésével történt.

⁸ Antrittsrede von M. Has in der Innerstädter Pfarrer von Fünfkirchen. Fünfkirchen, 1846. 30.p.

⁹ Danielik János: Emlék-könyv, II. kötet, Pest, 1852. 417.p.

¹⁰ Pécsi Püspöki Levéltár, 619/1849.

¹¹ Fényes Miklós: Kelemen József kanonok naplója. In: Baranyai Helytörténetírás, Pécs, 1973. 211-221.p.

¹² Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen. Zur Erinnerung an die feierliche Einführung der Kanonissinen von U.L. Frau in das zu Fünfkirchen errichtete Kloster. Von Dr. Michael Has, insul. Probst zum kl. Benedikt in Sümegh, Consistorialrath und Stadtpfarrer in Fünfkirchen, 1852. 144.p.; Szentkirályi István: A Pécsi Notre-Dame nőzárda és iskolái. Pécs, 1908. 22.p.

A zárda építése négy évig tartott, és 1851. július 15-én Haas köszöntötte a székesegyházban a nővéreket, élükön Scitovszky hercegprímással.¹³ Haas beszédének egy fontos szakasza: „Ha azt akarjuk, hogy a világban jobbra forduljon az élet, ha áldást és békét kívánunk az emberiség számára, akkor a vallásnak és az istenfélelemnek kell a családokba visszatérnie. Ez a cél azonban csak úgy érhető el, ha jámbor édesanyák és istenfélelemmel eltelt háziasszonyokat képeznek, akik az istenfélelmet és a vallásosságot ismét felelevenítik a családokban. Ez a cél azonban csak akkor érhető el, ha ismét jámbor édesanyákat és istenfélő háziasszonyokat képezünk. Ezek újra beleplántálják majd az ifjúság szívébe a vallás és istenfélelem érzését.”¹⁴

Mivel a nővérek iskoláikat Bécsben végezték, magyar vizsgára is szükségük volt. Az új iskola igazgatója Haas Mihály volt, ő készítette föl a nővéreket.¹⁵ Haas

A Mi Asszonyokról címzett pécsi nőzárd, 1851. (Hochrein József metszete)

¹³ Szentkirály... i.m. 1908. 28.p.

¹⁴ Haas: Gedenkbuch... i.m. 1852. 173-180.p.; Szentkirályi... i.m. 1908. 35.p.

¹⁵ Szentkirály... i.m. 1908. 53.p.

tanítónőképző intézet felállítását is tervezte, ez azonban akkor még túl korai elképzelésnek bizonyult, és csak 1895-ben valósult meg.¹⁶

Az új iskolának oly nagy volt a vonzereje, hogy Haas jelentette Scitovszkynak: „A szülők száma, akik lányaikat a zárdaiskolába kívánják küldeni, végtelenül nagy. Sokan fenyegetéssel akarják szándékukat keresztülvinni.”¹⁷

Haas működése a tanügy tekintetében nem maradhatott titokban, kormánykörökben is tudomást szereztek róla. Így 1853-ban kinevezték a pest–budai iskolakerület királyi főigazgatójává, korabeli elnevezéssel iskolatanácsossá. E kinevezés megdöbbentette az egyházmegyei papságot. **Szauter Antal** hangot is adott e véleménynek: „Azt kívántuk, maradjon örökké a miénk, [...] de ha nem nálunk, hát akkor más területen fogja az iskolát és az Egyház életfáját felvirágoztatni.”¹⁸ „Ebben az időben a tanügy a meglehetősen tétlenség állapotában volt. Hiányoztak az energikus fejlődést elősegítő vezetők [...] A pest–budai iskolakerületben is ez volt a helyzet. [...] A fejlődés akkor kezdődött, mikor Haas Mihály, mint iskolatanácsos megkezdte működését.”¹⁹

A Szatmár-megyei schematizmusban, jubileumi emlékkönyvben ugyanez a megállapítás olvasható.²⁰ Abban az időben, mikor Haas iskolatanácsos volt, az egyházmegyében a következő volt a helyzet: „Úgy a gimnáziumi, mint a népiskolai tanítás igen alacsony szinten állt; ennek az állításnak igaz voltát elismeri mindazon tanfőú, aki akkor szerepelt. Nem voltak még az országban gimnáziumi tanárokat képző intézetek, nem voltak, vagy csak igen fogyatékos tanítóképezdek. Ha a fennemlített iskolákban, gimnáziumban, vagy elemi iskolában valaki működni akart, a szomszédos Ausztriába kellett mennie a szükséges ismeretek megszerzése végett.”²¹

Rotter Richárd könyvében olvassuk: „Csak a tényeket beszéltem: ha a tanügy történetéről tanúságot akarok tenni, akkor dr. Haas csak most került olyan szerepbe, amelyre minden szükségességet magával hozott: majdnem elpusztíthatatlan egészséget, gazdag tapasztalatot, az ifjúság iránti szeretetet, kedélye derűsségét, humanizmussal nemesített kedélyességet, meggyőződésből fakadó erős akaratot, a magyarországi viszonyok ismeretét, haladással kapcsolatos világos látást, áldozatos odaadást hazája és fejedelme iránt, és mint egész lényé záróköveként sziklaszilárd bizalmat az isteni gondviselés iránt, mely jámborsággal párosul.”²²

Rotter Richárd, aki először ír Haasról, felteszi a kérdést: Mit köszönhet az iskola Haas Mihálynak. Rövid felelete így szól: saját tankerületében m i n d e n t. **Szekfű Gyula** az akkori iskolakérdésnek ezzel szemben csak egyetlen mondatot szentel: „A Bach-korszak kormánya annyi szenvedés közben a népiskolát nem ér-

¹⁶ Szentkirály... i.m. 1908. 138.p.

¹⁷ Szentkirály... i.m. 1908. 54.p.

¹⁸ Religio, 1953. I. 404.p.

¹⁹ Rotter, Richard: Lebenskizze von M. Haas. Ofen, 1859. 2.p.

²⁰ A Szatmári Püspöki Egyházmegye Emlékkönyve (jubileumi schematizmusa) 1804-1904. Szatmáron, 1904. A Haas-ra vonatkozó rész a 42-48.p. között, Haas színes fényképével.

²¹ A szatmári egyházmegye emlékkönyve. Szatmár, 1904. 45.p.

²² Rotter... i.m. 1859. 9.p.

demesítette összefoglaló reformra.”²³ Mit tett Haas valóban az iskoláért? Tudnunk kell, a Pest-Budai tankerület 35.000 négyzetkilométerre terjedt ki és 1.765.218 lelket számlált. Alája tartózott vallásra való tekintet nélkül mindenféle iskola, elemi és középiskola.

Noha Haas távol volt a pécsi egyházmegyétől, állandó kapcsolatban álltak és osztozott a helyi gondokban. A pécsi tanítóképző iskola az 1848-49-es években elvesztette növendékeit és megszűntették. Scitovszky püspök utóda **Girk György** (1853–1868) elsőrendű kötelességének tartotta, hogy tanítókat képezzen. A magán tanfolyamokon szerzett képesítés csak ideig-óráig lehetett megoldás.²⁴ A papságot is foglalkoztatta ez a probléma. Szauter Antal 1853-ban így írt erről a *Religio*-ban: „Tanítók hiányában szenved a gyermekek tanulása és nevelése. Fájdalmasan érezzük, hogy nincsen tanítóképző iskolánk. [...] Reméljük azonban, hogy felébresztik álmából.”²⁵ Haasnak befolyása volt a felsőbb hatóságoknál, első ez ügyben tett próbálkozása azonban azért nem sikerült, mert Girk püspök ez irányú kérvénye akkor érkezett be a soproni illetékes hivatalba, amikor 1854-ben az ügy már el volt döntve.²⁶ 1856. október 15-én azonban már megnyithatott az újból megalapított iskola.²⁷

„Ugy a gimnáziumi, mint a népiskolai tanítás abban az időben igen alacsony szinten állott. Ezen állítás igaz voltát elismeri mindazon férfiú, aki akkor szerepelt.”²⁸ A tanítási módszer a népiskolában a vég nélküli ismétlés és a tananyag „biflázásából” állt. Ez a folyvást tartó, „könyv nélkül való” tanulás gyengítette a szellemet és alig volt eredményes. Az új módszer, amit Haas alkalmazni kívánt, abban állt, hogy a külvilág tárgyait, dolgait, jelenségeit „szemlélték, azaz érzékszerveikkel minden oldalról megtapasztalták; tették ezt eredeti formájukban, vagy megjelenítve, ábrázolva: Ezért e módszert szemléltető tanulásnak nevezték. Így a gyermekek lassan beszélni tudtak róluk: milyen egy dolognak külseje, milyen részei vannak. A gyermekek gondolkodni tudtak róluk és kifejezésre is tudták juttatni őket. E módszer **Pestalozzi** nevéhez fűződik.”²⁹

Haas minden igyekezetével azon volt, hogy ezt a módszert bevezessék a honi iskolákban. Hogy terjesztette e módszert, „ezt mindenki bizonyíthatja, aki vele ebben az időben érintkezésben volt. Láthatta, hogy az iskola volt tulajdonképpen egyedüli alapeleme rendkívüli tehetségének és érdeklődésének. Órák, sőt napok úgy suhantak el, mint a pillanatok, ha iskolások körében volt. Tanítása és visszakerdezése, atyai módon kifejtett dicsérete vagy figyelmeztetése oktató és biztató volt tanító és tanuló számára egyaránt. Az iskola iránti érdeklődése szenvedélyes volt. Faluról-falura történő utazásai során tanító növendékeket vitt magával – ha

²³ Hóman-Szekfű: Magyar Történet. 7. kiadás, 1941-43. V. kötet, 445.p.

²⁴ Döbrössy Alajos: A pécsi püspöki tanítóképző intézet. Pécs, 1896. 30.p.

²⁵ Religio, 1853 május

²⁶ Pécsi Püspöki Levéltár, 164/1854.

²⁷ Döbrössy... i.m. 1896. 30.p.

²⁸ Döbrössy... i.m. 1896. 45.p.

²⁹ Mészáros István: Pestalozzi változó arca a 19. századi népoktatásunkban. In: Pedagógiai Szemle. Budapest, 1983./2. 118-134. p.

Gedenkbuch

der k. freien Stadt

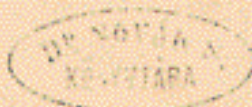
Fünfkirchen.

Zur Erinnerung an die feierliche Einführung
der Kanonissinen von H. L. Frau
in das zu Fünfkirchen errichtete Kloster.

Von

Dr. MICHAEL HAAS,

Insul. Probst zum hl. Wendel in Ödenburg, Consistorialrath und Stadtpfarrer in
Fünfkirchen.

(Der Gesamt-Extrag gehört dem Kloster.)

Auf Kosten Sr. Fürstl. Gnaden des hochwürdigsten Reichsprimas.

111433

Fünfkirchen,
gedruckt in der Lyceums-Buchdruckerei.
1852.

más lehetőség nem kínálkozott szekéren – és útközben is oktattatta őket! Amit időhiány miatt nem tudott elintézni, azt ritka ügyességgel a *Tanodai Lapok*-ban fejtette ki.” A *Jubileumi Emlékkönyv*-ben ugyan az áll, hogy ez tanítók számára készített szaklap neki köszöni létrejöttét. Ez csak részben nem felel meg a valóságnak, mert a Szent István Társulat németnyelvű *Der Kath. Christ.* lapja szerint dieses Schulblatt verdankt sein Entstehen zumeist ihm, azaz nagyrészt neki köszönheti alapítását. De tény, hogy 1856 májusáig a címlapon ez áll: „több jeles szakférfiú és különösen **Haas Mihály** iskolatanácsos közreműködésével szerkeszti **Lonkay Antal.**” A két név egyformán vastag betűkkel és más név nem szerepel.³⁰

A *Tanodai Lapok* Haas Mihályt püspökké szentelése után áldással kíséri, mint barátját, védnökét és mint a népnevelés előmozdítóját. Nemcsak a Pest-Budai tankerület, az egész ország tudja, milyen fejlődést tett az iskolaügy e fáradhatatlan férfi munkája révén. Jelentősek a szavak, amiket a szerkesztő röviddel azelőtt Haas ajszájából hallott és közölt: „Ha nem volnának is érdemeim, mégis vigaszt jelentene számomra, hogy 30.000 gyermeket varázsoltam az iskolába.”³¹ Itt látjuk megvalósítva, amit Haas **Lickl György** síremlékének avatásán 1852. május 12-én mondott: „igazi útmutatást látok számunkra az ő működése révén: törekedjünk arra, hogy iskoláinkat fejlesszük. Jó és virágzó iskolák mindenütt, de különösen Pécs városában múlhatatlanul szükségesek. Elkerülhetetlen követelmény, hogy gyermekeink valami alaposat tanuljanak, hogy nemes, jó és foglalkozásukhoz értő emberekké képezzük őket.”³²

Haas Mihálynak sok cikke jelent meg a *Tanodai Lapok*-ban: Hogyan szerez egy gimnázium tankönyvet szegény tanulói részére? Lonkay szerkesztő így reflektált e cikkekre: „a magyar iskolaügy egyik legszorgalmasabb öre és előmozdítója sok más kötelessége mellett időt talál még a mi folyóiratunk számára is. Hisz így ír a papsághoz: Hazánk ft. Lelkipásztorai, tekintsétek a tanítót, mint munkatársatokat, szorgosan ügyeljete az iskolaépületre, látogassátok az iskolát, őrizzéték ellen, vajon jelen vannak-e az iskolás gyermekek, elég barátságos-e a tanító a gyerekekhez, néha magatok is vegyetek részt a tanításon.”³³ Szauter Antal pécsi egyházmegyei káplán Haas közvetítésével tanulmányi úton járt Bécsben, ahol tapasztalatokat szerzett az elemi iskolai tanításról és az iskola vezetéséről. Több Haas-hoz írt levélben számolt be tapasztalatairól és ez került be a *Tanügyi Lapok*-ba.³⁴

Így érthető, hogy Haast mint iskolatanácsos, amikor 1857-ben Miskolc környékén járt hivatalos úton, az erről szóló tudósításban ezt olvassuk! „Amint a haj-

³⁰ Danielik János: Emlék-könyv, II. kötet, 1852. 45.p.

³¹ *Tanodai Lapok*, 1859. 107.p.

³² Az eredetileg német nyelven elmondott beszédet Sass Dezső fordította, az eredeti kéziratos szöveg az egyetemi Könyvtárban. Szkladányi Péter: Lickl György, a pécsi székesegyház zenészerzője és karagya. In: Baranyai Helytörténetírás. Pécs, 1979. 74.p.

³³ *Tanügyi Lapok*, 1856.I. 5-7.p.

³⁴ Szauternek a *Tanodai Lapok*ban megjelent írásai: Mikép kelljen az olvasást szellemképzőleg intézni? 1856. I. 5-7.p.; Néhány őszinte szó a pesti gazdasági kiállításról iskolai szempontból, és Néhány szó a harangozó tanítókhoz. 1857. II. 3-5.p. Mi az a minta iskola? 1858. II. 126-127.p.; A legjobb ajándék. 1859. II. 78.p. stb

nalpír legyőzi az éjszaka sötétségét, és fény tölti be a természetet, ilyen hatással volt egy szép májusi reggelen a katolikus iskola ege fölött, mikor Haas Mihály megjelent Miskolcon. Magasztos volt a kép, ahogyan atyai szeretettel lehajolt a haza legkisebb csemetéihez és megértően foglalkozott velük. Minden osztályban hosszabb ideig tartózkodott, az erényeket, az engedelmisséget, mint a boldogság alapelemeit lelkükre kötötte. Semmi, sem tárgy, sem gyermek nem kerülte el a figyelmét. Az így lefolyt látogatás utáni megbeszélésre hívta a tanerőket és buzdította őket a népnevelés nehéz útján való további kitartásra.³⁵ Azt is megemlíti, hogy az iskolatanácsos, ha lehetőség volt rá, kirándulásra vitte a tanítókat, a diósgyőri váromokhoz, majd arra a helyre, amit a környék népe „Szentlélek”-nek nevez és feljebb a pálos kolostor romjaihoz.

Némely gimnáziumban visszautasították törekvéseit, másutt nagy megértéssel fogadták. Utóbbi tudósítást például Szegedről közli a folyóirat: „Az iskolaügy fontosságáról való meggyőződésében minden osztályunkat meglátogatta. Nem annyira a tanárok ügyességét akarta megismerni, inkább a tanulók tudásáról kívánt meggyőződni. Megfelelő feleleteikről feltételezte a tanár ügyességét.” Ennél a látogatásnál „kiváló tanfelügyelőként” jellemezték és hozzátették: hat nap után szívélyesen elbúcsúzott tőlünk és jó benyomást hagyott maga után.”³⁶

Mindezekből látható, milyen volt Haas Mihálynak, mint tanfelügyelőnek szeleme és gondolkodásmódja: az ország fejlődése és a lakosság jólétének szolgálata. Székesfehérváron, a gimnázium záróünnepségén kifejtette: „Az idők nagyon változnak, de vannak még kiváló és virágzó iskolák ebben az országban! A magyarságnak a tudományra is kell törekednie, hogy a mívelt nemzetek közt kitűnően megállhassa helyét.”³⁷

Újra és újra hangsúlyozta, az iskolaügyben nem szabad az előrehaladást elhanyagolni. 1858-ban a pesti állami gimnázium megnyitásánál mondotta: nem régen egy német tudós vendége volt. A Svábhegyről megmutatta neki a budai és pesti panorámát. A vendég a kép szépségétől elragadtatva lelkesen ezt mondotta: gyalázatos lenne, ha ilyen kedvező helyzetben Pestből és Budából nem lett volna semmi! Én Széchenyivel így válaszoltam: Magyarország és Pest-Buda még nem volt, hanem majd csak lesz!” Tovább beszélgettünk az országról, a népről, Magyarország és Ausztria múltjáról, jövőjéről és vendégem csatlakozott véleményemhez: Pest-Buda nem volt, hanem lesz, és hangsúlyozta: Németország gyönyörű városai elsősorban kitűnő iskolái révén lettek azzá, amivé lettek. És hogy Buda-Pest is csak jó iskolák révén lesz azzá, amivé fekvése által lennie kell!”³⁸ Ezt a beszédet Haas Mihály már mint felszentelés előtt álló szatmári püspök mondotta.

Haast már eddig is árgus szemmel figyelték. Így ez a beszéd is hozzájárult az ellene való áskálódásnak. Talán ez volt az oka annak, hogy egy megyéspüspök sem vállalta az együtt való felszentelését az esztergomi érsek mellett. Rotter megjegyzi:

³⁵ Tanodai Lapok, 1857. 6-7.p.

³⁶ Religio, 1853. II. 493.p.

³⁷ Der Kath. Christ. 1854. II. 267.p.

³⁸ Der Kath. Christ. 1859. II. 129.p.

„Haas a népiskola emelésére fordította elsősorban figyelmét. [...] Ezen a területen végzett eredményes munkájáért érdemelte ki az egész haza háláját. A Duna és a Tisza menti szétszórta puszták és tanyák neki is jelentettek sok nehézséget. De miként valójában bebizonyította, az akadályok erélyes akarátú szellemének nem jelenthetnek igazi nehézséget: Számok erősítsék meg az elért eredményeket: Ezen munkaköre kezdetén, 1851 végén a Budai-Pesti iskolakerületben összesen 592 népiskola volt a püspökké való kinevezésekor, 1857-ben ez a szám már 916-ra nőtt. Sok iskolát kibővítettek, így 500 új osztályt nyitottak meg. 1851-ben 1426 elemiskolai tanító volt, a másvallású tanerőkkel együtt, 1857 végén egyedül a katolikus iskolákban 1298 személy tanított. Korábban nem léteztek vasárnapi iskolák, 1857-ben 444; Ugyanekkor 149 tanyaiskola működött és újabbak voltak alakulóban. Aki ezeket az iskolákat megszervezte, nem volt más, mint Haas Mihály.”³⁹

Természetesen hiány volt tanítóknak is. Átmeneti megoldásként Ausztriából, Csehországból és Sziléziából hívott tanítókat, hogy új és új iskolákat nyithasson. Ezt bűnül rótták fel neki. Azonban kitartó türelemmel tanítóképzőket is szervezett. Fáradozásának eredményeként 1857 végén tankerületében már 6 tanítóképző intézet működött: Pesten egy férfi és egy nő képző, Szegeden, Esztergomban, Egerben és Kalocsán egy-egy tanítóképző kezdte meg működését.⁴⁰

Körútjai alkalmával tanítója volt a tanítóknak, hogy meggyőzze őket az új tanítási elvekről. Az újonnan bevezetett tani- és olvasókönyveket ő fordította és alkalmazta a hazai viszonyokhoz. Ezt is felrótták neki. Az új könyvek és az új módszer használatához megszervezte a tanítógyűléseket. **Mendlik Ágoston** pécsi hitoktató e gyűléseket így jellemezte: „Vidéken a bíró összehívja a községet, ha fontos dologról kell határozni. Így, ha a tanügyben kell fontos dologról dönten, szintén közösen kell dönten a tanítóknak. Ilyen gyűléseken egyik a másiknak adhat tanácsot, és így közös erővel támogatják egymást. Külföldön ezek a gyűlések már legszebb virágzásban vannak, csak Magyarországon még nem használják őket. [...] De dr. Haas Mihály tanfelügyelő vezetése alatt remélhetjük, hogy ezek a tanítógyűlések nálunk is a felvirágzásnak indulnak.”⁴¹

És valóban hamarosan népszerűek lettek és évenként az egyes esperesi kerületekben megtartották őket az iskolák államosításáig. Időről-időre beszámolók is megjelentek. Ezekben megállapítást nyert: „Ezek által a gyűlések által a tanítási módszer és az iskolai fegyelem okos használata nagyobb gyakorlati haszonnal járt, mint igen alapos és tudományos cikkek által.”⁴²

Nem maradhat el Haas Mihály szerepének megemlézése a KATHOLIKUS LE-GÉNYEGYLET magyarországi megalapításánál. Az 1931-ben kiadott *Katolikus Lexikon*-ban **Szaboky Adolf** piaristának tulajdonítják e rendkívül fontos intézmény létrehozását. Ugyanezt állítja **Meszlényi Antal**: „Szabóky Adolf összegyűjtötte az

³⁹ Rotter... i.m. 1859. 12.p.

⁴⁰ Rotter... i.m. 1859. 111-115.p.

⁴¹ Der Kath. Christ. 1855. 359-360.p.; Brűszle: Recessio, I. kötet 156-157.p.

⁴² Der Kath. Christ. 1858. I. 26-27.p. és 42-43.p.; Uo. 1859. II. 38-39.p. és 190.p. a kémendi, a gödrei, a nádassdi kerületről szóló tudósítások

egyszerű inasokat és gazdátlan mesterlegényeket, enyhítette anyagi gondjaikat, nevelte bennük a vallásos öntudatot [...] és megérett az idő, hogy egységes szervezetbe tömörítve őket,⁴³ valamint **Hermann Egyed**, aki egyenesen a magyar Kolpingnak nevezi Szaboky.⁴⁴ Sőt egy 1998-ban megjelent kiadvány ugyanezt állítja. Kritika nélkül átvéve a pontatlan állítást.⁴⁵

Valójában a pesti Katolikus Legényegylet következőképpen jött létre: Scitovszky prímás bécsi útjai alatt megismerkedett a fiatal iparosok egyesületével és elhatározta ennek Magyarországon való meghonosítását. Megbízta a pest-belvárosi plébánost, **Szántófy Antal**-t, akit egyébként Ackermannként a pécsi belvárosi plébánián kereszteltek, készítse elő a terv megvalósítását. Hogyan került Szántófy az esztergomi egyházmegyébe, az nem ismeretes. Érintkezésbe lépett a pesti magisztrátussal és így a Király utcában bérbe vették e célra az ún. Valero házat. Közben a város plébánosa fáradhatatlanul toborozta a legényeket: megmagyarázta az inasoknak és fiatal legényeknek jövőjük szempontjából való fontosságát. A szabályzatot is megfogalmazták, jóváhagyatták és kinyomatták.

Az előkészítés jól haladt, Szántófy jelentette a prímásnak, aki legközelebbi bécsi útjával kapcsolatban megkérte az éppen ott tartózkodó **Kolping Adolf**-ot, jöj-jön, és személyesen alapítsa meg Pesten az együletet. Kolping személyesen járt **Kromperger Antal** szerkesztővel műhelyekbe és még néhány fiatalat meggyőzött a belépésre. 1856. május 24-én negyven legénynek Kolping még egyszer elmagyarázta az egylet célját, majd az együletet, 134-ként Európában, megnyitottnak nyilvánította. Ezen az összejövetelen Haas is jelen volt és megköszönte a legények nevében Kolping fáradozását.

A Katolikus Legényegylet ünnepélyes megalapítása 1856. szeptember 8-án történt. Az ünnep délutánján a hercegprímás a terézvárosi plébániatemplomban délután az egyleti zászló alatt összegyűlt 155 iparos legény és sokaság jelenlétében megáldotta a Szűz Mária, Szent József és Szent István képével díszített zászlót, majd magyar és német nyelvű beszédet intézett a fiatalokhoz: „Vegyétek birtokba e zászlót és vegyétek fel a küzdelmet a testi kísértések ellen, hogy a keresztény valláserkölcshöz győzelmesen megállhassatok.”

Az ünnepi menet a templomi szertartás után átvonult az egyleti házba. Itt a plébános bemutatta a prímásnak az új tagokat. Scitovszky prímás még egyszer buzdította a fiatalokat: „jutalmatok nem marad el.” Szántófy prépost-plébános felmentését kérte a hercegprímástól, mivel szerencsésen befejezte megbízatását. Megígérte, hogy továbbra is az egylet mellett áll majd. Egyben megkérte a főpásztort adja át az egylet vezetését Haas Mihálynak. A prímás elfogadta a javaslatot és így Haas lett a pesti Katolikus Legényegylet első elnöke.

Szaboky (Schneider) Adolf neve nem szerepelt eddig az egylet történetében. Őt akkor nevezték ki elnöknek, amikor Haas Mihályt szatmári püspökké szentelték.

⁴³ Meszlényi Antal: A magyar hercegprímások arcképsorozata. Budapest, 275.p.; Katolikus Lexikon II. kötet, 528.p.

⁴⁴ A Katolikus Egyház története Magyarországon 1924-ig. München, 1973. 442.p.

⁴⁵ Kulcsár Béla: 135 éves a váci Kolping-család. Vác, 1998. 6.p. és 9.p.

De Haas hamarosan két könyvecskét írt a legények számára. *Gabe der Liebe* címen német nyelven és a *Szeretet adománya* címűt magyar nyelven. Az előbbi **Médly József** nagykereskedő, az utóbbit **Ranolder János** veszprémi püspök adta ki.⁴⁶

A *Wiener Zeitung* 1858. április 18-án hozta a hírt, Haas Mihálynak szatmári püspökké való kinevezéséről.⁴⁷ Az augsburgi *Allgemeine Zeitung* 1858. június 14-én közölte ugyanezt. A hír általános csodálkozást váltott ki az országban: „Hogyan lehet valaki püspökké, ha előtte még csak kanonok sem volt? Senki sem kételkedett azonban abban, hogy Haasban megvolt minden képesség, adottság és rátermettség a püspöki hivatalhoz és méltóságához. Legfeljebb azok, akik a háttérben manipuláltak. Így nyolc hónapig tartott, amíg végül is püspökké szentelheték. Maga Haas is csodálkozott, sőt megrettent az isteni gondviselés rendelkezésétől. Kívánsága szárnyain soha nem repült ily magasságokban.” E kifejezés azonban nem akar csak irodalmi szóvirág lenni! Már plébánosi beköszöntőjében hangsúlyozta: „Aggódok, jövőre vonatkozó kívánságaim szerények voltak, amikor nyolc évvel ezelőtt a felejtethetlen Szepes püspök munkásnak küldött az Úr szőlőjébe. Egy csendes plébánia – ha lehetséges lenne – valahol szőlőtől övezett vidéken – hisz ebben oly gazdag az egyházmegye. Ez volt kívánságaim és törekvéseim célja. Mert már a fiatal emberben élt a meggyőződés: az életnek nem zajos és mozgalmas vásárjában, hanem a természet ölén, ha szerény is a működési kör, áldásos módon, csendben, a szentélyben működni és dolgozni.”⁴⁸ Mint láttuk, egészen másképp alakult az élete. Működési köre a nyilvánosság színe előtt zajlott. A püspökszentelés az esztergomi dómban volt, 1859. február 13-án. Haas püspök Scitovszky hercegprímás oldalán, hatlovas hintón ment a bazilikába. A szentelésnél a prímás két oldalán a korábban pécsi kanonok, **Peitler Antal József**, kultuszminiszteri tanácsos és **Liptay András** kanonok állt. Társszentelő püspök: **Vieber József** és **Tóth Imre** segédpüspök. Egyetlen megyéspüspök, sem Ranolder János veszprémi, sem **Girk György** pécsi püspök nem jelent meg. A *Tanodai Lapok*-ban ez olvasható: „Az Eminenciás Urat mélyen meghatotta a szentelés apostoli funkciója! Mikor kiterjesztette kezeit püspöktársa feje fölé, könnybe lábadtak a szemei. Ezzel a szenteléssel a magyar Egyház ismét egy hitbuzgó főpásztort kapott, aki erős hittel, kitartó reménnyel és égő szeretettel kezdette útját, hogy tanítsa a népet mindannak megtartására, amit megparancsolt az Úr.”⁴⁹ „A püspökszentelésen részt vett Pest megye ispánja, a város főpolgármestere és más egyházi és világi személyek. A fővárosból különösen sokan az iskolák köréből, meg Esztergom város gyermekei és diákjai. Másnap a fiatalság elbúcsúzott attól az embertől, akit már hat év óta, mint legjobb atyát megismert.”⁵⁰ A *Religio* és a *Der Kath.*

⁴⁶ *Religio* és a *Der Kath.* Christ. alapján.

⁴⁷ Megjegyzendő: Girk György pécsi és Haas Mihály szatmári püspök mellett további két Pécs-egyház-megyei pap viselte e magas méltóságot. Ranolder János Veszprémben, 1849-1879 között, Peitler József Vácott, 1859-1885 között. Scitovszky János pécsi püspökként került Esztergomba, 1849-1866 között volt a magyar egyház hercegprímás-érseke.

⁴⁸ Antrittsrede... i.m. 1856.

⁴⁹ Máté 28,20

⁵⁰ *Tanodai Lapok*, 1859. 94-95.p.

Christ. néhány sorban emlékezett meg a püspökszentelésről, de Scitovszkyn kívül más nevet nem említettek. Haas a következő hetekben átadta iskola-felügyelői hivatását/állását és 1859. március 1-jén Pestről Debrecenen át Szatmárra utazott, hogy átvegye új hivatalát.

„A szatmári egyházmegye határán, Fény községben, **Kellermann Ferenc** kerületi esperes köszöntötte a régen várt új püspököt, a tanügy apostolát. Haas püspök válaszában atyai szavakkal fordult a megjelent papokhoz és tanulókhöz. A papokat biztosította arról, hogy számíthatnak atyai érzelmeire. A tanítóknak megígérte, hogy védelmébe veszi őket, de azt is kérte tőlük, hogy lelkiismeretesen vegyenek részt a népnevelés felvirágoztatásában. Az üdvözlés után bandérium kíséretében indultak a templomba, ahol kifejezte azon örömét, hogy éppen egy szent Mihálynak szentelt templomban köszönheti híveit.

Március 2-án a szentmisét maga celebrálta és szólt a megjelent hívekhez. Mise után egyenesen az iskolába ment. Itt mindjárt az iskola embereként lépett fel. Az ima után feltette a kérdést: Mit tettünk néhány másodperccel ez előtt? – amire maga adta meg a választ. Imádkoztunk. Kihez imádkoztunk? A Jóistenhez. Ki az Isten? és ezzel mindjárt benne is voltak a hittanórában. Közben észrevette, hogy a nép az udvarra néző ablaknál áll és hallgatja a tanítást. Erre behívta őket a tanterembe, és megkapó módon folytatta a tanórát. Így püspöki működése hittan órával kezdődött, amibe a felnőttek is bekapcsolódtak.

A bandérium elkísérte Nagykárolyba is, ahol a főispán és a szolgabíró köszöntötte. Válaszában kifejtette azon reményét, hogy a népnevelés kérdésében számíthat a hivatalnokok segítségére is. A bandérium egészen Szatmárig elkísérte, ahol március 3-án a leányiskolában megtartotta a vizsgát. A megerőltető utazás ellenére itt is felhasználta az alkalmat arra, hogy rámutasson: Legfőbb ideje, hogy törődjünk a leányneveléssel.”⁵¹

Március 6-án került sor a székesegyházban püspöki székfoglalójára. Beszédében Jézus szavaira hivatkozott: „Adjátok meg az Istennek, ami az Istené és a császárnak, ami a császáré.” Ezekkel a szavakkal az 1711-ben megkötött szatmári békére utalt, amikor a kurucok tették ugyanezt. Az egybegyűltek annyira fellelkesedtek, hogy megfeledkeztek a hely szellemétől és háromszoros éljen kiáltásba törtek ki, hogy még a falak is beleremegtek.”⁵²

Haas püspök azonnal belekezdett főpásztori teendőibe és vizitációs útra ment. Ennek folyamán püspökként is megmaradt lelkes tanítónak. Nemcsak a plébániai községeket kereste fel, hanem a filiálékát is. Megerősítette híveit a hitben és ellenőrizte az iskolákat is. „Nemcsak felületesen nézett be az iskolákba, hanem ellenőrizte az iskolaépület állagát, és informálódott a tanítás minőségéről is. Nemcsak a gyermekek, hanem a tanítók tanítója is volt. Így azután, amint az erdői kerület esperese tudósítja nemcsak papi buzgóságra lelkesített bennünket, hanem az új tanítási mód fátyláját is kezünkbe adta.”⁵³

⁵¹ Gerhardsbote, 1973. 87-88.p.

⁵² Könyve Lajos tudósítása. In: Tanodai Lapok, 1859. 138.p.

⁵³ Tanodai Lapok, 1859. II. 251.p.

Így nyilvánvalóvá vált kitűnő tehetsége, atyai és elnéző kegyes szeretete a gyermekek iránt. Célirányosan inkább praktikusán oktatott és nem annyira elméleti módon, amint ez a *Der Kath. Christ.*-ből kitűnik. Magatartása, fellépése nagy hatással volt a papokra: „A papi tanácskozmányon a jelenlévők ünnepélyesen megígérték, hogy a püspök úr magasztos példáját és elveit követni kívánják, és szent kötelességüknek tartják és hozzájuk igazodnak.”⁵⁴

A *Tanodai Lapok* iskolával kapcsolatos közleményeiben gyakran találunk ilyen példákkal: „Nekünk valóban angyal szállt le az égből a Siloe tájánál, aki a majdnem poshadt vizet erős kézzel felkavarta, hogy a bénák, sánták és mindenféle más betegségben szenvedők meggyógyuljanak. Ez az angyal a mi főtisztelendő püspök urunk. Alig múlik el nap, hogy nem látogatna székvárosa valamelyik iskolájába. Főképpen az elemi iskolával törődik és a tanítóképzéssel. A teológiai főiskola hallgatóit maga köré gyűjti, velük elmegy az iskolákba, és személyesen bevezeti őket a gyakorlati tanítási módszerbe. Néha kiutazik a környék plébániáiba és ott egyenesen az iskolába megy. [...] Egy-két óráig kikérdezi a gyermekeket, de közben tanítja is őket. Ügyessége és tapasztalata csodálatra méltó. Ha gyermekek közt van, úgy tűnik, hogy ő közülük való. Mesteri módon érti, hogyan kell a gyermekek figyelmét felkelteni. [...] figyelmezteti a tanítókat, ha tehetséges gyermeket, főleg szegényes körülményekből származót találnak, jelentsék neki, ő gondoskodik majd tanítatásukról. Így kívánja a jövőben a tanítók létszámát növelni.”⁵⁵

Az esperesi kerület korona-gyűlésein a következő témák szerepeltek: az új tanítási módszer, a tanításról szóló jelentés kötelezettsége az iskolákban, a püspökség történetének tervezett megírása, a püspökség térképe, a plébánia és iskola történet kötelező vezetése, az iskolaépület állapota, a gyermekek iskolába járásával kapcsolatos nehézségek, hogy lehetne a fiatalság vallásosságában javulást elérni? Közben a papság arra a meggyőződésre jutott, hogy a szülők megbüntetésére nem vezet az iskolába járás javulásához és a korona-gyűléseken azt is megtárgyalták, hogyan lehetne az akadályokat megszüntetni.”⁵⁶ Miután átvette a püspökséget, utasításba adta, hogy a körleveleket rendszeresen kinyomtassák. Javaslatokat kért arra vonatkozólag is, hogyan lehetne a tanítók fizetését emelni. Megkérdezte, mi az oka annak, hogy gyermeküket sokan nem íratják be az iskolába.

1859-ben megalakította a püspöki szentszéket, azaz az egyházmegyei bíróságot és kinevezte annak tagjait. Még ez évben megnyitotta az új tanítóképzőt és kollégiumot. 1865-ben a kollégiumnak 25 lakója volt. Négy volt elemi iskolás, kilenc tanítónövendék és tizenkét gimnazista. Ezek a növendékek teljes ellátásban részesültek. Tíz teljesen ingyen, a többiek után a szülők tehetségük szerint fizettek. A püspök 200 forinttal járult hozzá, a többi költséget alapítványokból és különféle adományokból fedezték.⁵⁷

⁵⁴ *Der Kath. Christ.*

⁵⁵ *Tanodai Lapok*, 1859. II. 251.p.

⁵⁶ *Religio*, 1859. II. 6-8.p.

⁵⁷ A Szatmári... i.m. 1904. 47.p.

1861-ben megalapította az egyházmegyei Alapítványi Hivatalt, 1863-ban a jezsuitákra bízta a teológiai főiskolát, a szemináriumot. Ugyanebben az évben kiharcolta a szatmári gimnázium nyilvánossági jogát és letelepítette (Máramaros) Szigeten a vincés nővéreket. Mivel néhány tanító még képesítési nélkül tanított, őket arra bízta, mielőbb szerezzenek megfelelő bizonyítványt. Német származását nem tagadta meg és arra buzdította az egyházmegye németnyelvű híveit, hogy ragaszkodjanak anyanyelvükhöz. Tervbe vette egy németnyelvű ima- és énekeskönyv kiadását. Ebben az ügyben felhívta papságát, gyűjtsék össze a hagyományos egyházi énekeket.⁵⁸

Mindezek mellett még tudományos munkát is végzett. 1864-ben a Magyar Tudományos Akadémiának a Fekete Ardói, 12. századi templom tervrajzát.⁵⁹ Az esőtől lemosott meszelés alatt falfestményeket talált. A templomot restauráltatta, a meszelést eltávolíttatta és így a freskók eredeti színükben kerültek elő. Erről az osztrák történetkutatás lapjában is írt és a magyar fatemplomokról értekezett. Még egy 1866-ban is közölt egy tanulmányt a szatmári püspökség fatemplomairól.⁶⁰

A Magyar Tudományos Akadémiának benyújtotta az apátfalvi, szentléleki, edelényi templomok rajzát és Nagybánya, Beregszász, Nagyszőlős, Vég Árdó templomromjainak freskóiról készített rajzokat.⁶¹

Haas Mihály püspökségének időszaka sajnos túl rövid volt, amint ezt már a *Jubileumi Emlékkönyv* is aláhúzza: „Éppen csak addig tartott, hogy a hiányokat és hibákat felfedezte és megismerte. A fejlődést elősegítő cselekedetek később következtek volna, ha az isteni gondviselés másképp nem határozott volna.”⁶²

Itt kell megemlíteni az ellene emelt vádakat. E kérdésben segítségünkre van Haasnak báró Augusz Antallal, Tolna vármegye főispánjával folytatott levelezése. Haas és Augusz között baráti volt a viszony, az Augusznak írt Haas-levelek sok mindent elárulnak az 1848 utáni állapotokról.⁶³

Az 1859. augusztus 19-én kelt levélből megtudhatjuk, hogy már Haas püspökké szentelésének évében szárnyra keltek erre vonatkozó híresztelések. Augusz válaszleveléből megtudhatjuk, hogy Haas elüzetéséről beszélnek bizonyos körökben.

Haas 1860. március 20-án kelt levélből: „Elűzésemről szóló beszédeknek semmi alapjuk sincs. Az itteniek minden kívánságomnak eleget tesznek. Ha azt mondják, kocsim ablakát kővel bedobták, azt felelem, nincs is ablakkal rendelkező kocsim. De nem is tudom, miért tették volna ezt velem. [...] Prédikációimra protestánsok is eljönnek, és jóindulattal vannak irányomban. [...] Saját titkárom, jegyzőm, bőjti szónokom, hitoktatóm és iskolálatogató is vagyok, mivel paphiány van. [...] A katolikusok és protestánsok között sok ellentét van, kitalálták, hogy a császár a pro-

⁵⁸ Ferdinand Flesch cikke, In: Gehardsbote, 1973. 87-88.p.és 1974. 3.p.

⁵⁹ Jelenleg Kárpátalján, Ukrajnában. Az egykori szatmári egyházmegye területe, Trianon óta négy országé.

⁶⁰ Der Kath. Christ. 1861. I. 239.p.

⁶¹ Michael Lehmann: Das deutschsprachige katholische Schrifttum Altungarns und der Nachfolgestaaten 1700-1950. Verlag Haase und Koeler, Mainz, 1975. Studia Hungarica 9. Ungarisches Institut, München.

⁶² A Szatmári... i.m. 1904. 48.p.

⁶³ Tolna Megyei Levéltár, Augusz-család iratai, 7.d. 139. pallium.

testánsok katolikus hitre való térítését követeli, hogy a templomok tornyaira keresztet kíván elhelyeztetni. Mindez azonban csak a fent lévők közt téma, a nép nyugodt.”

November 3-i levél: „A jó Friedrichnek, a bírósági elnöknek, a főszolgabírónak az éjszaka bedobták az ablakait. Az én ablakaim hála Istennek még épek, de a közrend sokat szenved. Hogy mi lesz velünk, azt csak Isten tudja! Az egyházmegye területén hat főispán van, egy katolikus, a károlyi, négy református és egy görög. [...] Nehéz idők várnak ránk! Az éjjel újból ablakbetörések voltak vármegyei tisztviselőknél és a pénzügyeseknél. Dátum nélküli levél: a hatvanas év sok kellemetlenséggel volt tele. Egy nap Mezőpetriből hazafelé a rossz út miatt csak késő este értem Nagykárolyba. A Casinóban azonnal megtudták érkezésemet. >Itt van, a Pecsovics-püspök, menjünk és dobjuk be az ablakait!< Meg is tették, de mivel a ház hátsó részében aludtam, nem is vettem észre. Így helyzetem a körülmények következtében nem a legkellemesebb. Bécsből azt a biztatást kaptam, hogy tartsak ki. Meg is tettem és eddig semmi bántódásom nem történt. [...] Mitől is félek? A menekülésre még mindig van idő.” Ez a levél dátum nélküli, de télen íródhatott, mert arról is szó van benne, hogy havazik, és igen hideg van.

1861 áprilisában Pestről Bécsbe utazott, megtudta ugyanis, hogy tüntetni fognak ellene. Az április 11-én kelt Augusznak írt levélből „Jövőmet Istenre bízom.” Már Budán írt, június 30-án keltezett levelében olvashatjuk: „A tüntetés ötvenedik születésnapom előestéjén volt [...] most idegenben vagyok, ahogyan ezt az állapotot nálunk nevezik. Idegenben lenni azt jelenti, Isten tenyerébe esni. Ha hazájában van az ember, akkor – mint mondják – az emberek tenyerébe esik, azaz ellensége kezébe. [...] Ami pedig az okot illeti: germanizálásról nincsen szó, én a németnek német, a magyarnak magyar voltam. de (ezeket a szavakat magyarul írta) akinek veszett nevét keltik, annak el kell vesznie. [...] Miután Bécsben a püspökségről való lemondásomat nem fogadták el (közben, hogy teljen az idő, Triesztben, Velencében, Páduában voltam) visszatértem Szatmárra. Persze arra számítanom kell, hogy az urak részéről fennáll az a veszély, hogy ablakaimat betörik. Múltkor valaki azt mondta a szemembe: >Nem régen Ön Magyarországon az első iskolatanácsos volt, most pedig ötödik kerék a kocsiban!< Így van ez az életben, amint Baranyában mondják, holtig csak megélünk! És mindezt filozófiai higgadsággal tudomásul veszem. [...] Áldja meg a Jóisten szeretett hazánkat, áldja meg különösen a szekszárdi szőlőhegyeket, házadat és szeretteidet!”

Haas Mihálynak a petrifeldi plébános is bizalmas barátja volt. Neki is elpanaszolta, mennyire szenved e miatt az igazságtalan szemrehányás miatt. **Stettner János** plébános vigasztalni igyekezett őt.. A püspök válasza ugyanaz volt, amit az Augusz Antalnak írt levélből már ismerünk: „Amit Nagykárolyban megkezdtek, tovább folytatták! és – magyar nyelven folytatta – Isten neki, én szeretett hazám ellen tudva és akarva nem vétettem. Én a magyarnak magyar, a németnek német és Uralkodóm iránt hű voltam. A magyarok érdekében ezerszer többet dolgoztam, mint a németeknek! Minden magyar tankönyv az én művem. Azonban – és ezt újra magyarul írta – kinek veszett nevét költik, annak el kell vesznie!” Stettner plébánosnál 33 levél maradt, ezekből csak kettő volt magyar nyelvű, a többi német. A később-

bi petrifeldi plébános, **Brázay** úgy nyilatkozik erről: „Furcsa, hogy ez a levelezés német nyelven történt.” De miért nem írhat egy püspök a barátjának németül?

Az 1861. július 17-én kelt levelet már püspöki székvárosából küldte Augusz-nak: „Budán nem volt már maradásom. Itt nincsen semmi tennivalóm, Szatmáron meg iskolai vizsgák és ezer más ügy kívánja jelenlétemet, ezért július 8-án elhagytam Pestet és nap, mint nap, bántás nélkül az iskolában vagyok. Sokan örömmel fogadtak, az ultrák is mérsékeltek reményeiket.”

A *Der Kath. Christ* című hetilap 1865. október 15-i száma közli Haas Mihály képét, rövid életrajzát és méltatását. Utolsó mondata így hangzik: „Isten tartsa még sokáig ezt az apostol utódot.” A szerkesztőség valószínűleg nem tudott súlyos betegségéről. A *Religio* halotti jelentése szerint „több hónapi betegség után Haas Mihály 1866. március 27-én meghalt.”⁶⁴

Haas báró Augusz Antallal 1859-től bensőséges barátságban állt, sűrűn leveleztek, de egyetlen egyszer sem tett említést a betegségéről. 1855. októberében Pesten kórházba kellett szállítani. Itt kapta meg, november 30-án a szatmári tanítók táviratát. „Tanúi vagyunk annak a fejlődésnek, amely rövid kormányzása óta mutatkozik. Mi tudjuk, miért ragaszkodunk Önhöz, mint a fiú az apjához. Szeretjük jótevőnket, aki csüggedésünkben mindig új erőt öntött belénk, aki munkánk közepette bátorít és ez a bátorítása igen jól esik! De gondban vagyunk. Kérjük, fogadja mély tiszteletünket és szeretetünket és örökös köszönetünket is, amit sorainkkal kifejezni szeretnénk. Imádkozunk az Úrhoz, tartsa meg életét az egyházmegye és a közös haza számára még sokáig.”⁶⁵

1866. február 15-én a Tanodai Lapok közlik: „kénytelenek vagyunk hírül adni, hogy Haas püspök úr mell- és szívbetegsége mind súlyosabbá vált. Az utóbbi keddi napon még részt vett egy konferencián és erőtlenül tért vissza lakásába. Szívdobogás fogta el és nehezen kapott levegőt. Mégis, felöltözve ült íróasztalánál, tűrte a nagy fájdalmakat és írással, olvasással foglalta el magát. Néhány nap múlva orvosi konzílium azt határozta, hogy fekdjék ágyba. Február 12-én **Szema Pál** nevezetű szatmári papot kérte, lássa el szentségekkel, hogy esetleges halála esetén felkészülve legyen.”⁶⁶

Obermayer András káptalani helynök közli Haas Mihály püspök halálhírét: „Az 1866. év elején óvtunk, mérsékeljük afeletti örömről, hogy az 1865. évben a halál anyaga megkímélte egyházmegyémet. Igyekeztünk örömről kissé visszatartani, mivel Püspök Urunk súlyosan beteg volt és mintegy hordozta helyetünk a fájdalmat és szenvedést.”⁶⁷

Ha Rotter Richárd azt is állította, hogy Haas Mihálynak elpusztíthatatlan testi egészsége van, ez mégis elpusztítható erő volt. Iskolatanácsosi korában végzett hivatalos útjai és püspöki vizitációs utazásai igen igénybe vették erejét. Még inkább

⁶⁴ *Religio*, 1866. I. 208.p.; Tanodai Lapok, 1866. I. 110.p.

⁶⁵ Tanodai Lapok, 1865. 317.p. a tanerők november 30-án tartott értekezletéről

⁶⁶ Tanodai Lapok, 1866. 56.p.

⁶⁷ *Religio*, 1866. 308.p.

azonban a folytonos alaptalan vádaskodások fogyasztották erőtartalékait. Ilyen állapotban túl nagyok voltak a követelmények. A támadások gyötörték lelkét, szellemét és testét. Kétségtelen, hogy a szatmári káptalan mindenestre, szolidáris volt vele és támogatta. Kérelemmel fordult a hercegprímáshoz és megcáfolta a róla terjesztett, és nevét megbecstelenítő 'germanizátori' híreszteléseket.⁶⁸

Haas püspök végrendeletében mélyen meghatódott szavakkal búcsúzik papjaitól: „Szívem mélyéből köszönöm a türelmet, mellyel személyemet és gyengeségeimet elviseltétek; köszönöm a buzgóságot, mellyel kívánságaimat és útmutatásaimat megvalósítani igyekeztetek. Adj meg nekem az Úr, hogy egykor örülhessek az égben azok üdvösségének, akiket itt a földön gyermekeimnek és testvéreimnek nevezhettem. Bocsássatok meg testvéreim és fiaim, ha megbántottalak benneteket és emlékeztetek meg rólam az Úr oltáránál. A mennyei Atya őrizzen meg benneteket a rossztól és szenteljen meg az igazsággal.”⁶⁹

Az iskola, meg a népnevelés volt legbelsőbb törekvése. Ezért szerepelnek a végrendeletében: „Hagyatékom általános örökösei az egyházmegye iskolái. Évenként osszák szét közöttük a kamatokat.”⁷⁰

Haláláról, és temetéséről a következő adatok találhatók: „Pesten halt meg 56 éves korában szívburok-vízkórban. De keresztény főpapként halt meg, mert nem felejtkezett meg arról, hogy disponere domui tuae, azaz rendelkezék arról, amiye volt, de Seneca szavaira is gondolt, egregia res est, mortem condiscere, azaz tiszteletre méltó dolog, hogy az ember felkészüljön a halálra. Sokat imádkozott és leírhatatlan odaadással sokat szenvedett. Aki tudja, mennyit dolgozott fáradhatatlan szelleme, csak az tudja, halálával mit veszített az Egyház, a tudomány és a népnevelés.”⁷¹ A *Religio* megfogalmazása szerint: „Az Egyház fáradhatatlan főpapot, a király megingathatatlan alattvalót, az iskolaügy pedig legfőbb támaszát veszítette el. [...] A szatmári egyházmegye gyászában a pécsi egyházmegye is osztozik, ahol sok éven át tanárként és plébánosként oly áldásosan működött.”⁷² A Lipótvárosi templomban a szatmári kanonok és címzetes püspök mondott szentmisét a lelki üdvéért. Jelen volt: **Lonovics József** érsek, **Szabó József** prelátus, **Lipovnitzky István** ítélőtáblai főtisztviselő és **Lévay Sándor**. A szertartás után azonnal Szatmárra szállították a holttestet. Mikor a távirati értesítés megérkezett, néma rémület szállta meg a püspöki székvárost. Amitől régen tartottak és bekövetkezett, azt alig akarták elhinni. Nagypéntek éjszaka két órakor érkezett a koporsó Nagykárolyba. A fájdalom hangos jelei tagadhatatlanok voltak. Mivel azonban a holttetem a lezárt érckoporsóban volt, a jelenlévők kételkedni kezdtek. Feltételezve, hogy Pestről üresen hozták a koporsót. Végül engedni kellett az általános ki-

⁶⁸ Sipos Ferenc: A szatmári püspökség története. é.n. Kézirat, az egyházmegyei levéltárban, 446.p.; Hauer Ernő citálja: „Im Sog des Sathmarer Bischofs, Michael Haas, azaz Haas Mihály szatmári püspök sodrásában. In: Gehardsbote. 1995. 11-15.p.

⁶⁹ Religio, 1866. 308.p.

⁷⁰ Tanodai Lapok, 1866. Levelek rovatban.

⁷¹ Schulchronik... i.m. 14.p.; Tanodai Lapok, 1866. 110.p.

⁷² Religio, 1866. 208.p.

vánságnak, kinyitották a koporsót, és így százötvenen láthatták a halott megváltott arcvonásait. S hogy milyen kegyelettel vette körül halott püspökét Szatmár városa, bizonyítja a számtalan gyászzászló, elnémult a zene és a színház is bezárt. A város gyászba borult, mindenki tudta, hogy kit és mit veszített a város. Nem volt oly gyermek a városban, aki nem részesült volna valami formában az ő oktató-nevelő munkájának áldásában.

Április 5-én kezdődött a gyászszerartás. A koporsót körülvette az egyházmegye 128 papja és szerzetese. Nyolcvan fáklyás férfi állt sorfalat nagy néptömeg közepette. Minden hivatal, minden intézmény képviseltette magát. A temetési szerartást Obermayer András kanonok-prépost, káptalani helynök végezte. A csend és a könnyek némaságukban is jelezték, hogy a vidék nemcsak éltető napját, de a lelkét is elvesztette. Az ünnepélyes gyászliturgiát húsvét után, május 15-én tartották, melyen jelen voltak a hivatalok és intézmények képviselői, sőt a protestáns lelkészek is. A requiemet **Kozatschek József** nagyvárad kanonok tartotta, a gyászbeszédet pedig **Kummer János** iskolatanácsos. Az ünnepélyes gyászmise után a sírhoz vonultak, ezt gyermeki szeretet és a kegyelet jellemezte.⁷³

A *Tanodai Lapok* tudósítója szerint: „A nagy veszteségből fakadó könnyek negyven nap után már elapadtak, de a még mindig kitett gyászzászlók hirdetik a bánatos hangulatot. A közvélemény egybehangzóan fájlalja a veszteséget, mely a szellem világát érte. Igaz, emberi alakjában már nem láthatjuk őt, de a szellem, amely benne működött, mindenkit kötelez és kitörölhetetlen nyomokat hagyott hátra. És különös, mindenfelé csak egyet lehet hallani: még mindig nem tudom elhinni, hogy itt hagyott minket. Ez a kijelentés egyenlő hangos dicsőítő beszéddel.”⁷⁴

⁷³ Schulchronik... i.m. 1866. II. kötet, 13-14.p. tartalmazza a tudósítást. A leírás oly szemléletes, hogy csak jelenlétől származhat. Valószínűleg a pinkafői káplán írta, aki Haas püspök szülőfaluját képviselte. Feltűnő mindenesetre, hogy egy püspök sem vett részt a temetésen, pedig ebben az időben Scitovszky hercegprímáson kívül, aki előtte pécsi püspök volt, Ranolder János veszprémi és Peitler József váci püspök is a pécsi egyházmegyéből származott.

⁷⁴ Tanodai Lapok, 1866. 208.p.

150 ÉVVEL EZELŐTT SZÜLETETT JÁNOSI ENGEL JÓZSEF

1851. november 16-án született Engel József, akit nem véletlenül neveztek 'Wunderkind'-nek, hiszen már 14 éves korában írása jelent meg Reményi Ede pécsi hangversenyéről a bécsi *Wanderer*-ben, amit báró Eötvös József „a legrespektabilisabb német lapnak” tartott. Édesapja, Engel Adolf, akinek a neve később összeforrt a pécsi Balokány fürdő létesítésétől kezdve a komlói kőszén kiaknázásáig; életműve elismeréseként nem véletlenül kapott nemesi rangot jánosi predikátummal az 1885. évi budapesti világkiállítás alkalmával I. Ferenc Józseftől.¹

Engel Józsefet már ifjúi évei során a zeneművészet bűvöli el. Mindössze 18 éves, amikor megírja első jelentős művét: *Richard Wagners Das Judentum in der Musik*,² melyben szembeszáll Wagner írásával, ám ez később sem jelentett akadályt a két család kapcsolatai elmélyítésében. Engel József fia a Mester iránti tiszteletből a Richard nevet kapta.³ A 19 éves Engel József volt Magyarországról az egyetlen, akinek a neve már az induláskor, 1870-ben ott szerepelt egy olyan jelentős európai művészeti hetilap címdoldalán, mint a lipcsei *Musikalisches Wochenblatt*, amelyben a kor olyan jeles zenei géniuszai publikáltak, mint például Liszt és Wagner.

Pécsi forrás is tanúskodik arról, hogy 1874-ben Engel József Karlsbadból (Karlovy Vary) jövet betért Wagnerékhoz Bayreuthba és megtekintette a Festspielhaus építését, majd a Wahnfried-Haus-ban fogadta is a Mester és felesége, Liszt Ferenc leánya, Cosima Wagner.⁴ Egy 1877-ből származó tudósítás szerint Engel: *Ungarische Elegie* címen zongoraművet is komponált a nagy magyar hazafi, Deák Ferenc tiszteletére.⁵ Engel igen komoly zenetörténeti és zenekritikai munkásságának az összefoglalása és betetőzése az a közel 300 oldalas könyv, amelyet hat évvel a halála előtt jelentetett meg német nyelven külföldön, *Das Antisemitentum in der Musik* címmel.⁶

Édesapja 1903-ban bekövetkezett halála után az Engel József nyakába szakadt üzleti és egyéb tevékenység hátráltatta a művészeti és a tudományos munkában. Ennek ellenére kortársai és későbbi kutatói közül többen 'literarisch gentleman'-ként emlegették.⁷ Ez azzal is magyarázható, hogy a szülővárosában is tudhattak Engel német nyelvű irodalmi munkásságáról, amit viszont nehezített az a tény, hogy álnéven jelent meg Drezdában négy zsidó tárgyú drámája. A *Die Marranen* (1900), az *Im Beichtstuhl* (1902), a *Der Kabbalist* (1909) és a *Der*

¹ Pécssett született 1820-ban és Döblingben hunyt el 1903-ban.

² *Das Judentum in der Musik. Eine Abwehr*, Leipzig, 1869.

³ Pécssett született 1882-ben és Mauthausenben semmisítették meg 1944-ben.

⁴ Pécsi Napló, 1908. február 16.

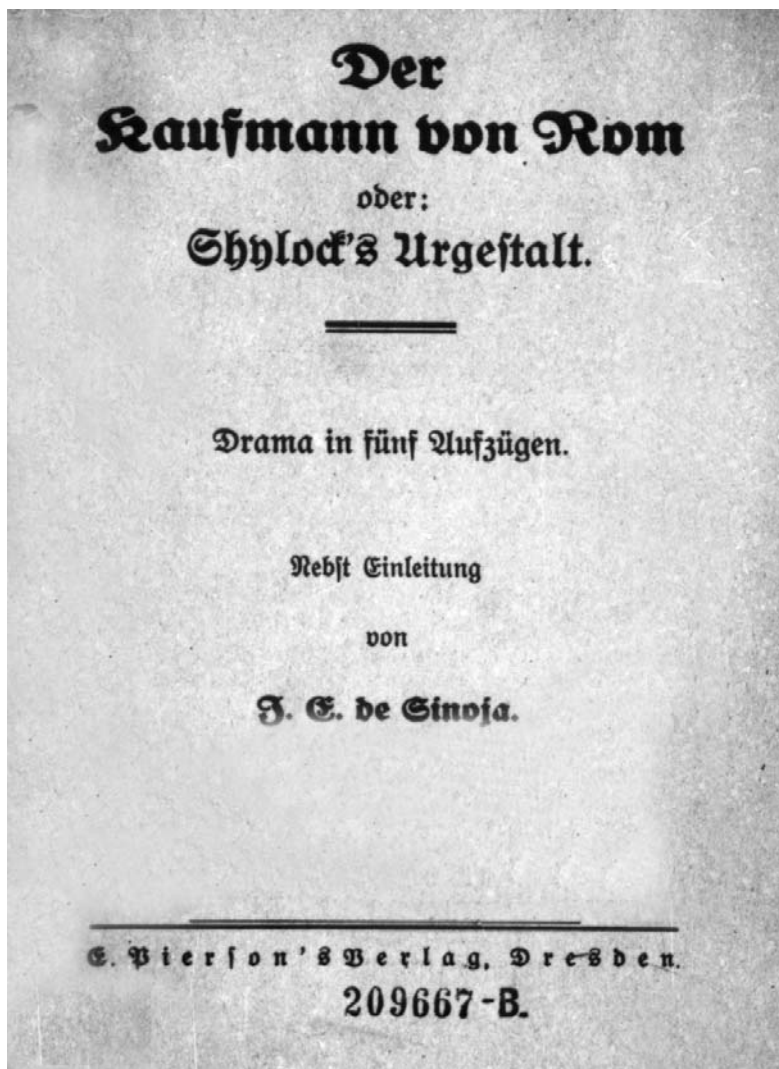
⁵ *Fünfkirchner Zeitung*, 28. Jänner 1877.

⁶ *Das Antisemitentum in der Musik*. Amalthea Verlag, Zürich - Leipzig - Wien, 1933.

⁷ Például: Schweitzer József országos főrabbi.

Kaufmann von Rom oder: Shylock's Urgestalt (1925). Utóbbi műve, A római kalmárnak, avagy: Shylock ősalakjának az az érdekessége, hogy az 'ellenmű', vagyis Shakespeare *A velencei kalmár* (1596) című művének tulajdonképpen a történelmi hűség szempontjából történő korrigálása.

Engel József kiterjedt irodalmi érdeklődésére jellemző volt, hogy 1873-ban német fordításban olvasta Turgenyev: *Väter und Söhne* című regényét a „karlsbadi

J.E. de Sinoja – Jánosi Engel József: *Der Kaufmann von Rom*
(A Sinoja álnév a Jánosi név betűcserélt változata)

fenyveserdőben elmélyülve,” ahol abban az időben éppen ott tartózkodott a nagy orosz író is. Engel és Turgenyev karlsbadi találkozásának részleteit két pécsi lap is megőrizte.⁸ Az utóbbi írás azért is érdekes és értékes, mert a 'literarisch gentleman' közlésre átengedte Turgenyev 1873. július 21-én kelt német nyelvű válaszlévelét, amiről a nemzetközi Turgenyev-kutatás sem tudott, következésképpen nem is szerepelt Turgenyev összes művei 28 kötetes jubileumi kiadásában sem, amit egy 1969-es pécsi tudományos kiadványunkban publikáltunk.⁹

Nem hallgatható el az a tény sem, hogy Engelt izgatta a sajtó szerepe, a sajtómorál és a 'hírlapi igazmondás' kérdése, ami ma újra ugyancsak akut kérdés. Engel 1904-ben jelenteti meg a *Die Ehre der Zeitung* című könyvét, amelyben többek között támadja a „hírlapok szenzációhajhászását s üzletszerű igazságelferdítését.”¹⁰

A 'szürkecilinderes öregúr' nagy mecénás hírében állt. Az ő anyagi támogatásával jelent meg például 1903-ban Honthy István költő és újságíró *Két veréb dalai* című verseskötete. Engel József nagyon szerette szülővárosát. Feljegyzések szerint Gőzfűrészes és Parkettagyárának Rákóczi úti irodájából Engel naponta felsétált a mai Hunyadi János úton át a Mecsek felé a zöld övezetbe, ami akkor már lényegében a mai Aradi vértanúk útjától északra eső területen kezdődött. Engel ellensége volt az erőszaknak, a zsarnokságnak és mindenféle értelmetlen diszkriminációnak. Pécs szerb megszállása alatt Budapesten és Bécsben tartózkodott. Tehetségével és szorgalmával jutott az udvari tanácsosi rangig, amit akkor Pécsen egyedül ő érdemelt ki. 1899-ben Erzsébet királyné emléksobrának a leleplezésekor elérte, hogy a zenekar az osztrák himnusz mellett a magyar himnuszt is eljátszsa, majd magyar beszéd kíséretében koszorút helyezett el az emlékmű talapzatára a magyarság nevében.¹¹

Engel József édesapja 1873-ban Karlsbadban, saját költségén helyeztetett el emléktáblát azon a házon, amelyben a hazai zsidó emancipáció neves előharcosa, báró Eötvös József szokott megszállni. Engel Adolf nevét egyébként 1945-ig utca viselte Pécsen, ám az átkeresztelők úgy vélték, hogy Goldmark Károlynak több köze van Pécshez, mint Engelnek. A *Zenei emlékhelyek Pécsen* című könyv sem említi Engel Józsefet.

Az 1939. november 25-én elhunyt jánosi Engel József örök álmát a pécsi Szív utcai temető csendjében alussza. Sírkövén olvasható: *Az értelmesek fénylenek, mint az égboltozat fényessége.*

⁸ Az 1873. július 23-i karlsbadi Turgenyev-Engel találkozásáról Karlsbad und seine Badegesellschaft címmel jelent meg tudósítás a Fünfkirchner Zeitung 1873. augusztus 10-i számában. Fél évszázaddal később pedig: Aki még beszélgetett Turgenyew Ivánnal címmel jelent meg írás a Pécsi Napló, 1926. június 6-i számában.

⁹ Hajzer Lajos: Turgenyev és Gorkij a Pécsi Naplóban. In: Pécsi Tanárképző Főiskola Acta, tom. 13. Sorias 3. Pécs, 1969. 45-57.p.

¹⁰ Lenkei Henrik: A jánosi Engel-család. In: Múlt és Jövő, 1930. 2. szám, 68.p.

¹¹ Lenkei Henrik... i.m. 1930. 68.p.

A PÉCSI LITTKE-PEZSGÓ REGÉNYE

A HONFOGLALÁS

Haldoklott már Szobieszky János, a lengyelek legendás királya. Mintha csak erre vártak volna a tatárok, oroszokat szorongató seregeik Lengyelországba nyomultak és fél év sem telt belé, Lembergig törtek előre. Szobieszky ezt már nem tudta megakadályozni.

A 17. század végén, a második tatárjárás szelére rémületes futás kezdődött. Mint mindig, ha bajba jutott a lengyel, most is Magyarország felé tekintett reménykedve és menekült, menekült a százszor kipróbált „bratanki” oltalmat ígérő karjaiba.

A nagy létszámú **Liedtke** család (mert akkor még így írták a nevüket) is megindult Lengyelországból néhány fedett szekérrel Magyarország irányába. Csatakos, kusza csoportok lepték el az utakat, bőgő marhák és gyalogos menekülők szorultak a lóháton utazó férfiak, szekérre zsúfolt asszony-és gyermeknép közé. Pihenni csak úgy lehetett, ha letértek az útról, mert a végtelen karaván állandó mozgásban egyre csak özönlött nyugat felé. A bizonytalanságba. Liedtkééknek talán reménykeltőbb volt az útjuk, mert ismerősökhöz igyekeztek, de, hogy mi vár rájuk, ők sem tudták. Feje tetején állt a világ akkor Magyarországon is. Budát már visszafoglalták a töröktől, de az ország déli részein még folyt a felszabadító hadjárat.

A Habsburg hatalom olyan gyarmatot kezdett kiépíteni magyar földön, amely merkantil gazdasági politikával az ipar és a kereskedelem fejlesztését célozta. Letenni a kardot és munkaeszközt a kézbe, hogy minden magyar karja a bécsi kormányzat érdekeiért fáradozzon. Ez az önző és haszonleső politika szüli a nemzeti szabadságvágy forradalmi gondolatát. A bontakozó Rákóczi szabadságharcáét. Hogy mit hoz a holnap, még csak nem is sejti senki. Az bizonyos, hogy ilyen atmoszférában állandó fészek rakásáról legfeljebb álmodni lehet.

Így érkeztek Eperjesre, ahol egy sziléziai vásárokról ismert gazdag, jóra való német posztókészítő mester házában húzták meg magukat, de nem sokáig. Bár szívesen fogadták őket, oly melegséggel, mint a régen látott testvér, bár Liedtkéék buzgó igyekezettel segítettek a ház körüli és az üzleti munkákban (hiszen szűrszabók voltak), sőt két vásárra együtt is vonultak fel, hogy bemutassák Felső-Magyarország tótjainak és németjeinek mesterségük legszebb portékáit, mégis hamarosan szertefoszlott az az álmuk, hogy ezen a barátságos tájon sikerül megtelepedniök. Mert a 18. század legelső éveiben suttni kezdtek a felvidéki erdők. A legnagyobb titokban megindult a kuruc önkéntesek szervezkedése. Egyre riasztóbb hírek érkeztek, melyek hallatára megremegtek a menekültek. Ismét felkerekedtek és hónapokig tartó, kétségbeejtő vándorlás után, elhaladva Érsekújvár rommá lőtt falai alatt, messze nyugaton, Komárom térségében két nagy ladikkal átkeltek a Dunán.

Fel kell tételeznünk, hogy „a siralmas állapotra jutott országban” iparos társaik segítségével jutottak egyre tovább, akik végül is az aránylag nyugodt légkörű

és a török sanyargatását lassan már feledő Pécsnek irányították őket. Hogy a Dunától Pécsig való keserves útjuk meddig tartott, nem tudni. Talán évekig. Hiszen akkoriban úton-útfélen katonákba botlottak, akik bizony nem sokat teketóriáztak a civil népséggel. Kivált, ha még megsarcolni sem igen lehetett őket. Szerencsére a szabótudományt okos ember a katonaságnál is tudja kamatoztatni, és semmi okunk sincsen azt hinni, hogy ezen a honfoglalási vándorútiukon hőseinket bántalmazták vagy kirabolták volna.

1704-ben, amikor Sándor László kuruc ezredes elfoglalta **Pécs** városát, ők is beszivárogtak. Előbb persze a külváros legszélső peremére, mert mint nem megbízható idegenek, csak a városfalon kívül telepedhettek le és éltek abból, amit a polgárok ruháinak, a katonák köpenyeinek foltozásáért, javításáért kaptak. Ipari alapú települések emlékét hozták magukkal, munkájukat megbízhatóság, szoliditás jellemezte.

1709-ben az egy teljes évig tartó pestisjárvány a mi hőseinket sem kímélte, ketten áldozatául estek a konok epidémiának. A vérvesztéségen érzett gyászt hamarosan felváltotta egy újabb izgalom. 1711-ben az osztrák Herberstein vonult be a városba a rácokkal együtt. Riadalomra azért nem volt ok, mert a család politikailag nem kompromittálta magát. Tovább dolgozhattak, sőt népszerűek lettek és sikerült lehorgonyozniuk a Szigeti külvárosban. Ez óriási dolgot jelentett, hiszen ez idő tájt 120 olyan család élt csak a városban, akinek háza volt.

1722-ben kezdik vezetni Pécs város telekkönyvét. Az első vékony kötetben Nro Pmo az 1-169. folyószámig futnak a bejegyzések. Itt a Belső város telektulajdonosai szerepelnek. A 90. sorszámon olvassuk **Leitke János** nevét. A városi telekkönyv negyedik kötetében, ahol a Szigeti külváros telkeit veszik számba, **Lytke Janos** ismét felbukkan. Nyilván ezek a legelső írott emlékek a Littke-család pécsi történetében és azt bizonyítják, hogy 1722-ig a Littkéék megvetették a lábukat Pécs városában. A honfoglalás sikeresen lezárult.

JÁNOSTÓL LŐRINCIG

A 18. század közepe táján tér át a **Littke**-dinasztia a maga készítette ruhákkal való kereskedésre. A szűrszabóságban nem igen volt már vagyonszerzési fantázia, az iparosodni kezdő városban legalább 40 német és magyar kolléga nézett ferde szemmel egymásra. Valamit tenni kellett, hogy kiugorjanak e sűrűsödő vetélkedésből.

Littke szabó portékái megjelentek tehát a Fő-téri piacon. Előbb csak kecskelábas asztalokon, később már saját bódéjukban (amiért évi 10 forint árendát fizetnek a városnak) árusítják jó hírű, harminc évre szóló ruháikat. Természetesen most még inkább csak a kisvárosi igényű szekereseknek, szegényebb polgároknak. Bizony jó volt áttérni a kereskedésre, hiszen a csupán iparosságból élő kézművesek a kereskedők jövedelmének fokozódó bőségével nem versenyezhettek. Littkéék vásárookra is jártak. Bár sohasem vitatták meg a családi tanácsban, az volt minden vágyuk, hogy familiájukat az iskolázott értelmiség magasabb rétegébe emeljék.

Pécs természettől adott helyzete kedvezett a szőlőtermelésnek és a Mecsek déli lejtőin emberemlékezet óta mindig bor termett. Ez is hatalmasan izgatta az élénk iramú Littke-koponyákat, és nem is hiába, mert nem telt bele sok esztendő, az egyik Littke fiú, talán **Franz Littke**, egy szőlőbirtokos gazdag rác családba nőtt. Itt kell keresni a majdani kiterjedt Littke borkereskedésnek a gyökereit.

„A mesterségből élni és borral is kereskedni” jelszó lett az egyre pécsibb, egyre tisztesebb és egyre vagyonosabb Littke-familia első számú házi parancsa. Ezen az úton lett társadalmi súlyú polgár a mi hősünk, a család akkori feje, **Littke János**. Ekkor már mind a három pécsi nemzetiség vére keveredett és buzgott a család ereiben: a magyar, a rác és a német. Hungaricus, illyricus, germanicus, ahogyan a régi, latin nyelvű városi jegyzőkönyvek írják. Kitűnő hibrid! Német alaposág, magyar lelemény és a rácok pénzgűjtő szenvedélye. Amikor a 18. század második felében Pécs szabad királyi várossá avanszál, a Littkéék érdekszférájában már vendéglőt is találunk. A vendéglátóipar döntő jelentősége az elit polgárság kialakulásában Pécsen is tükröződik, igazolva ennek az ipárnak jövedelmező erejét és kedvező termelési lehetőségeit, mely a kereskedelemmel is szoros érdekközösségbe hozta. S mindez immár egy család erős kezében.

Vagyon erejüket az ingatlan-befektetés érzékelteti. Vesznek, eladnak, cserélnek. És dolgoznak keményen. Kijutottak a szendergés határozatlan állapotából, tudják, mit akarnak. Látják, hogy a kereskedelem legjelentősebb ága a borvonal, de csak egyes szőlősgazdák adogatnak el borokat kis tételekben. Idegen kereskedők járnak a hegyen és vásárolják össze a termelés helyén, a kiforrás pincéiben a baranyai borokat. Nincs tehát rendszer, ide kell betörni „új időknek új dalaival”. A pincék jók, sőt kitűnőek, van belőlük elég, egyenlő hőmérsékletet tartanak, talán bérelni is lehetne belőlük, nem kell feltétlenül megvásárolni, ami nagyobb anyagi befektetéssel járna. Szóval alakulnak a dolgok.

A társadalomba való komolyabb beilleszkedés is időszerű lett. A tímárokkal kerülnek először kapcsolatba, akik közt már akkor is volt néhány kiemelkedő híré borműves, gazdag ember, rangos pécsi polgár. Aztán a kereskedőkhöz közeledtek, akikkel nem volt nehéz megértetni a kéz kezét mos előnyeit s a mercatorok, kalmárok és questorok egyébként is németek voltak. Az újra éledő városban a polgárság gerincét alkotó, kétharmad részben nem magyar elemek szerencsét próbáló igyekezete sikert ígért Littkééknek is. Ekkori pozíciójukból már csak egy lépést kellett tenniük az aranykor hajnaláig, **Littke Lőrinc** (1809-1879) megjelenéséig és munkásságáig.

LŐRINC MESTER

Mindaz, amit most elmondunk, tőle ered: Littke Lőrinctől. Ő mesélt erről ritka jókedvében gyermekeinek és ők adták tovább az unokáknak. Mint minden egyéniség, ő is megmaradt a családi történelem kimagasló alakja, akiről mindent tudni illett, jót és rosszat, diffamálót és dicsőségest. Így emelkedik fel alakja és szelleme a nemzedékek mondáiból:

1809-ben született Pécsen. Hét hónapra jött a világra s mivel agyhártyagyulladászt kapott, fél évig meleg borban kellett fürösztetni, lágy golycsokba csomagolni,

hogy életben maradjon. Meg is élt s bár néhány esztendeig törekeny és görbe fiúcska maradt, de élénk és vidám természetű. Tanulni nem szeretett, de a fejszámolásban nem érte utol egyetlen kis társa sem. Ezt később kitűnően kamatoztatta. Majd elmondjuk.

Csak elemi (normál) iskolát végzett s hamarosan munkára fogták. Édesatyja szabó műhelyében inaskodott, de csak immel-ámmal. Bár egy gomblyukat precízen kivarni sohasem volt türelme (pongyola munkájáért sokszor kapott nyaklevest), a szövetekhez kitűnően értett és inkább a kész, a teljes ruha a testen, „a nagyszerű egész” érdekelte. A ruhapróbákon ő vette észre először, hol kell toldani, hol pedig bevenni az anyagból, hogy testre simuljon, ahogyan az akkori divat diktálta. Ezt persze a műhely eleinte nem honorálta.

Férelőkték: „vasald azt a gérokkot!” S neki menni kellett. Keserves évek voltak. Hajnaltól estig tartott a munkaidő. Mária Terézia már enyhített rendelete szerint „a mesterlegények a munkához reggeli öt órakor hozzákezdjenek és az ebéd után is nem előbb, mint estvéli nyolc órakor félben hagyni köteleztetnek.” Mindez Lőrinc-re is vonatkozott, mert apja egyenlő mértékkel mért: nem volt különbség az idegen legények és a saját édes fia között.

De semmi sem tart örökké. Húsz éves volt, amikor a céhmester és az atyamesterek feladták Lőrincnek a leckét, hogy milyen munkát készítsen remekbe. Csakis ekkor, amikor ez a remek – mindenki szeme tátására – valóban remeknek sikerült, kaphatta meg a mesterlevelet. De elébb vándorolnia kellett legalább két esztendeig. „Wanderjahre”. Lőrincet felcsomagolta a mamája, aki elindult. Vidorában, mint ahogyan a mama képzelte. Ez neki való kirándulásnak ígérkezett. Ausztria, Németország, Franciaország és Itália, mindenütt fél esztendő, csupa kitűnő mester műhelyében. Lőrinc átalakult, mi több, átszellemült. Most már égett keze alatt a munka, eszméket kapott és adott, főként a francia szabás vonalán, hiszen odahaza Pécsett is a francia ízlés uralkodott a férfidivatban. Szeme, füle nyitva a műhelyben s még inkább azon kívül. Szíтта magába az izgalmas, új impressziókat. Nem töltötte hiába az időt. Némi nyelvismeret is ragadt rá, aminek később nagy hasznát látta, s olyan ember vált belőle, akiről utóbb szuperlatívuszokban nyilatkoztak nemcsak a divathősök, hanem pályatársai is. Minden próba nélkül tudott ruhát önteni a belváros tanácsuraira, ami akkoriban, 1830 és 1850 között, a magyarosan öltözködő reformkori férfiaknál nem volt könnyű mesterség, hiszen csak gondoljunk az atillákra, pantallókra és a csizmanadrágokra.

Ám Littke Lőrinc nem az az ember volt, akit a pantallók varrása kielégíthetett. Úgy érezte, nem vállalt kötelezettséget, hogy mindig úgy fog élni, ahogyan kedves szülei kitervelték. Testvérei, mint Pécsett anynyian, csak a szőlőművelésben, illetve a borban találtak olyan eszmét, mely vagyonosodáshoz, felemelkedéshez vezet. Ez az út Lőrinc számára túl hosszúnak és lassúnak tetszett. Az, hogy a könnyelmű aranyifjúságnak hitelbe is varrt, s a hitelért kamatot vett (nem is keveset – nem volt szegénylős természetű), hogy egyre gyakrabban kölcsönökkel segítette a hozzáfordulókat, hamarosan tekintélyes jövedelemhez, sőt vagyonhoz juttatta. Mint kitűnő üzletember megtanulta amerikai lecke nélkül is, hogy az idő pénz, s neki nincs

ideje arra, hogy varrótűvel bökdösse össze azokat a rhénes forintokat, amikből sok ezer kell, hogy álmait egyszer valóra váltsa.

Élete egyébként is válaszüthoz érkezett. Közvetlenül az után, hogy vándorlását befejezte, megnősült. A pécsi belvárosi plébánia anyakönyvében az 1831. évi november 8-i dátumon ez olvasható: „Hon.**Laurentius Littke** coelebs, Sartor Magister, Annorum 22. in Monte Nivium, cum coelibe **Johanna Taitl**, Annorum 20, cum dispensationen in duabus Denuntiationibus, praesentibus Gestibus: Augustino Rabl Questore et Josepho Rosinger fabro ferrerio Q.Ecclesientibus. Adsistente Francisco Sautter cooperatore. Loci. Ezek szerint Littke Lőrinc szabómester, 22 éves, havihegyi lakos Taitl Johannával, aki 20 éves volt, két kihirdetés alóli felmentéssel házasságot kötött Sauter Ferenc kooperátor előtt. Tanuk: Rabl Ágoston questor (előkelő kereskedő) és Rosinger József lakatos mester. A Taitl név nagyon jól csengett akkoriban Pécsen, a Taitl papa nevezetes szövetkereskedése a Fő utcán a legismertebb volt a megyében. Kertjeiben szép fákat és sok virágot termesztett, különösen dáliaakat.

Étől kezdve már nemcsak Lőrinc, de Johanna asszony is részese lett a nagy gondolatnak: komoly családi vagyont gyűjteni, s ennek segítségével valószínű meg Lőrinc titkos terveit. A Taitl lány hozománya nem volt kevés, Lőrinc is már tekintélyes vagyon felett rendelkezett. Mióta a **Puszka** nevű szabómesterrel társult és nyolc legénnyel dolgoztak, őt már csak a szabás foglalkoztatta és az üzleti könyvek. Így jócskán maradt ideje, hogy kettős életének másik felét is kamatoztassa. Ezen a másik oldalon egyre szaporodtak az aktívumok. 1845-ben, amikor a Fő-téren kétemeletes házat építtet és a város szívében ragyogtatja meg a Littke nevet, már két kőszénbányája van Pécsen és kőbányája Villányban. Ez a szerzemény már közös az óriási munkabírású és lelkes feleséggel. Johanna tensasszony egyenértékű társnak bizonyult, s talán még takarékosabb, mint a férje. Mindenről ő gondoskodott, s eleinte csak egy szolgálót tartott. Sokáig maga varrta a férje, majd a gyermekek fehérneműjét, kötötte, javította a fehér kapcát (harisnyát), s még a gyerek hóentrágerjét is maga horgolta. A faggyúgyertyát ő öntötte. A spájz kincseinek állandó utánpótlása, főzés és takarítás az ő vállára nehezedett. A szobában faggyúgyertyával, a konyhában mécsessel világítottak: kis bádogedényben avas zsír, pamutkanóc. Spórolni a gyomron is lehet, jól tudták. Ezért pontos és szerény étkezési rendet tartottak. A hét minden napjára meghatározott étel készült. Hétfőn például krumpli, kedden és csütörtökön káposzta. Szerdán jobbára babfőzeléket kaptak, pénteken szigorú böjtöt tartottak (böjtös leves, meg grízes laska és hal). Vasárnap négy tál étel hússal és így tovább.

A Havi-hegy déli oldalán épült házban, az udvari szárny leghátsó kamrájában minden éjszaka égett a faggyúgyertya. Az ajtó üvege, s a kis ablak lefüggönyözve. Ebben a kamrácskában kereste a bölcsek kövét Lőrinc mester. Letelepedett kedves székére, szabadjára engedte fantáziáját és országos hírnévről álmodozott. Az ábrándok valóra váltásához a pezsgőkészítés tudományával kezdett foglalkozni. Alig kiejtett fehér újbórral töltött üvegeket fojtott le. Jócskán maradt ebben szénsav, sőt annyi, hogy szétvetette a palackokat. Úgy robbantak egymás után, mint az ágyúütegek egy hadgyakorlaton. Lehet, hogy a palack volt vékonyfalú, lehet, hogy a szénsav

volt nagy feleslegben, a kísérlet a kelletténél frappánsabban sikerült. Lőrinc az arcán és kezén mély sebeket kapott. A kudarc teljes volt, nem lehetett eltitkolni. A fél város kárörvendően vigyorgott: a pécsi Harpagon, az uzsorás Littke felsült a pezsgőjével! **Franz Littke** kitagadta Lőrinc fiát, mert ezt óriási botránynak tartotta. A Littke-mondában kerek száz üveg pezsgőről van szó, de nagyon könnyen lehetséges, hogy mindez csak mende-monda, aminek a fele sem igaz.

Az viszont valóság, hogy – ha volt is ilyen lecke – nem törte le Lőrincet, ellenkezőleg, ez lelkesítette fel igazán. Egyébként kedves papáját most már zsebre tehetné volna, annyira nem függött tőle anyagilag. A pezsgő rejtélyét pedig meg kell oldani! A szófogadatlan ital dacos ellenállása felingerelte Lőrincünket. Az akaratos Littke fiúban a szellem és az ész hangja kiáltott, a nagy gondolaté, mely nem állhat meg félúton. Előlről kezdett mindent. Tapasztalatai folyton gyarapodtak. Homokszemet homokszemre gyűjtve semmit sem veszített abból, amit korábban szerzett, s mindig kész volt befogadni a hasznot ígérő újat. A Havihegyi kis ház kamrája virtigli kutató laboratórium lett, amely később leköltözött a Fő utca és a Piac-tér sarkára.

Májor János rézműves legény önnel bélelt két kisebb lepárló üstöt készített Lőrinc úrnak (addig konyhai fazekakból és lábasokból, burából és hűtőből ragasztott össze egy desztilláló készüléket) és ezt a tűzhely mellett állították fel az itt is állandóan lefüggönyözött ablakú udvari szobácska közepén. Lőrinc, akár csak **Robert Koch**, saját magán próbálta ki dédelgetett szülőit, minden kísérleti anyagát. Sajnos nem írt naplót, receptje sem maradt ránk, így aztán találgathatjuk csak, hogyan készítette elő ízlelésre és hatáseredményre néhány hét alatt azt a próbaitalt, amire pezsgő képében évekre lett volna szükség. Akkoriban a Sec-Tronok álma sem létezett még, a kísérleti pezsgőgyártó laboratóriumok csak jóval később kezdtek működni a pezsgő klasszikus földjén, Franciaországban.

Dacára annak, amit az imént elmondtunk, Lőrinc nem ivott sokat sohasem. A kóstoló kísérleteknél is csupán egyetlen egyszer fordult elő, hogy a végső benyomásokra nem emlékezett, mivel nemcsak félig jutott önkívületi állapotba. Amikor gondolatai visszazökkentek a józan mezőkre, elhatározta, hogy azt az utolsó pohárnyit másoknak fogja ajánlani. Azoknak, akik egyszer mégis csak megszeretik az ő készítményeit, és pénzt, nagyon sok pénzt költenek rá. Visszaemlékezett a vándorévek franciaországi szakaszán szerzett élményére az utolsó vacsorán, amikor pezsgővel búcsúztatták a francia szabólegények, eredeti Vin de Champagne-nyal. Már akkor motoszkált a fejében valami, ami idehaza, a mecseki szőlők alatt érett erős gondolat, hogy az igazi nagy Pénz a pezsgőben cseng. Ahol a Természet adományához a szellem szikrái adják a ragyogást. És a kézzel fogható, valóságos eredményt.

Fenségesen érezte magát, biztos erőt izmaiban és agyában ahhoz a próbához, amely előtt állt. Az igaz, hogy – Perignon úrnak hála – a franciák már 150 éve ismerték, de idehaza, Magyarországon nem csinálták még a pezsgőt. Lesz majd gondja vele, hogy megszerettesse honfitársaival, hiszen hallott ő is arról a magyar földesúrról, aki egy bécsi fogadóban pezsgőben hűttette a tokajját. De ez a gondolat most másodlagosnak tetszett. Bízott benne, hogy eléggé ismeri azt a társadalmi réteget, amely majd az új ital fogyasztója lesz. Nagyszerű szerszám ez a pezsgő,

majd meglátja a világ! Az emberek már szépen tollasodnak, elmúlt a török időknek, a Tempus Ottomanicanak még az emléke is. A magyar szabadságharc fájó végakordjai is halványodnak, halkulnak egyre. Sírva vigadni viszont még tudunk, a nemesek és a főurak nem sajnálják sem a pénzt, sem a paraszt munkaerejét, ha szórakozni akarnak. S mintha kezdene divatba jönni Magyarország.

Lőrinc úr mindezt nem holmi honfibuval gondolta végig, hanem az üzletember éleslátásával. Csak járna már a magyarhoni pezsgőfogyasztás akár gyermekcipőben is, hogy tehessünk népszerűsítéséért valamit. Fényes és hozzáértő közönséget gazdag uraink adnak majd, akiket majmolni mindig is divat volt. A többi jön magától, míg a pezsgő, a Litke Lőrincé, a nép mindennapos itala nem lesz a vizezett bor helyett.

Elhatározta, hogy Pozsonyba utazik, ahol Esch-ék pezsgőgyára már működött, s melyet vándoréveiből hallomásból már ismert. Sokáig rágódtak feleségével ezen az utazáson, hiszen sok pénzbe kerül, de mielőtt elhatározó módon és üzemi méretekben a pezsgőgyártáshoz fogott volna, szükségét érezte egy kis tapasztalatgyűjtésnek, hogy ne kelljen saját kárán drágán tanulnia. Bizott fellépésében, jó szemében, hogy eleget megfigyelhet abból is, amit nem kötnek az orrára. Előzőleg leveleket írt az Esch és Társa cégnek, ahol mint pécsi borkereskedő a kapcsolatok kiépítéséről tárgyalt volna. Ez valószínűnek hatott, hiszen a 18. században a baranyai bor Kanizsán át Stájerországba is elkerült. 1850 óta a kereskedelmi szállítás már nemcsak tengelyen, de a Dunán is történhetett. Mohácson, a forgalom központjában csak terménnyel évente 300 hajó rakodott. A szabadságharc leverése után Baranya és Pécs közigazgatásilag a Pozsonyhoz közeli soproni kerülethez tartozott. Ezzel a pia frauds-szal akart élni, bár esze ágában sem volt Pécsről Pozsonyba bort szállítani. (A Soproni Iparkamara később, 1879. évi jelentésében írja, hogy a pécsi borüzlet helyzete egyáltalán kedvező, mivel a beszerzésre elegendő és olcsó forrás áll rendelkezésre, melyek a tömeges szállítást lehetővé teszik, az áruk pedig jóság tekintetében minden igénynek megfelelnek.)

Sor került a pozsonyi útra és Lőrinc utána elégedetten dörzsölgette a kezét. Sok mindent látott, sok pincét bebarangolt és egy barátira is szert tett. Nem félt már a kockázattól, nem félt az ördögtől sem. Pozsony kitűnő leshelynek bizonyult és többre is kerülhetett volna. Mindenesetre megérte. Palackbeszerzés, dugók dolga, tárolási direktívák, s néhány recept volt a zsákmány. És egy ici-pici ember, mint legfőbb érték. Még borszállításról is tárgyaltak, melynek lebonyolítására fivéreit gondolta legalkalmasabbnak. (Egy kis províziót majd kisajtol belőlük.)

Miután jól kiaknázott pozsonyi diplomataútajáról visszatért Pécsre, néhány hónapon át megismételte eddigi kísérleteit az új tapasztalatok felhasználásával, majd elég sok időt szentelt arra, hogy megfelelő pincerendszert találjon. Közben pedig szabóskodott és pénzt kölcsönzött magas kamatra. Hatalmasra nőtt tőkétét még mindig kevesellte. Nem könnyű megérteni, még kevésbé megmagyarázni, miként volt képes ilyen rövid idő alatt ily kapitálist összegyűjteni, s ennyi mindent megvalósítani.

A pezsgőgyár álomképe akkor kezdett élesebb körvonalakat öltetni, amikor a Litke testvérek, János és József, egy nagyobb tételüket nem tudták értékesíteni s

a szüret ott volt a nyakukon. Lőrinc lefixálta a borüzletet (mindkét fél jól járt) és a szüret után akcióba lépett. Addigra megérkeztek a palackok, együtt volt az első gárda a pezsgő kezeléséhez, és a belvárosi pincerendszer egyik legkomolyabb szakasza is Lőrinc mester birtokába került. 1858-at írtak. Hősünk nem volt szentimentális, annál inkább kemény természetű reálpolitikus, aki tapintani akarta az effektív értéket. Pók volt, a nagyobbak közül. Hálójá fonalait, a vezérszálakat már kikötötte a tartó oszlopokhoz. Hely volt, bor is volt bőven, pezsgőnek megfelelő szőlőlőből, ami a Mecsek talaján termett, és adták a könnyű, finom mézes fehéret, ezerjót, sárfehéret, tököst, fehér dinkát, spanyolt és egyéb, üde bort szolgáltató fajtákat. Tartályok, üvegek, dugók és a kezdő csapat ugrásra kész. Pozsonyból hozott „segédje” rendezte, vezette az első gyártás menetét. A másodikat Lőrinc mester egyedül. Tanácsadóra nem volt már szüksége, menesztette hát a „sameszt”, hiszen az rengeteg pénzt kóstált.

Technológiája folyamatosan finomodott, célszerűsödött. Nemcsak az érlelés folyamata, amit nagyban elősegített a kitűnő pince, annak terjedelme, alig ingadozó, állandó 10°C feletti hőmérséklete, de a további gyártási lépcsőknél is. Legfőbb erénye azonban szinte állandó jelenléte volt. Mindenütt feltűnt, ahol kellett: erélyesen ellenőrzött, szigorúan büntetett. Ha például huzatot észlelt, azonnal ki-nyomozta az okozóját, és ilyenkor még a testi fenytől sem riadt vissza. Az erjedésben levő pezsgő oly roppant kényes, mint a húsz éves lány, akinek nincsen még babája, mondotta Lőrinc úr. Ezért ebben a periódusban fokozott éberséggel őrködött a gyártási regulán, egészen az első átrakásig, amikor a valóságos érlelés kezdetével a leendő pezsgőbor már kevésbé érzékeny.

Sok emberre volt szüksége, sok belső kézi munkásra s ezeket úgy kommandírozta, mintha katonák lettek volna. Hát még amikor a palackokkal kellett manipulálni! A seprőzés, a likőrözés nélkülözhetetlenné tette az állandó szigorú felügyeletet mindaddig, míg egy tökéletesen megbízható altiszti gárda ki nem alakult. Abban az időben működött még a Pécsi Likőr és Rozoglió Gyár. Az első likőrözéshez szükséges anyagot még innen szerezte Lőrinc mester, de a következő menetben már saját kezűleg és eszűleg készített tirázs likört. „Ilyet s különbet én is tudok. Nem adok pénzt érte.” Nem is adott. Sőt, abban mesterkedett, hogy extra zamatú pezsgőket kreáljon. Ilyenről már hallott s jöttek, egyre jöttek a hízelgők és a kritikusok, jobb családba tartozó könnyelmű úrfiak (olyanok is, akik eladósodtak a Lítke szabónál), katonatisztek és földbirtokosok magasztalták vagy bíralták a pécsi pezsgőt, de sokszor adtak kitűnő eszméket is az ital nemesebbé tételéhez. Egyszer egy palack eredeti francia pezsgőt is hoztak neki, hogy ilyent gyártson. Lőrincet nem tudták megsérteni. Meghallgatta őket és sietett a kamrácskájába.

Tudat alatt küzdött az ízlés szabadságáért. Ebben hasonlított Zsolnay Vilmoshoz, aki éppen úgy újat, különlegeset, finomat akart alkotni, akárcsak ő. Ennek a két embernek lassacskán szűk lett ez a város. Pécs nehéz tradícióiból akartak kitörni mindketten az európai hírnév felé. Így érthetőbb, hogy „műveikhez” mindig bizonyos karakter tapadt. Minden emberi hangulathoz volt „pezsgő” mondanivalója. Akár egy minőségi könyvtárnak, melyben a mesétől, a tréfától a klasszikusokon át a kémre-

gényig minden árnyalatot meg lehet találni. Főleg annak, akinek van érzéke az olvasás, illetve az iszogatós művészi élvezetéhez. Ha a pezsgőzés lélektanán vagy ízbeli költészetén tűnődött Lőrinc mester, egyszerre szellemes-humoros kedvre derült. Nem kellett sokáig keresgélnie ilyenkor a sikeres megoldás nyitját. Átszellemült művész lett s táguló horizontja mellett széles klaviatúrán játszott. Bosszantotta a szakemberek hiánya, fájt neki, hogy nem képezhette magát külföldön. Egy kiadós francia tanulmányúton nemcsak azt tanulhatta volna meg, hogy milyen borokat használjon, mi a Celsius fokok jelentősége, mi a száraz, félédes, édes, de ezernyi apró műfogást és titkot, ami nélkül nincsen tökéletes ital. Később ébredt tudatára annak is, hogy mennyi hatástani tapasztalatot szerezhetne Európa nagyvárosainak mondain-ebb lokáljaiban, tanulmányozhatná a szórakozó közönséget, az italokat és a hangulatot, hogy utána elvonuljon jegyzeteivel otthoni szobájába, leszűrje a tapasztalatok lényegét, és italkölteményekbe álmodja-öntse őket.

Tudott az élesztő, a likőrözés és szénsavazás százalékos arányáról, az expedíciós likőr aromásító anyagairól, miknek légiesnek kell lenniök, de mégis úgy, hogy a pezsgő szénsavával frigyre lépve kellemesen bizsergessék a nyeldeklőt, círógassák a garatot, izgassák, csípjék a nyelvet, szájpaplást és az ínyt, fűgén patogva a szájban, s kipróbált egy tucatot a számba jöhető aromás növényi kivonatokból, párlatokból. A zeller és a hársfavirág pezsgőszerű élénksége, illata és zamata nagyon ízlett neki s ezeket a kompozíciókat néhány belső, titkos „igazi” szakértővel is megköstöltatta.

Egyre jobban értett az italokhoz. Pezsgőiben akarta kiteljesíteni azokat az elképzeléseit, melyek egy lassan, de biztosan delirizáló, drága italban öltének testet, amin sokat lehet keresni, amellel hírnevet is biztosítanak. Mikor első szériáját piacra dobta, a részletek kezdtek érdekelni. Tudta, hogy előbb-utóbb jön a hazai konkurencia. Kísérleti „laboratóriumában” francia példára néhány variációt állított elő. Ismerte az alpesi hegylakók >Mai-Trank<-ját, a májusi italt, ami a Waldmeister-rel (szagos müge) készül fehérborban való áztatással, vagy forrázással. Ennek analógiájára a likőrösítés alkalmával sűrű Waldmeister-kivonatot vegyített a pezsgőbe, mint zamatosítót. Az Asperuláról egyébként olyasmit is hallott, hogy mint ezt ma már tudjuk: kumarin tartalma miatt vidámságot idéz elő az emberben. Bodza- és cseresznyevirággal is próbálkozott, hogy kreációiban íz kiegészítőket rejtessen el oly diszkrétan, hogy az új aroma csak aláfesse a vezérszólamot, de ne váljék tolaodóvá. Ez a mi-xelés arra is jó lehetett, hogy a jelentkező versenytársak készítményeinél teljesebb, nemesebb legyen majd. A már utóérett koriander termésének illatos, narancsszerű, kellemes utóízét egyenesen a likőbe házasította, mint besűrített vizes kivonatot és ezt keverte a pezsgőbe a kiséprőzés utáni likőrözés alkalmával.

Litke Lőrinc többre vágyott, mint amire vitte. Kevesellte azt, amit elért. Hogy Havi-hegyi kis házából a város középpontjába helyezte flottatámaszpontját. Hogy a város első szabója lett. Hogy a „Taizs Ház” emeletén Pécs legfényesebb lakását rendezte be (tőle vette meg az épületet **Taizs József** s a házzal együtt az óriási fehér Zsolnay-kandallót, aminek csodájára jártak, s azt a két kovácsolt bronz gyer-tyatartót és rokokó órá, amiért 1968-ban tízezer forintot ígértek). Hogy megszülte

a pécsi pezsgőt; hogy jó néhány kilométernyi pincét mondhatott magáénak s a Dóm tövében létesített telepen meglóditott egy grandiózisz gondolatot; hogy társadalmi súlyú polgár lett abban az időben, amikor Pécs arany korának napja pirkadni kezdett. Littke Lőrinc is akkor alkotott, abban a két évtizedben, amikor már a külföld is tudomást szerzett Pécs létezéséről a **Ruepprecht testvérek** harangöntő vállalata, **Angster** orgonakészítő telepe, **Engel** parkettagyára, **Zsolnay** kerámiái, **Hamerli** kesztyűi, **Jankovics** szappanai és a többi, egy szálíg igényes ízlésről tanúskodó és exclusiv igényeket kielégítő, finom portékái révén.

Littke Lőrinc mester vágjai magasan íveltek. Európai hírű, nagy pezsgőgyára akart lenni, amelyben, ha másként nem megy, hát száz éves korában, de lepipálja a kétszáz évvel előtte járó franciákat. Kísérletező életszakaszát elég sűrű homály fedi, s még inkább azt, ami mindebben a legizgalmasabb lehetett: hogyan hatottak Lőrincre saját kreációi. Értett a borhoz, a kóstolásnak mestere volt. Mindenkinél jobban tudta, s bármennyire is anakronizmusnak hangzik: ezt hűvös józanságának köszönhetette, hogy vannak lehangelő és felmagasztaló kortyok, húsítók és forróvá tevők, létezik égbe röpítő és mindent legyűró pohár, szellemet szikráztató vagy törpévé nyomorító harmadik kehely. Könnyebb volt Szokratésznek lépésről-lépésre lejegyezni a bürökpohár stációit, mint a szeszhatás állomásait bárkinék. Ezt csak kívülálló és józan szakértő bírálhatja el, és még az is csak külső jelek, mint a mimika, a szöveg, a mozgás stb. alapján következtethet a szellemi, érzelmi átalakulásra. Lőrinc Úr sírba vitte ezt a titkot, de vasakarátát és ízig-vérig üzleti szellemét is. Utódai, mint látni fogjuk, nem örökölték géniusát, nem tanultak példájából. Mintha más matériából gyúrták volna őket.

NINCSEN GAZDA

Két esztendővel a pezsgőgyár 1859. évi alapítása után 1861-ben megalakult a Littke Testvérek borkereskedése. A pécsi Városi Tanács jegyzőkönyvében a nyoma: „Littke János és József urak a pesti kir.e.b. váltótörvényszéknél kereskedői és társasági címök bejegyeztetéséről f. é. július 25-én 1923/1420 szám ill. lap alatt hozott határozatot hiteles jegyzőkönyvi kivonatban bémutatják. (Tudomásul vétetvén, a felmutatott okmányok visszaadása megrendeltetett.)” Ugyanebben a kötetben később ezt a jegyzőkönyvet olvashatjuk: „Rendes szóbeli keresete Littke János és József pécsi borkereskedőknek Belitzky József pécsi lakos és vendéglős ellen 300 forint 33 t o/é követelése és járulékai iránt 6113/7541.”

A borkereskedői társas cég tehát működik, és kézben tartja a renitens vendéglősöket. Littkéké a legnagyobb pince, s berendezése is első rangú. Kuriózumként említsük meg, hogy 1882-ben egy hl pécsi fehér borért 15 forintot fizettek, a villányi vörös óbor 30 forintba került hektoliterenként.

1885: hat évvel Lőrinc halála után nagyot lép a pécsi pezsgő. A budapesti országos kiállítás alkalmából 10 ezer palack Littke-pezszt adnak el és az export indulását ettől az évtől lehet számítani.

1888: a pécsi nagy kiállítás éve. 1500 cég vonul fel. Littkéék is kiállítanak. Németek, de különösen olaszok érdeklődnek. Üzletkötések történtek. Több mint 70 ezer látogató!

1890: a pécsi szőlőket a filoxéra pusztítja. Ezt az amerikai vesszővel behurcolt szőlőgyökértetűt most sírva ismerik meg a pécsi szőlősgazdák. Két esztendő alatt a szőlőterület egyharmada pusztul el, a borkereskedés a felére csökken. Ám Littkéék nem panaszkodnak, most jön az igazi borkereskedés. Homoki, olasz és dalmát borokat hoznak Pécsre és házastíják a helyiekkel. Komoly üzlet ez, melyben az **Engel**-, az **Eiser**- és a **Schwabak-pincék** is részt vesznek. Ugyanebben az évben szentelik fel a pezsgógyárban a francia gyártmányú likőröző és dugaszoló gépeket.

1891: aranybetűs esztendő. Jön a király! **I. Ferenc József** a székesegyház felszentelésére érkezik Pécsre s egész udvari uszályával elviszik a Littke gyárba.

Szent István tér 12. Márvány emléktábla a pezsgógyár kapualjában (fotó: Romváry Ferenc).

Zászlódíszben a telep. „Őfelsége a magyar kormány több tagjának és Frigyes főhercegnek kíséretében a gyártelepet látogatásával tüntette ki, s a telep beható megtekintése után a nagy előcsarnokban megízlelt Grand Vins Sec pezsgőborokról a legnagyobb dicséret és elismerés hangján szólott. Ez alkalommal a cs. és kir. udvari pincék számára a >Sport<, a >Monopol< és az >Imperial Grand Vins Sec< pezsgőkből nagyobb megrendelést tettek, s legújabbán a cég a cs. és kir. udvari szállítói címmel is ki lőn tüntetve, már előbb elnyervén Littke József a kereskedelem és ipar terén szerzett érdemeiért a Ferenc József rend lovagkeresztjét. A cég e kívül Frigyes főherceg szállítója. A nemzetközi hálókocsi és expresszvonat társaság pedig az összes magyar pezsgőborok közül kizárólag a Littke-féle >Sport< pezsgőt vezette be. A gyárnak saját főraktárai vannak Budapesten, Bécsben stb” – írja **Várady Ferenc** a *Baranya múltja és jelenje* című munkájában.

A pécsi királylátogatás évében ünnepli fennállásának 10 éves fordulóját a budafoki **Törley**, az ugyancsak budafoki másik pezsgógyár, a **François**-féle, a harmadikat. Törleyék, akár csak az elefánt, lassan menetelnek előre. Lassan, de biztosan.

1902-t írnak, amikor **Littke József** (1840–1902) az első, örökre lehunyja a szemét. Mindössze 62 évet élt. Utóda **II. Littke József**. Gyárigazgatása idején Lőrinc mester fája mintha tovább terebélyesedne. De ez csupán a látszat. Hullik ugyan a gyümölcs, csak össze kell szedni, de jó lenne újabb fákat is ültetni már, s

rámenni az üzletre teljes elánnal. Mert a konkurencia nem alszik. De ki veszi ezt észre? II. József nem üzletember, nem látja a hanyatlás árnyait. Langyos közéleti fotőjökben elnökölget, s nincsenek gyakorlati ambíciói. Mintha ez a romantikus életforma teljesen kielégítené.

Nincs komoly szakember a gyárban, és alig veszik észre, hogy Villányon új pezsgőgyár készül. **Schaumburg-Lippe** herceg 1912-re már fel is építteti, s **Naredi**-t, egy osztrák gyógyszerészt, bíz meg az igazgatással. De jön az első világháború és a herceg 1915-ben eladja az üzemet a Magyar-Olasz Banknak, s kívándorol Dél-Amerikába. Naredi 1926-ig működik Villányban, utóda **Setéth-Schuth Alfons** lett az igazgatói székben.

1930-ban II. Litty József megvette a villányi pezsgőgyárat. Leállította a gyártást és a palackozott, érett Schaumburg-Lippe pezsgőt üvegenként 2 pengőért piacra dobta. Magyarán elkótyavetyélte. Még ebben az évben, a gazdasági élet mélypontján, az ingóságok elárverezését követően, az egész ingatlan-komplexumot eladta **Teleki Sándor** villányi szőlővesszőtelep-tulajdonosnak. A pezsgőgyártás joga Littyé lett, a villányi gyártás végleg megszűnt. II. József tabula rasa-t csinált, nem szerette a komplikációkat. Ebben a szép életszakaszban ne legyen semmi emóció. Fivérei sem panaszkodhatnak.

Litty Ágoston már 1909-ben a bécsi udvarnál, mint a magyar darabont testőrség kapitánya, nemességet kap és felveszi a „Lőrincbányai” előnevet. Szép karriert csinált, és mint altábornagy fejezte be pályafutását.

Litty Jenő, a másik fivér a Magyar Államvasutak pécsi Üzletvezetőségének igazgatója lett.

Litty Lőrincnek kávéháza volt Pécsen, a Király utcában. Ez volt a Corso, a jobb középosztály találkozó helye.

Úgy látszott tehát, hogy a Litty dinasztia csillaga a zenitre érkezett.

A pezsgőgyárban Jobin úr franciásítja a Litty-pezsgőt. **Henri Jobin** francia pezsgőmester 1924-ben lépett színre Villányban. A Champagne vidékéről származó sec-man 1930-ban, a gyár eladásakor Litty József hívására jött Pécsre s néhány esztendeig itt működött. Valószínűnek látszik, hogy az ő távozásával kezdődik a hanyatlás. (Hol vagy Lőrinc mester?)

Hol vannak azok a régi hagyományok, a szinte kötelező iparos törekvések, hogy a fiú az apja mesterségét folytassa? Lengyelországtól Lőrinc mesterig mindig volt legalább egy szabó a családban. A gyémánt elméjű Lőrinc robbantotta szét ezt a tradíciót. Rendkívüli éleslátásával agnoszkálta az idők, a korszellem eljövendő változását s az ebből fakadó előnyöket egy ütemmel korábban látta, érezte, mint társai. A fejlődés folyamata voltaképp a felszín alatt ment végbe. Egyszerre csak feltűnt egy új égitest, mely állandónak tetsző ragyogással világította meg a Litty nevet, s az új csillag mögött földi ember kezével is tapintható, effektív aranyfedezet állt.

Hol van most az aranyfedezet? Pedig a pezsgőgyáros nem élt nagylábon, nem voltak költséges passziói. Igaz, komoly hozzáértése sem. Azt hitte, magától is a legnagyobb rendben megy minden, s arra sincs szükség, hogy a pincéket bújja, vagy újabb vevőkör után nézzen. II. József teljes meggyőződéssel hitte, hogy az egyszer

megszerzett cím még a másvilág előkelőbb rétegeibe is szabadjegyként fog szolgálni. A felszín alatti lassú leépülés közben volt egy évtized, amikor a Littke-pezsgő minőségéből fakadó népszerűsége komoly remények csíráját érlelte. Voltak derűsebb szakaszok, sőt fellendülés is a háború idején. Hadd mondjunk el egy bűbájos esetet:

Fedák Sári nem volt antialkoholista. Ő és a Littke-pezsgő meleg barátságban álltak, sőt éltek egymással. Szemtanúk állítják, hogy a legendás színházi Fedák-uzsonnák asztaláról soha nem hiányzott egy palack >For England<. A Pompadour című Leo Fall-operett 162 előadást ért meg. Előtte 120 próbát tartottak. Ez összesen 282 szereplés, vagyis 282 palack Littke-pezsgő. Legalább. Fedák meg is indokolta a direktor félig tréfás érdeklődésére, miért van szüksége erre a kellemes doppingra: „Nincs ihlet, nincs hangulat egy mulatsággal egybekötött szerelmi kettősben, ha a szikra hiányzik. Hogyan lehelsz forró szenvedélyt, hogyan hiteted el Pompadour asszony mohó érzéki étvágyát, ha nem ajzod fel magad? – és dúdolni kezdett:

Drága kincsem, van egy utca, hol ismerős nincsen,
Ott egy eldugott kis szobát vettem – ketten
Túl volnánk ott etiketten – önfeledten –
Ejnye hallod! A szerelmet kissé gyorsan vallo –
Első percben már ily messze menni
Ilyent tenni! Kedvem lenne sértve lenni...
Finom büffé és kettőre terített asztal, ÓÓÓÓ
Hűtött pezsgő s egy úr, aki forrón marasztal, ÓÓÓÓ
Könnyed léhaság, spicces tréfaság –
Az ablakon függöny, odakünn vaksötét –
Ez nem rossz, ezt meg fogod gondolni még,
Ezt meg fogod gondolni még...

S ezt a remegő, lihegő, valóságillatú turbékolást csak akkor tudom hozni, ha a >For England< már tíz perce a begyemben van. Hangolnom kell, értsd meg!”

A harmincas évek elején **Edward** walesi herceg (később VIII. Edward angol király) Magyarországon járt. Itt tartózkodása idején a tiszteletére gyártott >Prince of Wales< márkájú Littke-pezsgőt fogyasztotta állandó jelleggel. (Ez persze nem zárta ki a kecskeméti barackpálinka tiszteletét.) Mikor megkérdezték tőle, hogy miért éppen a Littkét? – a felség így válaszolt: „For the best Hungarian atmosphere the best Hungarian Drink!” és megrendeltette a cigánynál Petőfi kedves kis dalát, a „Rózsabokor a domboldalon”-t.

De nemcsak prominens személyiségek szerették a pécsi Littke pezsgőborát. A népről is őrünk emléket. Odaát Bácskában, a Duna keleti partján, Apatin közelében van egy falu. Úgy hívják: Kupuszina. Míg Magyarországhoz tartozott, Bácskertes volt a neve. Micsoda nép lakik ott! Zomborban kupuszinaiak, ők magukat **Klájók**-nak nevezik, s totocská kiejtéssel beszélnek száz év óta a legízesebb magyar nyelvet. Ezek a klájók a szívós szorgalom megszállottjai. Kertészek. Olyanok, akik túltesznek a bulgárokon. Korábban van zöldségük, prímább az árjuk mindenkinél. A dolog ég a kezük alatt, s míg a munkaidő tart – látástól vakulásig – nem esznek mást, mint kenyeret meg hagymát. Nyáron persze paprikát. De minden hét szombatján újrameszeli a házat, s

vasárnap ünnep van, és rakott asztal minden bácskertesi házban. Olyan mákos rétes nem készül ebben a hazában, mint ottan!

Egyszerűen, ez a rendkívüli nép nemcsak termelni, hanem kereskedni, eladni is tud. Összeállnak tizen, bérelnék egy hajót és elviszik portékájukat a legnagyobb piacokra. Mostan Újvidékre, Eszékre, Belgrádba. Akkoriban Budapestre. Irány a Nagyvásárcsarnok, az ismerős nagykereskedők. Nem hagyják a magukét. Sohasem csinálnak rossz vásárt, hiszen nincs méltó versenytársuk. Az üzlet létre jön, elosztják becsületesen a jövedelmet, a pénzt zacskóba tömik. Amíg azonban a hajó visszaindul, van idő, s hatalmas áldomást csapnak. Mintha vasárnap volna. A végén pezsgőt rendelnek: „Áztát á feketenyákút, a fáringes Lityikét, áki úgy pezseg!” és a hajóra is magukkal visznek néhány Littkés palackot. De ott már táncolnak a klájók, csak úgy dobog a fedélzet.

Térjünk vissza oda, ahol a hanyatlás okait kezdtük analizálni. Bizonyos, hogy II. József is tanult volna a leckéből, s egyenes derékkal állt volna az új kérdőjelek elé, de ő már az összeomlást nem érte meg. Kegyeletesen bántak vele, nem háborgatták gazdasági gondokkal. Hadd vonuljon el a küzdőtérrel – ahol nem harcolt soha – a győzelem önérzetével. Halála után azonban már nem lehetett tovább kendőzni a súlyos passzívákat.

III. Littke Józsefnek (1900 – 1963) jutott a regény tragikus fejezete. Az utolsó pezsgős Littke már atyja életében látta, hogy szakértelem és az üzlettel való teljes azonosulás híján nem lehet a gyárat tovább vinni az összeomlás veszélye nélkül. Mindent megtett, ami tőle telhetett: Lőrinc mester óta ő volt az első Littke, aki a gyártásról, raktározásról saját jegyzeteket készített, sőt Klosterneuburgban, Bécs mellett, néhány hónapos szaktanfolyamon is részt vett. Mindez természetesen kevésnek bizonyult a háborúval és annak következményeivel súlyosított gazdasági válság kivédéséhez. A hanyatlás már nem volt megállítható.

Ami 1937. december 26-a, a közkereseti társasági szerződés megkötése és 1949, az államosítás között történt, már csak vegetálásnak nevezhető. Őt esztendeig III. József a bankzárlat folyamánaképpen a bank tisztviselője. Ez alatt az idő alatt a cég 600 ezer pengős adóssága 150 ezerre csökkent, tehát egy passzív felendülésről beszélhetünk. A háború alatt konjunktúra köszöntött a cégre, és a nagyobb befektetések révén az árukészlet is növekedett.

De a háború a fiatal igazgatóra is igényt tartott. Littke bevonult és csak 1945-ben tért haza. A város ekkor már a szovjet katonai parancsnokság irányítása alatt állott. A pezsgőgyárban szovjet fegyveres őrség. Littke kérésére a város parancsnoka visszaadta az üzemet, de a pincék természetesen üresek. Azazhogy: sértetlenül és hiánytalanul megvan az acéltartalék! Az a 25 ezer palack, immár ragyogóan beérett, nemes pécsi pezsgő, amit a bölcs előrelátás – a német megszállás miatt – annak idején befalazott. Ezzel a 25 ezerrel indul utolsó szakaszára a Littke-pezső regénye. III. József már megérzett valamit abból, amit tennie kellett volna. Alapos átrendezéssel végleg felszámolni a régi úrhatnám felfogást. Lőrinc bácsi módján – magad uram! – kezdeni előről mindent. Jól megnézni minden téglát, hová épül be. A külső méltóság máza csak szemfényvesztésre jó, abból nem lesz szilárd alap, melyen az új acél gépsor dü-

*Weber Tarlós Károly: A Littke pezsgőgyár látképe
dekli, olaj, 47.5x60 cm (fotó: Füzi István)*

börögve megindul. Csak következetesen kemény munkával lehet meghaladni a múlt minden eredményét a konkurens hazai és külföldi versenytársakkal szemben.

Ez a regényszakasz talán még mozgalmasabb, mint az eddigiek, hiszen háború után vagyunk s az emberek nálunk is sok mindent pótolni szeretnének, amit kényszerűségből elmulasztottak. Az élet úgy ér valamit, ha kiélvezzük: igyunk tehát! S ezt a jelszót nemcsak a könnyelműek hangoztatják, s nemcsak a magyarok. A győztes hatalmak katonai missziói Budapestről és vidékről szívesen és gyakran fordulnak itálért a Littke gyárhoz. A város idegenforgalma is fellendül és minden valamire való vendég megfordul a pezsgőgyárban. Amellett a városi és megyei lakosság is egyre sűrűbben teszi ünnepi asztalára a hazai pezsgőt. Hausse van a Littke-tőzsdén. A legifjabb Littke József egyre gyárt, egyre többet fektet az üzembe, s utaznak a palackok százezer számra a világ minden tája felé. Egészen az államosításig, ahol ennek a pécsi italslágernek családi drámája végén a függöny lehull.

Utolsó díszörségül hadd álljanak itt a daliás idők diadalmas gránátosai, a Littke regiment hősei: Imperial, Dry-Dry, For England, Cremant-rose, Casino, Menyecske, Monopol, Littke-Gyöngye, Prince Of Wales, Sparklin Pezsgő Coctail és a Sport.

VÖRÖS ANDREA

BORHAMISÍTÁSI BOTRÁNY PÉCSETT A 19. SZÁZAD VÉGÉN

A bortermelés és a borkereskedelem a 19. század végéig Pécs gazdasági életének alappillérei közé tartoztak. Az 1887-ben Pécsett is fellépő filoxéravész halálos csapást mért ugyan a város szőlőire, s így a helyi bortermelés hosszú évekre lehanyatlott, a kereskedelem azonban megőrizte, sőt növelte korábbi jelentőségét. A virágzó forgalomnak az 1898-ban kirobbant és országos méreteket öltött borhamisítási botrány vetett véget, amely alapjaiban rendítette meg a pécsi borkereskedők és áruik iránti bizalmat, de ami egyben a magyar borkereskedelemnek is óriási károkat okozott.

A természetes borok manipulációja, mesterséges borok előállítása nem a 19. század „találmánya” volt, amint ez a törvényeinkből is kiderül. A magyar uralkodók és az országgyűlések, valamint az illetékes miniszterek számos intézkedést hoztak az évszázadok során, hogy elejét vegyék a mesterséges és az egészségre káros italok gyártásának. Erre a legkorábbi példa az 1553. évi 12. törvénycikkben található, amely kimondta, hogy mielőtt a borméréssel megbízott jobbágy a bort elszállítja az árusítás helyére, a helység bírása köteles megkóstolni a bort, és ha rossznak vagy az egészségre károsnak tartja, a jobbágyának nem kötelessége elszállítani azt.¹ Az 1723: 118. törvénycikk szerint „igazságos, (nehogy némelyek magán csalárdsága miatt a község szenvedjen), hogy azokat, a kik a kiváló borokat bármi módon meghamisítják, vagy azokat silányabb szőlőkből helyettesítik s ezek neve alatt elárusítják, s így a vevőket megcsalják s a közkereskedést megakadályozzák, az illető megyék hatóságai azonnal s tetteleg összes boraiknak elvesztésével büntessék.”² Az 1729. évi 12. törvénycikk, amely szintén a borhamisítás megelőzésére született, példás büntetést helyezett kilátásba a vétkeseknek, valamint megtiltotta, hogy birtokkal nem rendelkezők aszú szőlőket vásároljanak össze.³ Az 1741. évi 29. törvénycikk a görögöknek, örményeknek, rácoknak és zsidóknak az előző években előfordult csalásokra és hamisításokra hivatkozva tiltotta meg a borral való kereskedést.⁴ A boroknak különféle anyagokkal illetve egymással történő vegyítése, feljavítása, valamint a nem vagy csak kis részben szőlő alapú mesterséges borok gyártása a következő évtizedekben is folytatódott. Az állami italmérési jövedékekre vonatkozó 1892. évi 15. törvénycikk második paragrafusa a mesterséges borok adó alá vonását mondta ki, ami viszont egyet jelentett a műbor készítés legalizálásával.⁵ A mesterséges bor fogalmának tisztázatlansága és az

¹ Magyar Törvénytár (a továbbiakban: MTt), 1526-1608. 345.p.

² MTt 1657-1740. 649.p.

³ MTt 1657-1740. 671-73.p.

⁴ MTt 1740-1835. 37-39.p.

⁵ MTt 1892-1893. 277-281.p.

egyre szaporodó hamisítási ügyek elkerülhetetlenné tették a kérdés törvényes rendezését. Az 1893. évi 23. törvénycikk és az ebben foglaltak végrehajtására vonatkozó miniszteri rendeletek rögzítik a mesterséges bor ismérveit, és szigorúan megtiltják a műborok készítését és forgalomba hozatalát.⁶ Mint az a továbbiakból is ki fog tűnni, ez a törvény sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, így a kormány már az 1890-es évek közepétől újabb és újabb rendeletek kibocsátására kényszerült a felmerülő problémák orvoslására. Maga az 1893. évi 23. törvénycikk azonban csak 1908-ban veszítette hatályát, amikor is egy alaposabban kidolgozott és szigorúbb törvény váltotta fel.⁷

A pécsi kereskedők által bonyolított virágzó borforgalom egyrészt az évszázadok óta kiváló hírnévnek örvendő helyi, másrészt a távolabbi tájakról, sőt külföldről (elsősorban Olaszországból) szállított borokra alapult. Ami az előbbit, vagyis a helyi bortermelést illeti, az 1876-ban kiadott *Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények* adatai szerint Baranya megye a termelt bor mennyisége alapján a második, a vörösbort termelő megyék közt pedig a negyedik helyet foglalta el. 1885-ben a szőlőterület nagyságát illetően Baranyát csak Pest megye előzte meg.⁸ 1887-ben azonban, mint már utaltunk rá, a pécsi szőlőkben is megjelent a filoxéra, és szinte a teljes szőlőterületet elpusztította: a századfordulóra a régi szőlőknek már csak 2 %-a állt fenn. További súlyos csapást jelentett az 1890-es évektől egyre gyorsabban terjedő másik szőlőbetegség, a peronoszpóra. Ezekkel a problémákkal részletesen foglalkozott **Kovács András** a *Baranyai Helytörténetírás* 1972. évi számában megjelent tanulmányában, valamint Nagy Imre Gábor az 1995 őszén megrendezett várostörténeti konferencián elhangzott előadásában.⁹

A pécsi szőlők kipusztulása nem jelentette a borkereskedelem hanyatlását. Addig is, míg az új telepítések teremni kezdtek, külföldről pótolták a kieső bormennyiséget. A legtöbb szállítmány Olaszországból érkezett. Az egész országot elárasztó olcsó olasz borokat részben magukban, részben pedig magyar borokkal keverve hozták forgalomba. Az olasz import különösen 1892 után öltött hatalmas méreteket, ugyanis ekkor kötötték meg azt a magyar-olasz kereskedelmi szerződést, mely igen kedvező vámfeltételeket biztosított a borbehozatalhoz. Ennek a

⁶ MTt 1892-1893. 561-564-p. A törvénycikk második paragrafusára szerint mesterséges a bor, „ha nem kizárólag szőlőből, illetve szőlőmustból készült,” és ha „a borhoz tisztított szeszen, vagy cognacon kívül víz, vagy bármely más anyagok kevertetnek.” Ugyanakkor lehetővé teszi a must 'okszerű' kezelését és javítását. (Azt, hogy ezen mi értendő, a törvényhez kiadott 83 432 sz. kereskedelemügyi miniszteri rendelet körvonalazta, amiben mindazon anyagokat felsorolták, melyeknek használata megengedett volt a bor színének, illetve zamatának javításához.) A törvény szigorú előírásokat tartalmaz arra nézve is, hogy a borokat csakis saját fajtájuknak, illetve származási helyüknek pontos megjelölésével lehet raktározni és forgalmazni. Tárgyalja továbbá azt, hogy mi számít kihágásnak, és megadja a kihágás esetén lefolytatandó eljárás és ítékezés irányelveit. Ez a törvény a Magyarországon forgalomba hozott külföldi borokra is érvényes volt.

⁷ MTt 1908. 1092-1117. 4.sz. törvénycikk

⁸ Várady Ferenc: Baranya múltja és jelenje I. kötet. Pécs, 1896. 517-521.p.

⁹ Kovács András: Adatok a pécsi filoxéravész történetéhez. In: Baranyai Helytörténetírás, 1972. Pécs, 1973. 277-289.p.; Nagy Imre Gábor: Fejezetek a pécsi szőlő és borkultúra történetéből, 1890-1914. In: Tanulmányok Pécs történetéből, 2-3. kötet Vonyó József (szerk.) Pécs, 1996. 81-90.p.

megnövekedett forgalomnak a lebonyolításában egyes pécsi illetve baranyai kereskedőknek oroszlánrésze volt, s a város igazi borkereskedelmi gócponttá vált. **Várady Ferenc** adatai szerint a pécsi vasútállomás borforgalma 1894-ben még óvatos számítás szerint is legalább 2,8 millió forint értékű volt, ami nagyrészt olasz, dalmát, isztriai, erdélyi és homoktalajú vidékekről beszerzett borokat foglalt magába. Ugyanakkor - ha nem is akkora mennyiségben, mint a filoxéravész előtt - pécsi borok is kerültek külföldi piacokra: Ausztriába, Horvát-Szlavonországba, Német-, Olasz- és Oroszországba, Belgiumba, Svájcba, a balkáni államokba és Amerikába is. Az imént említett Baranya-monográfia a pécsi borkereskedelem rohamos fejlődését a baranyai borok kiváló minőségének, az egyenlő hőmérsékletet tartó pincéknek, azok mintaszerű berendezésének, valamint a borkereskedők kiváló szakértelmének és a tiszta borkezelés terén való jártasságuknak tulajdonította.¹⁰

Alig két esztendővel később, 1898-ban már nem sokan értettek egyet ezzel az érveléssel, különösen ami a tiszta borkezelést illeti. 1898 őszén ugyanis az a hír kezdett terjedni, hogy egyes pécsi borkereskedők, különösen pedig az egyik legnagyobb, az Engel József fia cég mesterséges borokat gyárt és forgalmaz. Az ügy jelentősége hamarosan meghaladta a provinciális kereteket, és az országos méretűvé dagadt botrány tönkretette nemcsak a pécsi, de az egész magyar bortermelés és borkereskedelem jó hírét. Nézzük most meg ennek a nagy port kavarázó eseménynek, esemény-sorozatnak az előzményeit, lefolyását és következményeit!

Engel József az 1860-as évek elejétől kezdte meg termény- és borkereskedői működését Pécsen. 1876-ban jegyeztette be cégét a cégbíróságon. Később fiait, Adolfot és Mihályt is bevonta az üzletbe, amely 1882-től a társas cégek jegyzékébe került át.¹¹ Az Engel József fia cég hamarosan Pécs egyik legnagyobb borkereskedő vállalatává vált. Alkuszai egész Baranyát és a szomszédos megyéket is bejárták, hogy bort vásároljanak fel a termelőktől. Később az ország másik nagy borkereskedelmi központjában, Budafok–Promontoron is megvetették lábukat, ahol szintén több nagy pincét vásároltak. Ezen kívül saját telepítésű amerikai szőlőültetvényekkel is rendelkeztek Hidoron. Az 1880-as évek elejére már országos viszonylatban is kiemelkedő helyet foglaltak el a borkereskedelemben. Igen élénk forgalmat bonyolítottak mind a kivitel, mind a behozatal terén. A *Borászati Lapok* 1898. november 13.-i száma szerint pedig 1897-ben 65 000 hektoliter volt a borkészletük, ami Magyarország azévi bortermelésének 1/20-ad részét tette ki.¹²

Az 1898 őszén a cég körül kirobbant borhamisítási botránynak megvoltak már az előfeltételei és előzményei. Az elemi csapások miatt amúgy is elkeveredett bortermelők érdekei nem mindig estek egybe a borkereskedők érdekeivel. Boruk tisztességes áron való értékesítéséhez és az importált illetve a mesterséges borok konkurenciájának letöréséhez igen elszánt szövetségest találtak **Darányi Ignác** földművelésügyi miniszter személyében. További előfeltétele volt egy ilyen jellegű és hor-

¹⁰ Várady... i.m. 1896. I. kötet, 658-659.p.

¹¹ BML cégbírósági iratok 1876/6588 ikt. sz.; 1882/57 1-4 ikt.sz.

¹² Borászati Lapok, 1898. november 13. 782.p.

derejű válság kibontakozásának az az óriási konkurenciaharc, amit az ország nagy borkereskedői egymás ellen vívtak. A budapesti és budafoki kereskedők szemében a legnagyobb szálkát a pécsi kollégáik, különösen pedig az ő felségvizeikre is betolakodó Engel-cég jelentette. Ráadásul erre a cégre annál is könnyebb volt rásütni a hamisítás bélyegét, mivel annak már 1898-at megelőzően is több ízben meggyűlt a baja a hatóságokkal. 1873-ban borcsempészet miatt emeltek vádat ellenük Pécssett, mivel titokban, engedély nélkül szállítottak bort a városba.¹³ Bosznia okkupációja idején újabb, immáron nagyobb port kavarázó eljárást indítottak ellenük, ugyanis a hadsereg számára szállított boraikban fuxint találtak. Ez egy olyan anyag volt, amit a korban meglehetősen gyakran használtak a vörösbor színének javítására, és aminek bizonyos, arzénszármazékokat is tartalmazó fajtái az egészségre károsak voltak. Ezzel összefüggésben 1879-ben zárolták a cég borkészletét.¹⁴ Egy 1880 januárjában keletkezett távirat arról értesíti a pécsi polgármestert, hogy Svájcban, a berni pályaudvaron lefoglaltak kilenc hordó vörösbort, amelyből kettő az Engel József fia cégtől származik, és amelyek a vegyvizsgálatok során fuxinnal hamisítottak bizonyultak.¹⁵ A tiltott bormanipulálás gyanúja a következő években is fel-felmerült a céggel kapcsolatban, de az ismétlődő vizsgálatok nem igazolták ezt a gyanút. 1895-ben, budafoki pincéjükben foglalt le a rendőrség borokat, s noha a Budapesti Állandó Borvizsgáló Szakértői Bizottság némelyik mintát hamisnak nyilvánította, a Budafokon illetékes elsőfokú hatóság, vagyis a biai főszolgabíró felmentette Engeléket. Ezzel egyidejűleg a belügyminiszter utasítására Pécs város rendőrkapitánysága is vizsgálatot tartott a cég pécsi és baranyai pincéiben, ám ez a kihágási eljárás is felmentéssel zárult. A földművelésügyi minisztert azonban nem győzte meg a két egybehangzó döntés, ezért felkérte a belügyminisztert, hogy a másodfokú hatóság által vizsgálta felül az első fokon hozott ítéletet.¹⁶ Sajnos a további fejleményekről csak a korabeli, és nem épp objektív sajtóból szerezhettünk információt: a *Borászati Lapok* megfogalmazása szerint „a dolog elaludt.”¹⁷

A bortermelőket és a vendéglősöket ez az ügy tovább erősítette abbéli meggyőződésükben, hogy az 1893-as intézkedések nem nyújtanak számukra elegendő védelmet a borhamisítókkal szemben. Ezeknek a köröknek, illetve az ő érdekeiket képviselő Darányi Ignácnak a kezdeményezésére 1896 őszétől tárgyalások indultak meg az érintett minisztériumok és érdekcsoportok között egy törvénymódosító rendelet megszövegezéséről. A hosszas előkészítés lépéseinek ismertetése nem tartozik szorosan a témánkhoz, egy fontos momentumot azonban ki kell emelnünk: már ezeken a megbeszéléseken tapasztalható volt a termelőknek a kifejezetten a pécsi kereskedőkkel szembeni ellenszenv. Tény, hogy a pécsiek nyíltan ellenezték az 1893-as rendelet szigorítását, sőt indítványozták az eredeti rendelet hatályon kívül helyezését. Nézetük szerint nem lett volna szabad ilyen megszorító

¹³ BML Pécs város polgármesteri iratok 1873/10 416, 11 737; 1874/4356 sz.

¹⁴ BML Pécs város polgármesteri iratok 1879/12 459, 12 682; 1880/ 37 sz.

¹⁵ BML Pécs város rendőrkapitányi iratok 1880/54 sz.

¹⁶ OL a Kereskedelemügyi Minisztérium Ipari és Belkereskedelmi Szakosztályának iratai 1896/79 734

¹⁷ Borászati Lapok, 1898. november 13. 782.p.

intézkedéseket hozni addig, amíg Ausztriában is meg nem teszik ugyanezt, mivel így szabad tér nyílhat az olcsó osztrák mű- és torkölyborok beáramlásának. Ezzel a véleménnyel azonban nem álltak egyedül: hasonló szellemben nyilatkozott többek között a Magyar Kereskedelmi Csarnok, a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara és a Tokaj-hegyaljai Borkereskedők Testülete is.¹⁸ Mégis a pécsiek testesítették meg a termelők, és egyre inkább a közvélemény szemében is a borhamisítók szószólóit. Ezt különösen jól érzékelteti az 1897. március 8-9-én tartott szakértekezlet jegyzőkönyve. Ezen az értekezleten, amelyet szintén Darányi hívott össze a módosító rendelet tervezetének megvitatására, jelen voltak az illetékes (vagyis a földművelésügyi, a kereskedelemügyi, a belügyi, a pénzügyi és az igazságügyi) miniszteriumok, a Magyar Bortermelők Országos Szövetkezete (az OMGE), a kereskedelmi és iparkamarák és más érintett testületek képviselői. A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamarát képviselő **Littke József, Ullmann M. Károly, Tauszig Zsigmond, Molnár Lipót és Záray Károly** a legnépesebb delegációt alkotta, ez is jelzi, mekkora jelentőséget tulajdonítottak ennek az értekezletnek. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a pécsiek számos kérdésben nem értettek egyet a nagy többséggel. A legélesebb ellentétek a torkölyborra vonatkozó tilalmak és a létrehozandó borellenőrző bizottságok kérdésében merültek fel. Ezt az ellenzéki magatartást többen úgy értelmezték, hogy a pécsiek nem a borhamisítás megakadályozására töreksznek, és ennek a nézetnek néhány résztvevő hangot is adott, mire Tauszig Zsigmond a leghatározottabban visszautasította az efféle gyanúsítgatásokat. Egy hozzászóló azonban azt válaszolta erre, hogy ez nem pusztán gyanúsítgatás, aminek alátámasztására pécsi tényekre hivatkozott, „amelyek miatt annak idején Svájcban ki is tiltották a magyar borokat.”¹⁹ A módosító rendeletet végül 1897. augusztus 23-án adta ki a kereskedelemügyi miniszter 53 850. szám alatt. Megjegyzendő, hogy 1896-97 folyamán már Ausztriában, Franciaországban és Spanyolországban is folytak tárgyalások a műbor-gyártás betiltásáról, de ezekben az országokban nem született a magyarországihoz hasonlóan szigorú szabályozás.

Az ellenük kibontakozó, részben mesterségesen táplált bizalmatlanság miatt a pécsi kereskedők 1898 tavaszán szükségét érezték, hogy saját folyóiratot indítsanak, amelyen keresztül megvédhetik magukat az őket ért támadásokkal szemben. A *Magyar Borkereskedők Lapja*, mint azt címe is jelzi, nem pusztán helyi érdekek szószólója, hanem országos lap kívánt lenni. Ám keletkezésének körülményei eleve arra predesztinálták, hogy a megcélzott olvasóközönség legtöbbször háborgatott részének, a pécsi kereskedőknek nyújtson fórumot a visszavágásra. Az első szám 1898. május 1-jén jelent meg, és a „folytonos és mesterségesen előidézett támadásoknak fáklyahordozói” elleni harcot tűzte ki az újság egyik legfőbb

¹⁸ Az említett testületek feliratait megtalálhatók az OL Ker. Min. Ipari és Belker. Szakosztályának iratai közt a 716. csomóban 1898. 11. tétel 10 268 alapszámon, illetve a 790. csomóban, 1899. 11. tétel 3400 alapszámon.

¹⁹ OL Ker. Min. Ipari és Belker. Szakosztályának iratai 790 csomó, az 1897. március 8-i értekezlet jegyzőkönyve.

céljával.²⁰ A *Borászati Lapok* a következő, meglehetősen hűvös kommentárt fűzte az új sajtótermék első számához: „Örvendünk, hogy épp Pécs városa az, mely végre szükségét érzi egy magyar borkereskedelmi lap hiányának, mert – szó, ami szó – Pécsnek a legújabb időben a lehető legrosszabb hírneve van fejlett műbor kereskedelme következtében [...] A bevezető sorok 'Béke velünk' cím alatt ránk nem a legjobb benyomást teszik [...] Egyelőre tartózkodással fogadjuk az új jövővényt, de ha látni fogjuk, hogy durva seprővel fog hozzá először a háziszemét ki-söpítéséhez, melyre főleg Pécssett igen nagy szükség van, közgazdaságilag oly fontos vállalatához mi is szívesen nyújtunk segédkezet.”²¹ A *Magyar Borkereskedők Lapja* nem bizonyult hosszú életűnek: utolsó száma nem egészen egy év fennállás után, 1899. április 15-én jelent meg.

1898-ra tehát már gyülekeztek a viharfellegek a pécsi borkereskedelem egén. Az Engel cég és néhány más társaság korábbi kihágásai, valamint a pécsi kereskedők nyílt állásfoglalása a műbor-törvény „idő- és okszerűtlen” bevezetésével szemben, még ha ebben volt is némi igazuk, rossz fényt vetett az összes pécsi borkereskedőre, beleértve a becsületeseket is, akik jóval többen voltak, mint a tiltott üzelmeket folytatók. Mindezen előzmények segítenek megvilágítani azt, hogy hogyan vezethetett egyetlen pécsi székhelyű cég ellen indított eljárás néhány hét alatt szinte az egész pécsi borpiac megbénulásához, az ottani kereskedők erkölcsi hitelének végzetes megingásához, és egy országossá váló mozgalomhoz a (vélt vagy valós) borhamisítók leleplezésére. Nézzük meg most magát a közvetlen kiváltó okot.²²

1898 őszén razzia-szerű vizsgálatot tartottak több budapesti kocsmában, és hamis borokra bukkantak. A nyomozás során néhány kocsmáros az Engel József fia pécsi bornagykereskedő céget nevezte meg, mint a borok szállítóját. A vizsgálat szinte még meg sem kezdődött, mikor számos országos és fővárosi lap már világgá kiáltotta a hírt a pécsi hamis borokról. A pécsi sajtóban ezt persze óriási felháborodás követte, és igazi sajtóháború robbant ki. A két legvehemensebb résztvevő, a *Borászati Lapok* és a *Pécsi Napló* valóságos golyózáport zúdított egymásra. A nyomozás során, október végén, november elején vizsgálatot tartottak az Engel cég budafoki pincéiben, ahol 35 féle borból 140 üveg mintát vettek. Mielőtt azonban ezek vegyelemzése megtörténhetett volna, **Engel Adolf** és **Engel Mihály** illetékességi kifogást emelt a nyomozással kapcsolatban. Az történt ugyanis, hogy bár a cég és annak egyik tulajdonosa pécsi volt, a nyomozást mégis a budapesti főkapitányság, illetve az államrendőrség folytatta, a pécsi hatóságok teljes megkerülésével. Hivatkozási alapul pedig az szolgált számukra, hogy ifjú Engel Adolf akkor már budapesti lakos volt. Csakhogy akkor viszont a IV. kerületi rendőrség lett volna az

²⁰ Magyar Borkereskedők Lapja, 1898. május 1. 1.p.

²¹ Borászati Lapok, 1898. május 20. 361.p.

²² A különböző levéltári mutatók tanúsága szerint az Engel József és fia cég ügyében folytatott nyomozás, a tárgyalások és az ítéletek kapcsán rengeteg irat keletkezett, ám ezek nagy része ma már nem lelhető fel a mutatóban megjelölt számokon. Ezért kénytelenek voltunk a korabeli sajtó, elsősorban a Borászati Lapok és a Pécsi Napló segítségével rekonstruálni az eseményeket, természetesen kellő forráskritikával kezelve ezeknek az újságoknak a tudósításait.

illetékes, hiszen Engel Adolf oda volt állandó lakosként bejelentve.²³ A belügyminiszter, **Perczel Dezső** át is utaltatta az ügyet oda. A IV. kerületi rendőrfőkapitány, báró **Splényi Ödön** pedig már másnap, november 8-án beszüntette az eljárást. A borminták visszakerültek a céghez, amely még aznap megsemmisítette azokat. Hamarosan ezután maga Engel Adolf és Engel Mihály kérte borainak megvizsgálását, amit azonban a földművelésügyi miniszter elutasított, mondván, hogy éppen a cég szalasztotta el a legegyszerűbb és legbiztosabb módot, hogy magát rehabilitálja. Néhány nap múlva a belügyminiszter felfüggesztette Splényi Ödön határozatát, ellene vizsgálatot, az Engel cég ellen pedig újabb eljárást indított, visszaadva az ügyet a VIII. kerületi rendőrkapitánynak, **Krecsányi Károlynak**. Ezzel aztán feltartóztathatatlan lavinát indított el. A borhamisítók üldözése országos mozgalommá vált. Aki Pécsről vagy pécsi kereskedőtől vásárolt bort, rohant megvizsgáltatni azt. A pécsi borkereskedők szállítmányait sok megrendelő már át sem vette, hanem még az állomáson mintát vetetett belőle. A budapesti és a kolozsvári borvizsgáló bizottságok alig győzték a rengeteg beküldött mintát kielemezni. Ezek között azonban már nemcsak pécsi, hanem tapolcai, veszprémi, soproni, szekszárdi és néhány budapesti kereskedő borai is ott voltak.²⁴ Azoknak lett tehát igaza, akik azt jóslták, hogy a borhamisítók ellen megindított kíméletlen hajsza nem a magyar borok tekintélyének visszaállításához, hanem általában a magyar borkereskedőkbe fektetett bizalom megingásához fog vezetni. Sajnos kevesen ismerték föl ezt időben, s mivel zömük, mint például a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara, vagy a Pécsi Napló valamilyen szinten érintett volt a dologban, sokáig nem hittek nekik.²⁵ Aztán az első felzúdulást követően, amint kezdett nyilvánvalóvá válni, hogy a borhamisítók elleni zajos kampány igenis kétélű fegyver, egyre többen csatlakoztak a fenti véleményhez. Több budapesti illetve országos lap is elítélte a 'túlzó agrárizmust' és annak legfőbb fórumát, a *Borászati Lapokat*, az pedig hosszas polémiákba bocsátkozott a 'merkantilista vezérújságnak' titulált *Pester Lloyd*-dal, illetve a *Pesti Hírlap*-pal és az Egyetértéssel. Pécssett megoszlottak a vélemények az

²³ A budapesti cím- és lakjegyzékek szerint Engel Adolf a Mária Valéria utca 5. sz. alatt lakott, ez az ingatlan Engel József (Adolf édesapja) nevén szerepelt, akit az 1891-92-es címtár még gabona-, az 1896-97-es címtár már mint borkereskedőt említ.

²⁴ A borvizsgálatok számának drasztikus emelkedését jól illusztrálják a Magyar Statisztikai Évkönyv (Új folyam, VIII.) 1900. évi 161. oldalon közölt adatai. A táblázat a budapesti és a kolozsvári bizottság összesített adatait tartalmazza:

Év	Megvizsgálatott	Előállítás, vagy elnevezése miatt törvénybe ütközött				
	hány feltől	hány minta	hány feltől szám szerint	%	hány minta szám szerint	%
1896	57	187	42	73.68	95	50.80
1897	71	315	44	61.97	144	45.71
1898	305	957	164	53.57	404	42.22
1899	910	2604	370	40.66	642	24.60

²⁵ Erre vonatkozólag lásd: a pécsi Kereskedelmi és Iparkamara 1898. november 27-én tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyvét, illetve a Pécsi Napló 1898. november 11. számát.

Engel-féle botrányról és az azzal kapcsolatos eseményekről. A sajtó és a Kereskedelmi és Iparkamara állásfoglalására már utaltunk. A város polgármestere is kiállt a megtámadott kereskedők mellett, és erkölcsi bizonyítványt állított ki Engel Mihály részére, amelyben „a közművelődés terén tanúsított, valamint társadalmi tevékenységét, különösen a szőlőgazdászat terén való példaadó működését elismeri.”²⁶ Voltak azonban olyanok is, akik meglepődéssel, sőt kárörvendve figyelték az ügy fejleményeit. A *Borászati Lapok* készségesen beszámolt a pécsi vendéglősök értekezletéről, akik elhatározták magukat a hamisítóktól, és éles kritikával illették némely helyi borkereskedő magatartását.²⁷ Ugyancsak örömmel közölte le a lap néhány pécsi szőlősgazda és borfogyasztó levelét, amelyben további adalékokat szolgáltatnak egy-egy általuk gyanúsítanak talált helybeli cég vagy kereskedő üzleimeiről, és hálálkodnak, mivel „mióta a pécsi műborok ellen a mozgalom megindult, rohamosan emelkedik a bor ára.”²⁸

Az Engel-cég ügyében Budapesten megejtett vizsgálat, amivel párhuzamosan még több hatóság előtt folyt különböző feljelentések alapján eljárás, 1899 januárjában zárult le, a nagy közfigyelemmel kísért tárgyalásra január 9-10-én került sor. Az 1895-96-os esettel ellentétben Engeléket ezúttal már elmarasztalta a bíróság: a cég tulajdonosait egyenként egy hónapi elzárásra és a kiszabható legmagasabb pénzbüntetésre, vagyis 300 forintra ítélte, amihez természetesen még a tetemes eljárási költségek (vegyvizsgálati díjak, az ítélet hírlapi közzétételének díja stb.) is hozzáadódtak. Mind az ügyész, mind a cégtulajdonosok fellebbezést nyújtottak be. A másodfokú ítélet január 16-án született meg. A vádlottakat ismét bűnösnek mondták ki mesterséges borok készítése, forgalmazása és törkölyborok tartása és raktározása körül elkövetett visszaélések vétségében, az ítélet azonban különbséget tett a két cégtulajdonosra kirótt büntetések mértékében. Az elsőrendű vádlott Engel Mihályt 10 nap elzárásra, a másodrendű vádlott ifjú Engel Adolfot 100 forinttal megváltható tíznapi elzárásra ítélték. Ezen kívül fejenként 200+200+200+200+100 forint pénzbüntetésre, ennek behajthatatlansága esetén első rendű vádlottat további 55 nap, másodrendű vádlottat 65 nap önköltségen történő elzárásra ítélték.²⁹ Az eljárás folyamán felmerülő mindennemű költség természetesen még ezen felül volt és az is az elmarasztalt felet terhelte. Mindezeket túl még a Pécssett lefoglalt 1225 hektoliter törkölybor denaturálását és elárverezését is elrendelte a bíróság. Az így befolyó összeget a törvénynek megfelelően jótékonyági célra fordították, de – a pécsi sajtó újabb nagy morgolódására – nem pécsi, hanem három országos illetve fővárosi jótékony-

²⁶ *Borászati Lapok*, 1899. január 15. 49.sz.

²⁷ *Borászati Lapok*, 1898. december 11. 867.p.

²⁸ *Borászati Lapok*, 1898. december 18. 894.p.

²⁹ Mivel egy kihágási ügyben a maximálisan kiszabható bírság 300 forint volt, az így megadott bírságösszeg többrendbeli borhamisítás együtt-tárgyalására utal, ami nem megfelelő, hiszen csak Budapesten többkerületben folyt az Engel József fia cég ellen eljárás, nem beszélve az ország más tájairól.

sági intézmény osztozhatott rajta.³⁰ Végül pedig a bíróság arra kötelezte Engel Adolfot és Mihályt, hogy az 1898 októberében a pécsi pincéikben összeírt törkölyborból az eljárás során hiányzónak megállapított 112 hektoliter árát térítsék meg, s ezt a pénzt a budapesti szegényalap javára fizessék be. S bár az Engel testvérek ismét fellebbeztek, ezúttal nem sikerült kieszközölni a büntetés elengedését.

Ezzel azonban csak ez a per ért véget, a nyomában támadt válság, és a súlyos következmények még hosszú évekre visszavetették a magyar borkereskedelmet. Foglaljuk össze ezeket a következményeket! A hamisítók üldözésére meghirdetett kampány valóban ért el eredményeket, amint az a 24. lábjegyzetben közölt táblázatból kiolvasható. Teljesen azonban nem sikerült megszüntetni a műbor-gyártást, és az elért eredményeknek is megvolt az ára. Ami magát az Engel céget illeti, pécsi főtelepük már csak 1901-ig állt fenn, utána áttették székhelyüket Budafokra.³¹ Engel Mihály még néhány évig pécsi lakos maradt, testvére, Adolf azonban végleg Budapestre költözött. Hatalmas vagyonukhoz képest a rájuk kirótt büntetéspénzek csekélységnek számítottak, ám az erkölcsi veszteségük meglehetősen nagy volt. Nem hagytak fel mindazonáltal a borkereskedelemmel, sőt 1903-ban illetve 1910-től ismét borhamisítás gyanújába keveredtek.³² 1907-ben még esik szó Engel Mihályról a pécsi polgármesteri iratokban, de az 1909-es címtárban már nem szerepel. Lenkei Lajostól tudjuk, hogy Bécsbe költözött, ahol betársult egy kerékpárgyárba. Élete igen tragikus véget ért: amúgy is megtépázott idegei nem bírták elviselni újabb üzleti vállalkozásának kudarcait, ezért öngyilkosságot követett el.³³

Az Engel testvéreken kívül még számos kereskedő áldozatául esett a pécsi, vagy pécsi borkereskedő által közvetített borok elleni tömeghisztériának. Eljárás folyt többek között **Oblath Adolf, Kann Ignác, Tauszig (Teleki) Zsigmond, Friedmann József és Fodor Mór** ellen.³⁴ De az általános bizalmatlanság azokat is sújtotta, akik ellen nem folyt vizsgálat, és ez az erkölcsi csőd gyakran anyagi csőddel is végződött. Egyes pécsi kereskedők, mint például **Scwabach Zsigmond**, vagy Kann Ignác, kivándoroltak Amerikába, mások új foglalkozás után néztek. 1894-ben még 68 borkereskedőt írtak össze a megyében, ebből 25 volt pécsi.³⁵ 1900-ban a segédszemélyzettel együtt a megyében 88, Pécsen 165 volt a borke-

³⁰ Pécsi Napló, 1898. január 22. 3-4.p. A következő intézmények osztoztak a bevételen: a Budapesti Önkéntes Mentőegyesület, a Fehér Kereszt Egyesület és a VIII. kerületi Általános Közjótékonyági Egyesület.

³¹ BML cégbírósági iratok, 1901/15 428 ikt. sz.

³² BML Pécs város polgármesteri iratok, 1903/1886. ikt. sz.; Ete János visszaemlékezése, BML Kéziratár, K-755/1976.

³³ Lenkei Lajos: Negyven év Pécs életéből. Pécs, 1922. 234.p.

³⁴ BML rendőrkapitányi iratok, szám nélkül. Taussig Zsigmondot, aki az Engel-féle botrány kirobbanásáig elismert borásznak számított, és akinek cikkeit a Borászati Lapok rendszeresen közölte, a Kolozsvári Állandó Borvizsgáló Bizottság szavazás végeredményeként nyilvánította hamisítónak, a kémiai elemzés eredményeinek ellenére, mert „a fennforgó esetben nagyobb súlyt vél a bortermelők és a borral kereskedők tapasztalatára helyezhetni, mint a kémiai analysisre.”

³⁵ Várady... i.m. 1896. I. kötet, 659.p.

reskedelemben foglalkoztatottak száma.³⁶ 10 év múlva ugyanezek száma a megyében 64, Pécssett pedig 60 (az 1900-asnak kevesebb, mint fele!) volt.³⁷ Az 1903-as pécsi címtárban még 21 borkereskedő neve szerepel, az 1909-esben már csak 11. Pécs megszűnt fontos borforgalmi központnak lenni. A borkereskedelem lehanyaglása egyrészt tehát munkalehetőségeket számolt fel, másrészt jelentősen csorbította a város gazdasági erőforrásait.

De nemcsak a városra nézve járt igen súlyos következményekkel ez a borhamisítási botrány. Magyarországnak olyan hatalmas versenytársakkal kellett megküzdenie a piacért, mint például a franciák, az olaszok vagy a spanyolok. Ilyen körülmények között különösen nagy károkat okozott a magyar borkereskedelemnek a hamisítások körüli felhajtás, aminek a híre természetesen külföldre is eljutott. Minden bizonnyal a magyar borok iránt megrendült bizalom is hozzájárult bizonyos mértékben kivitelünk csökkenéséhez. Ugyanis míg 1898-ban 700.567 métermázsza bort vittünk ki 31 millió 384 ezer korona értékben, addig 1899-ben csak 612.143 métermázsát 27 millió 471 ezer korona értékben, s bár a következő évben emelkedés mutatkozik (741.415 mm, 33 millió 461 ezer korona értékben), 1901-ben ismét visszaesett a borexportunk (697.065 mm, 26 millió 103 ezer koronáért).³⁸

A fentiekben arra próbáltam választ keresni, hogyan fejlődött országos botrányra egy, a korban nem épp ritka, országszerte előforduló hamisítási ügy, és miért éppen Pécs vált a botrány negatív főhőszévé. Ennek megvilágításához fontos volt megismernedni az 1898-as eset előzményeivel. Ezek figyelembevételével megállapíthatjuk, hogy az Engel-féle borhamisítási ügy a 19. század végi agrárválság egyik megnyilvánulása volt, amiben a cég vitathatatlan felelősségén kívül óriási szerepet játszottak olyan tényezők is, mint a bortermelők és borkereskedők között feszülő érdekellentétek és a borkereskedők közötti konkurenciaharc. Fontos megjegyezni, hogy a termelők és a kereskedők viszonya árnyaltabb volt, mint amilyennek e tanulmány alapján tűnhet. Nem foglalkoztam például azokkal az esetekkel, amikor maguk a termelők manipulálták tiltott módon a boraikat, vagy mikor a kereskedőkkel összejátszva azok pancsolt italait adták el saját termésű boraikként. Még árnyaltabbá teszi a képet, hogy a borkereskedők jelentős része maga is termelt bort. Mindezek figyelmen kívül hagyására egyrészt terjedelmi, másrészt tematikai korlátok késztettek. A fő tendencia nem a termelők és a kereskedők érdekeinek egybeesése, hanem inkább azok szembenállása volt, és ez különösen élesen megmutatkozott az 1898-ban kirobbant botrány kapcsán, ezért erre helyeztem a nagyobb hangsúlyt. Pécs kereskedői egyrészt mint az olasz borok közvetítői, másrészt mint a bortörvények harcos ellenzői vívták ki a termelők és az ő érdekeiket képviselő Darányi Ignác nemtetszését. Ami pedig a konkurenciaharcot illeti, nem véletlen, hogy egy országos hírű és jelentős külföldi forgalmat is bonyolító cég került a támadások célpontjába.

³⁶ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, 3. rész, 642-698.p.

³⁷ A Magyar... i.m. 1910.

³⁸ A m. kir. kormány működéséről szóló jelentés és Statisztikai Évkönyv, 1901. Budapest, 1902. 233.p.

MÁRFI ATTILA

SZÍNHÁZI ÉLET PÉCSETT AZ ANTANT-SZERB MEGSZÁLLÁS ALATT

A szerb megszállás idején a városi vezetés fokozatosan kicserélődött, s olyan elemekkel hígult fel, akik nem gyakorolták a város ekkor még érvényben lévő igazgatási funkcióit, hanem kiszolgálták az idegen uralmat. A városi közigazgatás vegetált az áldemokratikus, demagóg szólamok hazug álarcai mögött. Valójában egy sor antidemokratikus lépést foganatosítva korlátozták a polgárok személyi jogait, a városi igazgatást formálissá téve. Így a SZÍNÜGYI BIZOTTSÁGOT is a háttérbe szorították. A színháznak felelős vezető testülete nem lévén, erősödött a meglévő kulturális értékek fokozatos devalválódása és a kommersz irányzatok térhódítása.

A Tanácsköztársaság bukását követően számosan találtak Pécssett menedéket, s itt is arra törekedtek, hogy a szociáldemokrata és kommunista erők képviselte radikális baloldali hatalmat megteremtsék. A sajtóságos pécsi politikai viszonyok között ebben a püspöki város társadalmi elitje, a közhivatalok vezető rétegei, a vagyonos polgárság és a nemzeti érzelmű néprétegek részéről komoly ellenállásba ütköztek. A szerb katonai erőkre támaszkodó radikális baloldal 1920 nyarán a közigazgatási hatalmat is megszerezte **Linder Béla** polgármesterré választásával.¹ A város életét a háború évei alatt kezdődő gazdasági válság egyre jobban befolyásolta az idegen hatalom alatt is, mely természetesen a kulturális szférában is jelentkezett.

VÁLTOZÁSOK A MŰSORPOLITIKÁBAN

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ szervezeti és gazdasági háttere, s vele párhuzamosan művészi produktuma is erősen megrendült a világháború kitörését követően. Bár a társulat repertoárjában a könnyedebb műfajoké lett a vezető szerep, a nagyobb kasszasiker reményében, a színház anyagi helyzetén nem sikerült lényegesen változtatniuk. A háborús viszonyok miatt bizonytalanra vált a katonazenekarok szerepeltetése, a férfiak besorozása és az 1917 őszétől bevezetett villany és vízkorlátozás, a front-színházak hadba vonulása mind a színház művészeti életének visszaesését jelentette.² A művészeti értékek rovására ment a mozi elterjedését követő konkurenciaharc egyik sajtóságos színházi műfajának a kinemaszkeccsnek térhódítása is. Sokat bírálták országosan is a pécsi színházat elhanyagolt külseje és a leromlott, kopott, szegényes díszletek-jelmezek miatt is. Mindezek az állapotok a megszállás három éve alatt csak tovább romlottak.

¹ Márfi Attila: Pécs színháztörténetének forrásai a Baranya Megyei Levéltárban (1886-1949). Budapest, 1990. 22.p.

² Futaky Hajna: A Pécsi Nemzeti Színház műsorának repertóriumai bibliográfiával (1895-1949). I. kötet. Budapest, 1992. 205-207.p.

Igaz, a szerb katonai bevonulást követően nem történt különösebb változás a színház életében. Kapuit nem zárták be és az előadások menetét sem korlátozták. Olyannyira nem, hogy ekkor mutathatta be Füredi Béla társulata Farkas Imre: Túl a nagy Krivánon című hazafias drámáját, ami a megszállás első szakaszában 16 alkalommal került színre.³ 1919 elején azonban a szerb hatóságok bevezették a kivételes intézkedéseket, s ezzel korlátozták a gyülekezési szabadságot, s nem lehetett a város területét elhagyni. Ennek következményeként a színtársulat is komoly veszélybe került. A válaszlépésként kirobbant hazafias sztrájkhoz, mely közel egy hónapig tartott, 1919. február 23-ától március 14-ig, a PNSZ is csatlakozott előadásait szüneteltetve.⁴ A színi évad letelte után a társulat nem hagyhatta el a várost, hogy nyári állomáshelyeken játszhasson. Ezért részben kényszerűsügből, az ekkor már virágkorát élő kabarék megalakításával próbálták helyzetükön enyhíteni. Pécssett az idegen megszállás ténye is motiválta az egyébként európai korjelenségnek is felfogható kabaré-műfaj népszerűségét. Ugyanis a város kiszolgáltatott és elszigetelt helyzete, s a megszállókhoz tartozó, jól fizetett hivatalnok réteg, s a megváltozott összetételű helyi közönség igényei domináltak a gombamód szaporodó, s folytonosan átalakuló kabarék működésénél.

Bár a kabarék főleg a munka nélkül maradt színészek megélhetéséért jöttek létre, a város színi életében továbbra is a PNSZ vitte a vezető szerepet. Ebben az időszakban két nagy múltú és elismert igazgató állt a színház élén; **Füredi Béla** és **Nádassy József**.⁵ A pécsi születésű Füredi itt kezdte színészi pályafutását,⁶ Somogyi Károly színtársulatában az 1896/97-es évadban.⁷ 1911-től egészen 1920 nyaráig megszakítás nélkül állt a PNSZ élén. Főleg itt élő befolyásos családjának köszönhető, hogy a színházi pályázatokon sikere volt. Bátyja **Füredi Gyula** ugyanis tekintélyes pécsi bankár volt, s egyben a Színügyi Bizottság tagja is. Bár Füredi az első években jelentős művészi sikereket ért el a pécsi színpadon, a világháborút követően, s a megszállás első két éve alatt is a könnyű sikerek elérésére, a kommerszebb darabok adaptálására kényszerült. Repertoárját a divatos francia bohózatok és az operettek nagy számú műsorra tűzése jellemezte a még mindig divatos népszínművekkel együtt. A vesztégzár miatt mindkét általa vezetett színi évad meghosszabbítását kérte a városi hatóságoktól. Így több mint egy hónappal tolóddott ki a nyári szezon.

A tömegízlést kiszolgáló színtársulat operettek sorozatát vitte színre, a divatos Millöcker, Strauss és Leo Fall daljátékok mellett olyan sikeres magyar szerzők is lehetőséget kaptak repertoárján, mint Kálmán Imre, Lehár Ferenc, Huszka Jenő és Szirmai Albert Európa-szerte már elismert dalművei. A két évad alatt 48 külön-

³ Futaky... i.m. 1992. 283.p.

⁴ Futaky... i.m. 1992. 290.p.

⁵ Márfi Attila... i.m. 1990. 368.p.

⁶ Egyes források szerint a Somogy megyei Nagybjajomban született.

⁷ Magyar Színművészeti Lexikon II. kötet. Budapest, 1941. Schöpflin Aladár. (szerk.) 26.p.; Futaky... i.m. 203-206.p.

böző operettet mutatott be a társulat közel 200 alkalommal.⁸ A vígjátékok, boházatok, népszínművek, komédiák és szkeccsek szintén a kedvelt műfajok közé tartoztak, színrevitelük aránya megközelítette az operettét. A klasszikus műveket jóformán csak az 1919. szeptember 22-én egyszeri alkalommal bemutatott Shakespeare tragédia a Hamlet képviselte. S a másorra került közel száz alkalommal játszott 27 színmű zöme szintén nem tartozott az igényesebb darabok közé. Kivétel persze azért akad, hiszen 1919 végén négy ízben is eljátszották Katona Bánk bánját. Herczeg Ferenc Árva László király c. történelmi drámáját pedig tízszer tapsolhatta meg a közönség.⁹ A direktor mentségül szolgálhat az a tény, hogy a színház valóban a fennmaradásáért küzdött, s ezt csak kompromisszumok árán érthette el. Füredi vezetése alatt többször is korlátozták a kezdési és a műsoridőt is, ugyanakkor főidényben csaknem egy hónapig szüneteltették az előadásokat.

A város anyagi támogatása minimálisra csökkent, s ráadásul minden művészi és szellemi kapcsolatuk megszakadt a fővárosi és a vidéki színházakkal. Illetve a hetente két alkalommal közlekedő úgynevezett demarkációs vonattal, amely a fővárossal kötötte össze a megszállt területeket, néha érkeztek vendégművészek, de inkább a pécsi kabarékban kerestek fellépési lehetőséget. A megszállás idejéről két jelentősebb vendégjátékról rendelkezünk adatokkal, s ezek a társulatok is a Szerb-Horvát-Szlovén királyság területéről érkeztek. A belgrádi SZERB NEMZETI SZÍNHÁZ 1919. január 27-én és 28-án lépett fel a színházban, míg Milosevics Dragutin alkalmi társulata Mohács érintésével érkezett Pécsre ugyanezen év augusztusában, s három alkalommal léptek fel.¹⁰ Füredi 1920 júniusáig állt a színház élén, átadva helyét Nádassy Józsefnek, aki a még tavasszal kiírt pályázaton két évre nyerte el az igazgatói pozíciót.

NÁDASSY JÓZSEF SZÍNIÉVADJAI

Nádassy már az 1902/03-as és az 1904/05-ös évadban is vezette a PNSZ-t.¹¹ Az 1905-ös távozását követően szakmai elismerésen, de számos kudarcon is átesett: Szombathelyen a társulatának otthont adó faaréna leégett, viszont a budai Várszínházban elismerésre méltó sikereket produkált. Az 1910-es években Szabadkán színigazgató, de ez a teátrum is porig égett 1915 márciusában. Magánéletét sem kímélték a tragédiák, miközben Újvidék és Makó színi állomásokon játszott társulataival. 1918-ban a szerbek bevonulásáig egy szabadkai szálló termében léphetett fel társulatával. Mivel ellenszegült a megszállóknak onnan is menni kényszerült. Az ORSZÁGOS SZÍNÉSZEGYESÜLET és a város magyar érzelmű vezetésének megegyezéseként került ismét Pécsre hazafias gondolkodását értékelve. De mire ideérkezett már egészen más gondolkodású és érdekű városvezetés fogadta.¹²

⁸ Futaky... i.m. 1992. 217-289.p.

⁹ Futaky... i.m. 1992. 219.p.; A darabot Gózon Béla rendezte.

¹⁰ Baranya Megyei Levéltár (BML) 1 468./1919.

¹¹ BML. Pécs város tanács iratai Színi Bizottság iratai, 1914., 7 640./1902., 238./1914.

¹² Futaky... i.m. 1992. 290.p.

Ebben a sajátságos helyzetben sem adta fel művészi elképzeléseit, s műsorpolitikájára jellemző volt az úgynevezett könnyebb műfajok visszaszorulása és az igényesebb darabok adaptálása. Az előző évadokhoz képest mintegy felére csökkentette az operettek és a boházatok számát, a kinemaszkeccs is lezorult a színpadról, tekintve, hogy az akkor már javában működő kabarékban találtak igazi otthonra ezek a műfajok. A politikai és anyagi korlátok miatt kényszerpályán mozgó színházban tarkasága ellenére is egyre színvonalasabb műsorokat láthatott a pécsi nagyrédmű. Nádassynak köszönhetően újból visszatért a pécsi színpadra az opera is. Így a pécsiek több alkalommal láthatták a Carmen, a Faust, a Bohémélet és a Parasztbecsület előadásait. A prózai műsorokban pedig Shakespeare, G.B. Shaw, Oscar Wilde, Csehov, Ibsen és Dumas színműveivel próbálta meg a műfajbeli tarkaságot feloldani.¹³ A társulat fennmaradása érdekében ugyanis a kasszasikereket jelentő kommerszebb darabok továbbra is műsoron maradtak, ha csökkent is az arányuk. A magyar szerzők közül pedig előnyben részesítette a nemzeti klasszikus értékeket képviselő Bánk bánt, Az ember tragédiáját és Herczeg Ferenc Árva László király és a Bizánc című történelmi műveit, de láthatták a pécsiek Jókai Aranyemberének színpadi változatát is. A szerb hatóságok bizonyíthatóan éppen Nádassy igazgatósága idején éltek a cenzúrázás jogával is. Nincs pontos ismeretünk arról, hogy hány előadást tiltottak le, de Rényi Aladár: Tiszavirág c. operettjét két előadás után vetették le a műsorról 1921 februárjában.

Érdemes megemlítenünk a Pécsi Nemzeti Színház 25 éves fennállásának megünneplését is, ami 1920 októberében zajlott le. A megszállás miatt 'csendes jubileumnak' titulált bensőséges megemlékezés első szakaszában Honthy István főszerkesztő, később színháztörténész, a *Rivalda* és a *Pécsi Színházi Élet* hasábjain, 1920 nyarán több cikket is közölt az eltelt 25 év fontosabb művészi eseményeiről. Ezek az írások az eltelt negyed század repertoárját elevenítik fel a jelesebb direktorok-színművészek produktumának ismertetésével, ezért kellő szintű forráskritikával értékes színháztörténeti dokumentumként is értékelhetők. A Nádassy-féle társulat október 5-én tartotta meg a színházi ünnepet, amelynek első felvonásaként **Hajsinek Rezső** karnagy ünnepi nyitányát élvezhette a publikum, majd Honthy István ez alkalomra írt prológját **Halasi Mariska** a társulat ünnepelt primadonnája szavalta el.¹⁴ A megemlékezés harmadik szakaszában pedig a Cigánybáróné c. 3 felvonásos operettet játszották el.¹⁵

A jeles ünnepi esemény nem bizonyult korszakhatárnak az ezt követő 1920/21-es színi évadban. Olyannyira nem, hogy Nádassy műsorpolitikája kissé elhajlott a népszerűsítő műfajok irányába. Ezt bizonyítja az operettek és népszínművek számbeli fölénye a havi műsorjegyzékeken. A Sztambul rózsája, Tengerész Kató, Vándorlegény, Aranyfácán és a Legénybúcsú c. operetteket az egész évad alatt mű-

¹³ Futaky... i.m. 1992. 298-333. és 329.p.

¹⁴ Pécsi Színházi Élet III. 4. sz. 1920. október 9-16. 7-8.p.

¹⁵ A prológ szövege: „Az ügyelőnek csengettyűje szól már, / Fel a függönyvel, kezdődjék a játék, / Nekünk csak az, jövőnknek nagy ígéret: / Hogy a falak közt áldozunk neked, / Lelket-szívet, magasztos szent művészet, / Egy szebb jövőhöz csak vezess, vezess: / Új negyedszázad, mit élénk mutat...

soron tartották sok más, csak pár alkalommal előadott daljáték mellett. A népszínművek adaptálásánál természetesen Szigligeti Ede volt a rangelső a Sobri Jóska, a Cigány és a Csikós c. műveivel, de többször színre került Csiky Gergely Cifra nyomorúsága is, valamint a Piros bugyellár, a Tolonc és a Kondorosi szép csaplórosné, akkor közkedvelt népi játékok. Figyelemre méltó viszont, hogy a klasszikus műfajok közül 1921 tavaszán debütált Oscar Wilde két színpadi műve, az Eszményi férj és a Salome, Alexander Dumas Denise, G.B. Shaw Pygmalion és Lev Tolsztoj Élő holtest c. művei. Igaz, nem tartoztak a repertoár sikerdarabjai közé, viszont mindenképpen elismerésre méltó Nádassy József azon törekvése, hogy nem hagyta túlságosan devalválódni ilyen körülmények között sem a pécsi színészet értékrendjét.¹⁶

Segítségére voltak ebben azok a ragyogó színésztalentedek, akik számos műfajban otthonosan mozogtak, s a korszak elismert, s olykor ünnevelt művészei közé tartoztak. Közülük elsőként Halasi Mariskát kell említenünk, aki szinte az összes operett és népszínműben címszerepeket kapott, de ő alakította Ibsen Nórát, Évát Madách klasszikus művében és a Pygmalion főszerepe is őt illette. Valóságos sztár volt Halasi Mariska ekkor Pécsen,¹⁷ de 1921 nyarától a fővárosban folytatta színészpályáját.¹⁸ A hölgyek köréből **Ludvig Vilma**, **Kürthy Böske** és **Vízváry Elza** nevét is fontos megemlíteni, akik olykor fő, de inkább epizód szereplőként váltak igazán elismertté a Mecsek alján. A férfiak közül **Komlós Vilmos** bonviván, **Remete Géza** főrendező, aki sikeres Mefisztó volt Pécsen és **Gózon Béla** neve kívánczik ide.¹⁹ Igaz, Gózon művész úr 1921 áprilisában Bajára, a szintén megszállt kisvárosba szerződött a Modern Színpadhoz.

Éppen ezért az ekkor színre kerülő Herczeg Ferenc műben, a Bizáncban Halasi Mariska mellett Remete Géza játszotta el a címszerepet.²⁰ Hozzájárultak a társulat sikereihez a vendégművészek fellépései is. Bár a vendégjátékok aránya a háború és az idegen uralom miatt lényegesen visszaszorult. Közülük Füredi Béla volt direktor mellett **Rónai Imre** és **Tihanyi Béla** nevét kell említenünk, akik már sikeres fővárosi színészként tértek vissza pályakezdésük egyik helyszínére „öt diadalmas estére.” ahogy a korabeli kritikus fogalmazott.

¹⁶ Futaky... i.m. 1992. 298-333.p.

¹⁷ Pécsi Színházi Élet III. évf. 26. sz. 1921. március 12-19. A helyi kritikus szerint: „Pécsen minden színházba járó ismeri; csodálattal méltányolja és kedvencként szereti. Színészvér. Apja pompás népszínmű-énekes; majd kitűnő drámai színész volt. Anyja – a mi kedves Halasinénk, akit talán még a lányánál is jobban szeret a pécsi közönség. Talán azért is, mert ő az anyja Halasi Mariskának. Az ő kezében minden szerep hat, mert mindenből tud csinálni megérthetőt és valószínűen igazat. Itt van kéznél mindjárt a ragyogó példa: A ködbe burkolózó norvég titánnak, Ibsennek Nórája. Halasi Mariska Nórája eszményi és igaz a nőiességben, az imádott férfi iránti önfeláldozásban; de igaz a megsértett nőiesség és hálálansággal viszonzott vértanúság eszméjére ébredésében is.”

¹⁸ BML Pécs város tanács iratai 12 912./1921. A jeles művésznő 1921. júliusában tartotta búcsúfellépését a PNSZ-ban. Ezen alkalomból a város vezetése határozatában köszönte meg művészi produktumát: „a város kultúrájának emelésére kifejtett művészi tevékenységét.”

¹⁹ BML Pécs város tanács iratai 14 616./1920. Gózon Béla Pozsonyból menekült Pécsre a családjával és kért letelepedési engedélyt, ahol kurzust akart nyitni: „szavallást, beszéd és előadóművészetet tanítanék.”

²⁰ Futaky... i.m. 1992. 302-303.p.

A színi évad július 15-ig tartott, átadva a szerepét az eddig is működő alkalmi színpadok és kabarék előadóinak, akik tulajdonképpen zömében a társulat tagjából verbuválódtak. A szezon utolsó hónapjában két balkán szerző művét is próbálta a társulat; a horvát Ivó Vojnovich: Napraforgós hölgy és a szerb Boniszláv Nusics: A közönséges ember c. műveit. De csak a Napraforgós hölgy került színpadra június derekától, összesen három alkalommal.²¹ Az idényt két jeles egyéniség fellépése zárta; **Csáky Ferenc** ekkor tartotta harmincéves pályája jubileumjátékát a Falu rosszában, míg Remete Géza a Napraforgós hölgy címszerepével búcsúzott el a pécsi publikumtól. Tulajdonképpen a következő évad már a megszállás alól felszabadult városban kezdődhetett el.

Érdemes említést tennünk a szerb hatalom alatti színházi sajtóról is. Már csak azért is, mert 1918 előtt nem volt a városnak színházi lapja, leszámítva az alkalmi kisebb kiadványokat. A tárgyalt korszakot szinte teljes egészében lefedi az 1919 szeptemberében **Fodor Tibor** által alapított *Pécsi Színházi Élet* c. hetilap, amely 1936-ig jelent meg.²² A másik színházi lap a *Rivalda* címmel közzétett hetilap 1920 júliusától decemberig jelent meg László Ferenc szerkesztésében.²³

Az egész korszak mintegy három színi évadját átölelő időszakában a műsorpolitikára összességében bizonyos telítettség tapasztalható, amely adott esetben a színvonal rovására is ment. Így pld hetente tíz meghatározott darabot játszottak, s ezek közül mindig volt 2-3 újonnan színre állított produkció. Mindennap volt előadás, Vasárnap viszont mindig két alkalommal játszott a társulat, néha Hétfőn is. Havonta egyszer pedig szombati napokon gyermekműsort is adtak. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a szinte hermetikusan elszigetelt városban a kulturális és a nemzeti értékek meg, illetve átmentése volt az egyik fő szempont, dacolva a megszállók politikai nyomásával és a konkurenciát jelentő kommerszebb, sekélyebb színvonalú színpadok és kabarék műsoraival szemben. Amely jelenség olykor igazi értékrendet is felvillanthatott, de mindenképpen érdekes színfoltot jelentettek ebben a sajtóságos politikai és társadalmi miliőben.

A PÉCSI KABARÉ HŐSKORSZAKA

A többnyire kávéházakban és egyéb vendéglátóhelyeken létező kabarétársulatokon kívül MUNKÁS SZÍNPAD,²⁴ GYERMEK SZÍNPAD és SZABADTÉRI SZÍNPAD felállítását is tervezték.²⁵ Bár ezek csak elképzelések maradtak, a kabarék a város jellegzetes szórakoztatási bázisaivá váltak a szerb uralom alatt. A megszállás éveiben 13 külön-

²¹ Futaky... i.m. 1992. 321.p.

²² Baranya megye sajtóbibliográfiája 1832-1984. Pécs, 1992. Surján Miklós (szerk.) 305-306.p.

²³ Baranya... i.m. 1992. 326.p.; BML Pvt. ir. 12 009./1920. A kritikai hetilap kiadóhivatala a Hír című újságszerkesztősége volt.

²⁴ BML Pécs város tanács iratai 16 045./1920. Papp István a PNSZ volt tagja nyújtotta be kérelmét a Munkás Színház megalakításáért, s egyben bírálta a PNSZ-t, mert szerinte nem játszik szocialista műveket. Társulatát 13 főre tervezte (hét férfi, hat nő). Novembertől májusig Pécssett szerepelnének, majd Mohácson és Baján lépnének fel. Pécssett a Nemzeti Kaszinó épületét szemelte ki erre a célra.

²⁵ BML Pécs város tanács iratai 16 045./1920.; 2 105./1921.

böző színpadi társulásról tudunk. Ezek természetesen nem egyidejűleg léteztek, s nagy részük a PNSZ társulatából toborozta tagságát. De Budapestről szerződöttest színészek, énekesek és táncosok is eljutottak a városba a már említett demarkációs vonattal. Pécs két legjelentősebb kabaréja szállodában mulattatta a város polgárait és a megszállók katonáit, hivatalnokait. Így a Király utcában álló Arany Hajó Szállodában már 1919 júliusában²⁶ megnyílt a róla elnevezett HAJÓ KABARÉ.²⁷ Fennállásának második évében gyakran változtatta a nevét, de mindvégig egyhelyben maradt. Csak a nyári és a kora őszi szakaszban játszhattak, hogy ne sértsék a PNSZ érdekeit. 1920 tavaszán a helyszín megtartása mellett a PÉCSI KABARÉ nevet vették fel, s tekintve, hogy a nyári szezonban működhetek a Pannónia Szálló kerthelyiségében szórakoztatták a vendégeket, akiknek létszáma maximum 300 fő lehetett az elhelyezett 52 asztal függvényében. Rossz idő esetén a nagyteremben, a Nemzeti Casino, vagy a Pécsi Jótékony Nőegylet székházában várták a közönséget. A Hajó Kabaré, illetve a Pécsi Kabaré rövid bohózatokkal, kuplékkal és táncokkal lépett pódiumra. A két tulajdonos Lőwy Ignác és Klein József kis létszámú társulattal üzemeltette a kabarét. 1921 nyarán például **Tábori Emil** művészeti vezető mellett **Vécsey Ferenc** karmester, **Viola Gizi**, **Révész Etel**, **Tábori Sári**, **Simay Elek** alkották a társulatot, kiegészülve az akkor már ismert és közkedvelt **Salamon Bélával**. Salamon a Spitzer bácsi, Katonásdi, Pünkösdi királyság, Vonósnégyes, és az Asszonytrükk c. bohózatokban remekelt igazán.²⁸ De csak a szezonkezdetre utazott Pécsre, mert szerződése a budapesti Bonbonier és Apolló Kabarékhoz kötötte. A Pannónia Szálló társulata 1919 októberében nyitotta meg kapuit PANNÓNIA SZÍNPAD néven.²⁹

Vezetősége a városi színházból került ki, de a művészcsoporthoz fővárosi előadók alkották. A többi kabaréval ellentétben a szezon ősztől tavaszig tartott, de nyáron nem játszhattak. Tekintélyes létszámú műszaki személyzet működtette a szálló első emeleti koncert-termében kialakított színpadot, ahol karzaton is helyet foglalhatott a publikum. A szezon idején minden nap műsort adtak este 9 óra és éjfél között. A nyári szünetben a FASOR KABARÉ költözött a terembe. A Pannónia Színpad 1920 elejére már túl volt a századik előadásán, amely időszakról a *Pécsi Színházi Élet* cikkírója így emlékezett meg: „Otthont kapott, hivatást talált magának Pécsen a PANNÓNIA KABARÉ. Könnyű kis drámák, vidám szonok segítették hozzá, hogy egy telet már sikeresen megélt nálunk.”³⁰ S valóban nagyon változatos volt a Pannónia Színpad műsora. Főként operettek, kuplák, bohózatok, szonok és táncbetétek alkották a repertoárt, de folyamatosan léptek fel akrobaták, zsonglőrök és egyéb mutatványosok is. A társulat társigazgatói Tihanyi Béla és Rónai Imre a PNSZ műsorából is átemeltek jeleneteket és betéteket, háziszerzőjük, Tábori Emil pedig a bohózatok, villámtréfák írá-

²⁶ A PNSZ kabarétársulata már júniusban megalakult, s a rendőrfőkapitány javasolta, hogy az „Arany Hajóban” lépjen fel a társulat. BML Pécs város tanács iratai 2 105./1921.

²⁷ Pécsi Színházi Élet III. évf. 38. sz. 1921. június 4-11. 7-8.p.

²⁸ Pécsi Színházi Élet III. évf. 41. sz. 1921. június 25-július 22. 7.p.

²⁹ BML Pécs város tanács iratai 6 560./1921.

³⁰ Pécsi Színházi Élet III. évf. 1. sz. 1920. szeptember 18-25. 7.p.

sán fáradozott.³¹ A színház művészei szinte folyamatosan játéklehetőséget kaptak, így Gózon Béla és Remete Géza. Néha önálló hangszeres produkciók is elhangzottak, s igazi kurriózumnak számított Prezenow (Bébi) orosz táncosnő 1921 telén többször eljátszott magánszáma és egy hindu dramolett színre vitele Dzsáta címmel.³² A Pannónia Színpad és a PNSZ közötti művészi, emberi kapcsolatok egymást feltételezték és segítették, hiszen az összes segédapparátust megkapták ehhez, díszletek, jelmezek stb. A Pannónia Színpad a megszállás után erre a kapcsolatra, valamint „a szerbekkel való ellenállásra” /sic!/ hivatkozva kérte működésük legalizálását. A városvezetés 1922 elején viszont lakonikus rövideggel mondta ki a végszót a Pannónia Színpad felett: „A viszonyok változásával tárgyalanná vált.”³³

Érdekes színfolt a PÉCSI MODERN SZÍNPAD közel egy éves működése is, akik a Pannónia Színpad társulatából váltak ki a PNSZ negyedszázados jubileumának idején azzal a céllal, hogy „tisztán irodalmi alapokra fektetett műveket adnak elő”, Gózon Béla főrendező szavait idézve.³⁴ Ebből sajnos semmi sem valósult meg a Deák utcai Weindorfer vendéglőben, amit a pécsiek csak 'Fujtógatónak' becéztek.³⁵ Kezdeti próbálkozások után ők is könnyedén alkalmazkodtak a kabaré műfajhoz. Csak rövid ideig létezhetek, mert tartozásaik fejében épületüket 1922 elején elárverezték.

A Siklósi utcában álló Orfeum Kávéház 1919 októberétől adott otthont Ujvári Ferenc művészeti vezetésével az ORFEUM KABARÉ-nak, akik szintén csak nyáron működhetek. A bárszerűen üzemelő Orfeumban főleg varieté és parkett-tánc volt látható.³⁶ A Kávéház kerthelyiségében pedig 1921 nyarától pár hónapig létező Farsor Kabarét hívták életre az Orfeum gárdájára alapozva. Szintén kávéházi kabaré volt a Király utca 14. sz. alatti OTTHON KABARÉ 1921 februári nyitással.³⁷ A színház szomszédságában álló kabaré számos színészt is foglalkoztatott, de más segítséget nem kaptak a PNSZ-től, pedig próbatermet és díszleteket is kérelmeztek. Ebben az időszakban nyílt meg a pécsi éjszakai élet akkori központjában a Deák utcai Jardin Bárban a kabaré. Kerthelyiségében, a Japánkertben nyáron működtettek kabarét. **Hunyadi Emil** művészeti vezető néha bohózatok és operettek adaptálásától sem riadt vissza, de igazából ebben a mulatóban is akrobaták, dizőzök és táncosok szórakoztatták a közönséget működésük pár hónapja alatt.³⁸

³¹ BML Pécs város tanács iratai 18 530./1920. De színházi díszleteket, jelmezeket is kölcsönöztek az anyaszínházról.

³² Pécsi Színházi Élet III. évf. 11. sz. 1920. november 27–december 4. 10.p.

³³ BML Pécs város tanács iratai 6 560./1921.

³⁴ Pécsi Színházi Élet III. évf. 4. sz. 1920. október 9-16. 5-6. Az igazgató: Marjay Iván. A társulat tagjai: Simonyi Pál, Jánosházy Baba, Szőke Gizi, Jakabffy Ica.

³⁵ BML Pécs város tanács iratai 13 879./1919.

³⁶ Pécsi Színházi Élet III. évf. 2. sz. 1920. szeptember 25–október 2. 10.p.

³⁷ Pécsi Színházi Élet III. évf. 24. sz. 1921. február 26–március 5. 12.p.

³⁸ Pécsi Színházi Élet III. évf. 21. sz. 1921. február 5-12. 10.p. A kommentátor így jellemezte Hunyadi: „vérbeli művész, akinek neve garancia a műsor mindenkor elegáns és művészi nivójáért.” A zongoránál Erdélyi-Ernster Dolly ült, a szólótáncos Simonyi Dezső volt, s őt táncosnő működött közre.

PÉCSI SZINPAD

SZABÓ GÉZA SZINHÁZI HETILAPJA.

FEJES TERI A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ PRIMADONNÁJA.

Egyes szám ára 8 korona.

A Krausz Béni tulajdonában álló ROYAL KÁVÉHÁZ KABARÉTÁRSULATA 1921 június közepén debütált, de jóformán csak zenés műsorokat adtak a színház zenekarából alakított szalonzenekarra támaszkodva, Hajsinek Rezső karnagy vezetésével.³⁹ Ismert volt még a diákok által szervezett úgynevezett CONSORTIALIS KABARÉ (közösségi), de csak pár hétig színesítették a pécsi kabarék palettáját. Érdekes színfoltja volt még ezen időszakban a nagy hagyományokkal rendelkező és 1921 áprilisában újra életre keltett TETTYEI SZABADTÉRI SZÍNPAD. Itt szintén kabarékat és zenés darabokat vittek színre a nyári holt szezonban a PNSZ művészei.⁴⁰

A kabarék, lokálok és bárók szórakoztató jellege mellett, ha nem is ilyen arányban, de továbbra is életjelet adtak magukról az önképző és művészkörök színházközi tevékenységükkel: Az ARANY JÁNOS ÖNKÉPZŐKÖR színházi előadásait pl. Gózon Béla tanította be, s a színházban is szerepeltek. A PÉCSI IPAROSIFJAK MŰKEDVELŐ KÖRÉT szintén pécsi színész, **Radványi Dezső** vezette. A MUNKÁSKÉPZŐ MŰKEDVELŐ KÖR pedig arra vállalkozott, hogy a színházban adja elő a Reményi c. Hayermars drámát és Mascagni Parasztbecsületét. A színházon kívül is zajlottak színpadi előadások, művészeti események, elsősorban a PÉCSI JÓTÉKONY NŐEGYLETnek köszönhetően. Így számos dalestet tartott Ludvig Vilma a PNSZ énekesnője, aki énekiskolát is szervezett, de fellépett itt **Kallivoda Olga** magánénekes is Grieg, Debussy és Csajkovszkij műveket énekelve. Jelentős esemény volt a Nőegyletben 1921 áprilisában rendezett Byron-est a PNSZ két kiválósága Gózon Béla és **Danis Jenő** közreműködésével.⁴¹ S ezt a szellemi életet, kulturális miliőt erősítette az 1921. január 22-én megalakult PÉCSI MŰVÉSZ KÖR is. A jeles társulat a Pécssett alkotó írók, képzőművészek, színészek és zenészek közreműködésével kiállítások, koncertek, felolvasások és kisebb produkciók előadásával igyekezett Pécs szellemi életét szinten tartani.⁴²

Láthatjuk tehát, hogy az idegen uralom három esztendeje alatt értékek temetődtek és devalválódtak, s új irányzatok erősödtek fel, de ebben a műfajbeli tarkaságban a Pécsi Nemzeti Színház, főleg Nádassy József vezetése alatt igyekezett a város szellemi értékrendjét megóvni, vagy legalábbis szinten tartani a sok árthatmas kihívás ellenére is.

³⁹ Pécsi Színházi Élet III. évf. 40. sz. 1921. június 15-22. 1.p.

⁴⁰ BML Pécs város tanács iratai 7 419./1921. Fonyó Hugó a PNSZ színművésze 1921. április 2-án kérte a városvezetéstől, hogy a Tettyén szabadtéri színpadot állíthassanak fel. Tervezete szerint május 1-től szeptember 1-ig működtetnék a Tettyei Szabadtéri Színpadot vasárnap és ünnepnapokon. A PNSZ művészeinek és a statisztériának is munkalehetőséget adnak ezzel a vállalkozással. Úgy 3-4 000 embert tud befogadni ez a nézőtér, s a belépti jegyek ára 8 korona lenne.

⁴¹ Futaky...i.m. 1992. 298-333.p.

⁴² Pécsi Színházi Élet III. évf. 20. sz. 1921. január 29-február 5. 10. A kör tisztikara: Alelnök: Vende Ernő. Titkár: Gebauer Gusztáv. Jegyző: Déry Gyula. Pénztáros: Honthy István. Ellenőr: Gábor Jenő. Háznagy: Gyárfás Dénes. Ügyész: Dr. Kálmán Jenő

ÉRDI-KRAUSZ GÁBOR

FELSZABADULTUNK 80 ÉVE TÉRT VISSZA PÉCS AZ ANYAORSZÁGHOZ

„Pécs, 1921. augusztus 22. Reggel öt órától talpon volt a város. Soha nem látott lelkesedés, ünneplés fogadta a Soós altábornaggyal az élén bevonuló magyar katonákat. Árpád-tetőtől a Széchenyi térig mozgalmas lelkes magyar élet lüktetett, olyan erőteljes megnyilatkozással, amely könnyekig hatotta meg a felszabadítókat és felszabadulókat.”¹

Reggel 6 órakor érkeztek az első magyar csapatok Árpád-tetőre és 8-kor lépte át **Soós Károly** altábornagy a Nemzeti Hadsereg élén a demarkációs vonalat, amely három éven át elválasztotta a szerb-horvát-szlovén királyság által megszállt területeket az anyaországtól, a megcsonkított Magyarországtól. A korabeli krónikák szerint **Gosztonyi Gyula** Pécs város, és dr. **Prakatur Tamás** Baranya vármegye kormánybiztosa köszöntötte szívből jövő Isten hozattal a felszabadítókat a zöld lombokkal és nemzeti lobogókkal ékesített diadalkapu előtt.

Soós altábornagy válaszbeszédében hangsúlyozta mély megatottságát és az egész magyar nemzet köszönetét a Pécs-Baranyai hatóságoknak, tisztviselőknél, polgároknak és munkásoknak, hogy a „legnehezebb viszonyok között, erős, nehéz kötelességteljesítéssel mentették, amit csak lehetett.” A nemzetiszínű zászlókkal, magyar viselettel, lovas bandériummal és a Nemzeti Hadsereg katonáival színes tömeg végigállta és éljenezte a György-aknáig húzódó lejtőt. Fehér ruhás lányok szórták a virágot, egyenruhában feszített a pécsbányatelepi tűzoltóság. A bányatelepen újabb beszédekre került sor, amelyekben a haza iránti hűséget, a nemzeti összefogást és az építőmunka fontosságát hangsúlyozták az üdvözlő és válaszbeszédekben.

A mecsekszabolcsi-pécsváradi utak kereszteződésénél **Fischer Béla** főjegyző köszöntötte a bevonuló parancsnokot és katonákat: „Baranya vármegye Törvényhatóságának örömteljes üdvözlését hozom, annak a három éven át megszállva volt területről, az ország délvidékének leggyönyörűbb, Isten áldotta földjéről.”

A felszabadító sereg ezután bevonult Pécs városába. A Türr malomtól a Zsolnay Vilmos utcán végig az Irányi Dániel térre, majd a Kossuth Lajos – Király utcán keresztül a Széchenyi térre. Végig az úton nemzetiszínű zászlók, szalagok a házakon, az ünneplők ruháin, „Amennyi könny volt a szemekben, ma mind kicsordult a boldogságtól. Amennyi illatos virág nyílt a kertekben, mind mind leszakították, hogy a magyar vitézeket, hőseket ékesítsék fel vele, hogy odaszórják azok lába elé.” Az ujjongó, éljenző tömeg minden talpalatnyi helyet előzönlött. Háztetőkön, tornyokon kapaszkodtak az emberek, és mély megindultsággal nézték, amint **Maxon** tábornok, az antant-misszió parancsnoka jelentést tett Soós altábornagynak a város átadásáról. Erre az időpontra már csak egy szerb katona maradt a városban, **Ilië** alezredes, aki maga is az antant-missziónál kapott megbízatást, angol, francia és olasz tisztel mellett.

¹ Idézetek a Dunántúl, 1921. augusztus 23-i számából

Weichinger Károly: Szerb megszállás alóli felszabadulás emlékműve, örökméccsel, 1931. (fotó: Romváry Ferenc)

A katonai és polgári ceremóniák és beszédek után gróf **Zichy Gyula** megyéspüspök vitte baldachin alatt az Oltáriszentséget, a belvárosi templomból kijövő klérussal együtt a Szentháromság szobor elé. Az áldásosztás és körmenet után a Városháza tornyáról egy tárogatón csendültek fel a Himnusz hangjai, amelyet önfelédten énekelt a tömeg. Véget nem értek a köszöntések és imádságok. A pécsi daloskör énekkel köszöntötte a Nemzeti Hadsereget. **Nyári Pál** református lelkész imádságot mondott mind a mai napig megszívlelendő gondolatokkal: „Örökkévaló Isten! Hálát adunk, hogy elhoztad a várva-várt napot sok megpróbáltatáson átment városunk élébe. Hála, hogy egybekapcsolódhattunk ismét szerető hazánkkal, melynek annyi sebből vérző testéről csaknem három éve levágattunk. [...] Legyünk egyek magyar hazánk megépítésének nagy munkájában, egyek a minden áldozatra kész honszerelemben. Ne keresse közülünk senki a maga hasznát, a maga dicsőségét, csak a haza javát.” Ezután megáldotta a pécsi helyőrség zászlóját a következő szavak kíséretében: „Rajta a piros szín legyen jelképe a magyar szabadságszeretetnek, mely nem csak szavakban hoz áldozatot, [...] fehér színe jelképezze a honfiúi erényt, [...] s a harmadik szín, a reménység zöld színe legyen próféciaja a magyar lélek reménysége valóra válásának.”

Baldauf Gusztáv ág. evangélikus lelkész szintén imát mondott és megáldotta a zászlót: „Isten, szerető mennyei atyánk, [...] Téged illet dicsőség és hála, [...] hogy az igazságot diadalra juttattad, hogy a Mecsekalját és ennek gyöngyét Pécsét, ezt a honfi bánattól annyira megszentelt földet és rajta minket visszaadtál hőn szeretett hazánknak.” A határtalan lelkesedés, a kipirult arcok, az örömkönnyek, a nemzetiszínű lobogók, szalagok, a virágok valóban soha nem látott egységgé formálták Pécs város, Baranya megye és az ország többi részének lakosságát.

A trianoni diktátum, amely megfosztotta Magyarországot területének kétharmadától, iparának, közlekedési rendszerének legnagyobb részétől, akkoriban jelentős nagyvárosaitól, még külön szenvedést és megalázást hozott a Mecsekalja népének, a hároméves szerb-horvát-szlovén katonai megszállást. Nem véletlen hát, hogy Soós altábornagy a néphez intézett szózatában a következőket mondotta: „A legnagyobb lelkesedést a kard és kettős kereszt mellett itt éreztem, [...] ez a nép, ez a szegény város, Szent István egyik legelső vallásos alapítása többet szenvedett, mint bármely, már visszakerült más város, mint bármely más már visszakerült vidék.”

Augusztus 22-én múlt nyolcvan éve, hogy Pécs ismét magyar város lett. Sokan ma már talán nem is hallottak erről, nem tudják, miért van az örökmécses a Széchenyi téren. Pedig nem árt emlékezni, különösen olyan időkben, amikor tőlünk délre folyamatosan elszabadulnak az indulatok, vagy olyankor, amikor pártharcok, botrányok osztják meg itthon a magyar társadalmat.

E sorok írója nem ragaszkodik évfordulókhoz, de helyesnek és örömdetesnek találná, ha szűkebb pátriánk vezetése egy emlékoszlopot, vagy emlékkövet állítana az Árpádtetőn, arra emlékeztetve a jelen- és utókort, hogy 1918 és 1921 között itt vágták el magyart a magyartól, Pécsét a hazától. És ugyanitt ölelte újra keblére az anyaország Pécsét 1921. augusztus 22-én.

A nemzeti hadsereg bevonulása Pécsre, 1921. augusztus 22.

A nemzeti hadsereg ünnepélyes fogadása a Széchenyi téren

SALLAY ÁRPÁD

AZ URÁNÉRCBÁNYÁSZAT SZEREPE PÉCS 20. SZÁZADI FEJLŐDÉSÉBEN

Összehasonlítva a város keleti peremén kialakult szénbányászattal, koránt sem tekinthet vissza olyan múltra a Mecsek nyugati részén létrejött uránérc-bányászat. A két évszázadot is meghaladó szénbányászati múlttal szemben ez az ércbányászati tevékenység alig 42 évig tartott, de ezen rövid idő alatt, 1955 és 1997 között mégis nagymértékben éreztette hatását Pécs város fejlődésében.

A Mecsek hegység nyugati részén 1953-ben megindult az uránérc-kutatás. Az egyre biztatóbb eredmények megalapozták a Bauxit bánya fedőnévvel létrehozott vállalatot 1955-ben. A vállalat ugyanazon tevékenységet folytatva, részben a potenciális hadianyagra, részben más körülmények folytán több néven működött.

1955–1956. XII. 1. Bauxitbánya Vállalat

1956. XII. 1.–1963. XII. 31. Pécsi Uránérc-bánya Vállalat

1964. I. 1.–1998. I. 1. Mecseki Ércbányászati Vállalat

1998-tól Mecsekérc Környezetvédelmi Rt.

Az igen rövid idő alatt felfejelesztett vállalat 1956-ban foglalkoztatott 1997 fő-ről 1971-ben már 7870 fős létszámmal dolgozott. A vállalat saját foglalkoztatottain kívül több ezer munkahely létrehozatalát alapozta meg részben a beruházásokban résztvevő kivitelezőknél, részben a szolgáltató iparban.

Az ipari beruházásokkal egy időben, azzal párhuzamosan indult meg a lakásépítési program, megteremtve Pécsen egy új városrész kialakulását. A foglalkoztatottakról való szociális gondoskodás, a bányászattal együtt járó kedvezőtlen munkakörülmények és egészségkárosodás a vállalatot arra ösztönözték, hogy nagy energiát fordítson dolgozói élet- és munkakörülményeinek javítására. A feladat végrehajtására igen széleskörű, jól szervezett, megfelelően szabályozott szociálpolitikai rendszer alakult ki és működött. A természetbeni juttatások közül meghatározó és messze a legnagyobb értéket képviselte a lakásellátás. Az iparág létrehozásának felfejelesztéséhez szükséges munkaerőt csak úgy lehetett biztosítani, hogy a munkaerő letelepítésének feltételét, a lakáshoz való juttatást biztosítják.

Az 1955-ben hozott minisztertanácsi döntés az ipari beruházásokkal egy időben határozott a lakásberuházások megindításáról. A feladat mintegy 20 000 lakosú, komplex városrész felépítése volt. Helyéül az akkor még működő pécsi-repülőtér lett megjelölve. A programban rögzítettek döntő részben megvalósultak, de a beruházás végére a gazdasági körülmények már nem tették lehetővé egyes létesítmények, mint a filmszínház és kapcsolt létesítményei, a szálloda, a strand és fedett uszoda, illetve egyes kereskedelmi létesítmények megépítését. A hétemeletes épületek közötti kétszintes üzletek már nem valósultak meg.

A vállalat az általa épített lakások 10%-át átadta a Városi Tanácsnak saját rendelkezésére. A lakások többi részét szolgálati lakásként saját dolgozói között osztotta szét.

A lakásépítési program befejezését követően, 1970-től, a további lakásigények kielégítésére létrejött az Ércbányász lakásépítési Szövetkezet illetve más konstrukcióban került támogatásra a lakáshoz jutás.

A vállalat sok ponton keresztül kapcsolódott a városhoz. Szerepet vállalt az egészségügy, az oktatás, a művelődés, a tudomány, a művészet, a sport támogatásában, valamint jó néhány létesítmény megvalósításában.

Ahhoz, hogy Pécs város népességének száma az 1949. évi 89 470 főről 1970-re 150 779 fő legyen a pécsi bányászat felfejlődésének, ezen belül az urán-érc bányászatnak is meghatározó szerepe volt.¹

URÁNVÁROS ÉPÍTÉSE

A város nyugati peremétől alig 15 km távolságban létrehozott bányák közelsége indokolta, hogy a lakótelep ne a bányák szomszédságában, hanem a város területén valósuljon meg.

A kijelölt terület a pécsi repülőtér lett. A vállalati beruházásból megvalósuló komplex városrész határai: délről a Pécs-Budapest vasútvonal, nyugatról a mecsek-aljai családi házas település, északról a mai Hajnóczy utca vonala, keletről a mai Ybl M. utcától kissé keletre eső vonal által körülhatárolható terület volt. Az alapközművek építésével párhuzamosan, hagyományos többszintes téglapépületekkel indult a lakásépítés. A téglát az akkor még itt működő téglagyár szolgáltatta. Cél volt minél gyorsabban minél több lakás felépítése. Ezen elv hatására épültek meg az úgynevezett CsÜ típusú csökkent értékű egyszobás, illetve másfélszobás lakások. Ezt támasztja alá az első ütemben, az 1958. év végére megépült 612 lakás megoszlása lakástípusonként²

2 szobás lakás	192 db	31,4 %
1 szobás lakás	288 db	47,0 %
1,5 szobás lakás	132 db	21,6 %
Összesen:	612 db	100,0 %

A vállalat vezető szakemberei számára az első lakások a Jókai utcában épültek.

Az első lakások átadása 1956. október 23-án volt.

A második ütemben a lakásépítési programban néhány háromszobás lakást leszámítva, döntően kétszobás vagy két és félszobás lakások épültek komfort illetve összkomfort fokozatban. Az épületek többsége négyszintes volt, de épültek ezen kívül 5, 7, 10 szintes magasházak, illetve a 17 szintes toronyépület.

A vállalati saját beruházásban 4250 lakás épült 1968-ig. Saját rendelkezésre álló 3825 lakást a vállalat osztotta szét dolgozói között szolgálati lakásként.

A lakásépítés, illetve a városrész-építés beruházási forrása, hasonlóan az ipari beruházáshoz, a Magyar Állam részére nyújtott hosszúlejáratú, kamatmentes szovjet kölcsön volt.

1971-ben az addig vállalati szolgálati lakások, tanácsi kezelésbe kerültek tanácsi bérlakási formában. 1989-től a Városi Tanács elkezdte a lakások értékesítését, elsősorban a bentlakók részére. Jelenleg a lakások döntő többsége magántulajdonban van. A lakásépítés vállalati beruházást befejezve a további lakásépítések új formában folytatódtak. Létrejött az ÉRCBÁNYÁSZ LAKÁSÉPÍTŐ SZÖVETKEZET. Itt már a lakáshoz jutás feltétele megváltozott: a lakást építő saját megtakarításon kívül kapott vállalati támogatást és OTP lakásépítési hitelt (kölcsönt). Ebben a konstrukcióban közel 2000 lakás épült meg részben az uránváros, a siklósi városrész, illetve a

¹ Németh Zsolt tanulmánya. In: Tanulmányok Pécs történetéből első kötet. Pécs, 1995. 117. p.

² Magyar Építőművészet, 1959. VIII. évf. 3–4. szám. Dénesi Ödön és Szende László tanulmánya

város főbb területén. A megépült lakások döntő többsége panelből épült, de említést érdemel az Ércbányász utcában rastra illetve izorast technológiával épült néhány lakás. A technológia lényege, hogy a poliuretánhabból készült nagypaneles, előre gyártott építőelemeket az azokban kiképzett üregekbe helyszínen vasalt és betonozott tartószerkezet fogta össze, igen jó hang és hőszigetelést biztosítva.

A lakásépítés üteme elmaradt a vállalati létszám felfutásától. A lakáshoz még nem jutottak, illetve a lakásra nem jogosultak, vagy városban letelepedni nem szándékozók részére 1960-ban elkészült a három épületből, azokat összekötő folyósokból, az étteremből álló 800 fős munkásszálló.

A vállalat átalakulásával a munkásszálló megszűnt. A K-i épület középiskolai kollégiummá lett átalakítva a többi rész LATERUM néven szállodaként üzemel.

A városépítési komplex terveknek megfelelően, a beruházás részeként megépültek a járulékos létesítmények is.

EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁS

1970-ben átadásra került a rendelőintézet, mely nemcsak az Uránvárosban élőknek, hanem az egész kerület egészségügyi ellátását oldotta meg. Az eddig lakásokból kialakított ideiglenes orvosi rendelők beköltöztek a végleges helyükre, kivéve a gyermekfogászatot. A rendelőintézet nyugati szárnya a vállalat egészségügyi feladatok ellátását szolgálta. Itt a vállalati dolgozók és családtagjaik részesültek ellátásban. Körzeti orvosi ellátáson kívül fogászat, nőgyógyászat, röntgen és laboratóriumok működtek. A foglalkoztatottak részére a kötelező tüdőszűrésen kívül zaj, egészséges számláló és vibrációs szűréseket végeztek. A szolgáltatást 23 orvos látta el a szükséges asszisztenciával kiknek bérét a vállalat fizette.

Gyermekeintézményekből a programnak megfelelően, a program részeként, a lakosság főleg fiatal házaspárok, gyermekelhelyezését teljesen figyelembe nem vevően épültek meg a bölcsődék, óvodák, esetenként egy-egy blokkot képezve. Létrejött két 50 fős, egy 75 fős óvoda és két 60 fős bölcsőde. A gyerekek beiskolázásának biztosítására megépült egy 16 tantermes és egy 24 tantermes általános iskola. Megépültek a játszótérek. Nem a programban jelölt helyen, de megvalósult a gimnázium. A vállalat kialakította a gyermekeintézmények patronálási rendszerét nemcsak Uránvárosban, hanem a város egyéb területein is. Összesen mintegy 50 intézménynek adtak segítséget karbantartásban, felújításban, rendezvények szervezésében. A vállalat anyagi segítségén kívül döntő szerepet vállaltak a különböző brigádok.

MŰVELŐDÉS, KULTÚRA, ÜDÜLTETÉS³

Ennek a feladatnak részben a beruházásból megvalósított részei, mint a parkok, abban elhelyezésre került szobrok, szökőkutak, illetve a hagyományos építészeti technológiával megépült épületek bejáratí aajtajai fölött elhelyezett domborművek tettek eleget. Sor került a program befejeztét követően művészeti alkotások elhelyezésére is, mint a Körösi Csoma Sándor szobra, az irodaház előtti szobor, stb.

³ A mecseki ércbányászat története (kézirat)

Programon kívül, a lakossági igény kielégítését szolgálta az 50 000 kötetet meghaladó szépirodalmi könyvtár.

1978-ban készült el a színházteremmel is rendelkező SÁGVÁRI ENDRE MŰVE-LŐDÉSI HÁZ, benne stúdió galériával, különböző szakkörök elhelyezését biztosító termekkel. A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ felújítási ideje alatt a társulat ebben az épületben folytathatta tevékenységét.

A művelődési ház működési költségét 1992. óta a városi önkormányzat finanszírozza.

1957-ben alakult meg katonazenészek közreműködésével az amatőr bányász fúvószenekar. 1962-től vettek részt különböző országos rendezvényeken elérve 1968-ban az „aranylant” kitüntetést egy évtized elmúltával a koncert fúvószenekar majd 1984-ban az „örökös kiváló együttes” cím birtokosai lettek.

1964-ben jelent meg az első *Mecseki Ércbányász* című újság. A kezdetben csak havi, majd kéthetente megjelent újságon keresztül kaptak tájékoztatást a vállalat dolgozói a vállalati eseményekről. Az utolsó szám 1991. március 15-én jelent meg.

A nehéz fizikai munka, az egészségre ártalmas bányakörnyezet sürgetően hatott a vállalati üdültetés létrehozására, megszervezésére. Ezen program végrehajtása szinte végigkísérte a vállalat életét 1957-től a vállalat megszűnéséig. Az első üdülő létrehozása 1957-ben kezdődött **Balatonfüred**-en az ún. Horvát-ház romos állapotának üdülővé alakításával. A 70 szobás 270 férőhelyes üdülő működését 1960-ban kezdte meg és működött 1992-ig, mikor is az eladósodott vállalat tartozása fejében eladta.

Balatonmárfiafürdő. 1976-ban vette meg a vállalat és alakította át 74 fő egyidejű üdülésére alkalmassá téve. 1983-tól camping létesült 200 fő részére.

Harkány-ban, a MECSEKI SZÉNBÁNYÁK üzemeltetésében működő üdülőt, 48 szobában 150 férőhellyel, egy 1965-ban létrejött megállapodás alapján 2/3-1/3 arányban megosztotta a két bányavállalat mind üdültetés mind költségviselésben.

1977-ben 17 bányavállalat gyógyüdülőt alapított **Hévíz**-en, Bányász Gyógyüdülő néven. 1980-ban indult meg az üdültetés az akkor a település legmodernebb üdülőjében. Éves szinten a vállalat 340 fő kéthetes üdültetésére, a 19 fő 3 hetes szanatóriumi kezelésére kapott lehetőséget. A vállalat tartozásai kiegyenlítésére saját üdülőhálózatát átadta 1992-ben a TB-nek.

A városhoz közeli **Pécsi-tó** partján 1966-ban épült a vízi telep, majd 1978-ban valósult meg a 32 fő befogadására alkalmas üdülőtelep.

Bár a város fejlődéséhez közvetlenül nem járulnak hozzá a felsorolt üdülők, de a vállalati dolgozók üdültetése mellett sok pécsi lakos is gyakran pihent a fenti üdülők valamelyikében.

SPORTLÉTESÍTMÉNYEK

Az eredeti programban szereplő strand, fedett uszoda, műjégpálya létesítményből a beruházás során semmi nem valósult meg. Helyettük épült meg 1963-ban a labdarugó pálya, majd a kézilabda pálya. Anyagi hozzájárulással, a várossal

közösen jött létre a PMSC labdarugó pálya, majd annak folytatásaként a lelátó, a közvetítő stúdió és végül a vendégház.

Vállalati beruházásból valósult meg a modellező pálya a hozzátartozó lakással és műhelyekkel. Ugyancsak vállalati tervek alapján és vállalati kivitelezéssel jött létre a Karikás Frigyes úti általános iskola tanmedencéje. A Hullámfürdő első lefedésében tervezéssel és anyagiakkal vállalt szerepet az uránbánya.

A sporttámogatásban érvényre jutott a széleskörű sportolási feltételek megteremtése és lehetőséghez mérten a minőségi sport támogatása.

Már 1957-ben megalakult a „Bauxit bányász” sportkör, a labdarugó szakosztállyal. Hamarosan felsorakozott még melléjük: az úszó és vízilabda, a rádióamatőr, a sakk, a természetjáró, a modellező, az asztalitenisz, a kézilabda, a teke, majd a súlyemelő és birkózó szakosztály. Ezek közül országosan is elismert eredményeket értek el: modellezők, akik Európa- és Világ bajnoki címeket nyertek. Az asztaliteniszezők, több mint 20 évig a vidék egyik legjobb csapata volt. A sakkozók az NB I-ig küzdötték fel magukat.

A PMSC létrehozásával sok szakosztály beolvadt ebbe az egyesületbe. A sportegyesület működését a vállalat lehetőségeihez képest, évente rendszeresen támogatta.

KERESKEDELMI ÉS SZOLGÁLTATÓ EGYSÉGEK

A kereskedelmi és szolgáltató egységek létrehozásánál a tervek nem csak az uránbányászati beruházásból megvalósuló lakosság, hanem a teljes városrész igényét vették figyelembe. A beruházások részben ennek megfelelően valósultak meg.

A Hajnóczy úti, Körösi Csoma Sándor és Veress Endre úti, önálló földszintes üzletházak épültek meg. A héteemeletes épületek közötti kétszintes önálló üzletházakból egy valósult meg. Az Olimpia vendéglátóegység, mely éttermet, presszót, bár, sörözőt és fagyaltozót foglalt magába, a brüsszeli világkiállítás magyar pavilonjának nyomát viseli. Ezen kívül még két étterem és két cukrászda épült meg.

A négyemeletes **Mecsek Áruház** 1969. évi átadásával kezdte meg tevékenységét sok vásárlót szabadítva meg a mindenért a városba menés fáradtságától. Élelmszerű ellátást szolgáltak a lakóépületek földszintjén kialakított üzlethelyiségek.

A tervtől eltérően nem valósult meg a szálloda, első osztályú étterem, vegyes üzletház, és a vásárcsarnok.

Megépült a postaépület, a rendőrőrs és az ún. U-alakú épület földszintjén OTP fiók, fodrászat, patyolat, könyvesbolt, zöldségüzlet, virágbolt.

Elmondható, hogy a városépítési beruházás befejezésével az itt lakó közel harmincezer ember kiszolgálását megoldó, ha nem is teljes mértékben kielégítő kereskedelmi és szolgáltató hálózat állt rendelkezésre.

A VÁLLALAT ÉS PÉCS VÁROS EGYÜTTMŰKÖDÉSE

A kölcsönös elvárás, együttműködés és segítségadás elve alapján kezdettől fogva a város és a vállalat igen jó viszonyt alakított ki és tartott fent. A vállalat szá-

míthatott a város támogatására, a város pedig arra, hogy elképzelésének, gondjainak, problémáinak megoldásában részt vesz a vállalat. Ez a közel 40 éves együttműködés bár dinamikájában csökkent, de napjainkban is él.

Szoros együttműködés alakult ki az alábbi területeken: 400 ágyas klinika építésének támogatása (40 M Ft) azon a címen, hogy létre kell hozni a „sugárbetegek” osztályát. (Gyakorlatban erre nem került sor.) Egyéb egészségügyi intézmények támogatása akár műszervásárlás, akár tervezés vagy kivitelezésben való részvétel. A dunai vízvezeték építéséhez hozzájárulás (60 M Ft). Az előzetes számítások szerint a vállalat technológiai vízigénye lekötötte volna a Tertyogói kapacitást (4 millió m³/év). Ezzel szemben a bányavíz urán-mentesítését követő újrafelhasználás az ivóvíz igényt 800-900 ezer m³/évre csökkentette. Két lépcsőben pályázati pénzek kiegészítésével saját tervezések alapján elkészült a csökkent munkaképességűek foglalkoztatási épülete, az AGORA. Részvétel a Pécsi tó létesítésében, az orfűi úttörőtábor felújításában, az uránvároson kívüli iskolák, kiemelten a Jókai úti, Rácvárosi, Istenkúti általános iskoláknak nyújtott segítség. Szerepvállalás a város tudományos egyesületeiben (MTESZ, TIT) rendszeresen tartott előadások, rendezvények, szakmai cikkek megjelentetése. Önálló egyesületi csoportok létrehozása a vállalatnál: GÉPIPARI TUDOMÁNYOS EGYESÜLET, MAGYAR GEOFIZIKUSOK EGYESÜLETE, MAGYAR KÉMIKUSOK EGYESÜLETE, MAGYARHONI FÖLDTANI TÁRSULAT, BÁNYÁSZ-KOHÁSZ EGYESÜLET, MŰSZERTECHNIKA ÉS AUTOMATIKA. A szakemberek legkiválóbbjai a Magyar Tudományos Akadémia Dél-dunántúli szervezetének lettek tagjai, vezetői: Múzeumok támogatása, azon kívül, a MECSEKI SZÉNBA-
NYÁK-kal és a BÁNYÁSZATI AKNAMÉLYÍTŐ VÁLLALAT-tal közösen létrejött az ország legnagyobb földalatti bányászati múzeuma. Támogatást kapott a régészeti feltárás, kivált kép a sírkamrák feltárása. Ezen kívül a vállalat önállóan hozta rendbe a vállalat területén működött „perkalációs dombok” szomszédságában egy római kori sírkápolnát. A kulturális élet területén a Pécsi Nemzeti Színház, a Bábszínház, a könyvtárak életének támogatása is rendszeressé vált. Szerepvállalás mind pénz-
eszközökkel mind anyagi illetve „társadalmi munkával” az állatkert, a vidámpark, az erdei vasút stb. létrehozásában.

Talán dicsekvés nélkül elmondható, hogy a város az uránbányászat működési időszakában, minden megkeresésben partnerre talált a vállalatnál.

A VÁLLALAT SZEREPE PÉCS VÁROS NÉPESSÉGÉNEK ALAKULÁSÁBAN⁴

Pécs városában az iparban foglalkoztatottak száma az építőipart figyelmen kívül hagyva a bányászat kezdetétől fogva szoros összefüggésben volt a bányászattal kapcsolatos gazdaságpolitikai elhatározásokkal. Az ipari aktív keresőknek egyharmadát a szénbányászatban foglalkoztatták, közel 11 000 főt. Ha a népesség növekedését vizsgáljuk a városban a bányászat kezdetétől, azt találjuk, hogy annak számai százévenként így alakultak:

⁴ Katus László és Németh Zsolt tanulmánya. In: Tanulmányok Pécs történetéből I. kötet Pécs, 1995

ÉV	PÉCS NÉPESSÉGE
1780.	8 135 fő
1880.	28 702 fő
1980.	168 715 fő

Érdekes számokat ad a statisztikai jelentés az 1949-1990 közötti években Pécs város népesség alakulásáról: Az 1949. évi 89470 főben rögzített népesség 1960-ra 116 042 főre növekedett, melynek döntő többségét a bevándorlók tették ki. Ez a folyamat tovább nőtt, így a lakosság száma 1970-re elérte a 169 134 főt. Ettől kezdve a növekedés üteme gyakorlatilag leállt, hisz 1990-ben Pécs város népessége 170 039 fő volt. (A számok a városhoz csatolt települések létszámát is tartalmazzák)

AZ URÁNBÁNYÁSZATBAN FOGLALKOZTATOTTAK SZÁMA⁵

1949.	0 fő
1960.	4 237 fő
1970.	7 968 fő
1980.	7 188 fő
1990.	4 731 fő

A város lakásvagyona is jelentősen változott mikor is az 1960-as évi 32 310 lakásállomány 1970-ben 43 325 lakásra növekedett. (+34,1%) A növekedést döntően az uránvárosi lakótelep és környezete jelentette. Az épített lakóházak közel 25%-a már többszintes lakóház volt. A vállalat által különböző formában (vállalati beruházás, lakásszövetkezet, egyéb támogatások) Pécsen épített lakások száma 1990-re megközelítette a 6200 lakást.

A bányászat visszafejlesztésével a lakónépesség száma alig változott. 1990-re a munkahelyek vonzása nemcsak megszűnt, hanem a bányák a hozzájuk kapcsolódó és rájuk épülő teljes termelési vertikummal egyetemben csődbe jutottak, előidézve ezzel a városban igen jelentős munkanélküliséget. A bányászat szerepe a város fejlődésében az 1990-es évektől nagy ütemben csökkent, napjainkban gyakorlatilag megszűnt. Pécs környékén már egyetlen akna sem üzemel.

A képek, ábrák részben a Magyar Építőművészek, részben a Mecseki Ércbányászat történetéből származnak.

⁵ A mecseki ércbányászat története (kézirat)

Az épülő Kőrösi Csoma Sándor utca

Az Esztergár Lajos út, a MÉV irodaház felől

Az Olimpia és a munkásszálló

Az Ércbányász utcai „rasztra lakások”

UNOKÁINK IS LÁTNI FOGJÁK ?

Az ORSZÁGOS MŰEMLÉKVÉDELMI HIVATAL (OMvH) ez évben ideiglenes műemléki védelem alá helyezett tizenkilenc pécsi, korábban a szénbányászat célját szolgáló ipari épületet. A döntést az ingatlanok tulajdonosai megfellebbezték. Mi lesz e műemlékek sorsa?

Az értelmező szótár szerint a műemlék értékes, régi műalkotás, a műemlék-védelem ezek megóvása, gondozása. A régebbi korokból származó műemlékekkel „egyszerű” a helyzetünk, mert az alkotásokat, mielőtt még felmerülhetett volna a megőrzés gondolatata, szelektálta a történelem. Ami kevés ránk maradt, szinte automatikusan műemléknek számít, amit jól-rosszul védünk, őrzünk. A korunk alkotásai vonatkozásában már más a helyzet. Az értékek kiválasztása után következhet csak az utókorra való átörökítés biztosítása. Nem csak a hagyományosan értelmezett műemlék korú és körű alkotások gondozása a feladatunk, nem csak a múlt alkotásait, hanem a jelen kor értékeit is nekünk kell védenünk. És ezen belül a 20. századra jellemzően a műemlékvédelemben nagy szerepet kap, a korábbi népi ipari mellett a városi nagyipari emlékek védelme.¹

A műemlékvédelem táguló körei címen az OMvH a múlt évben kiállítást rendezett Budapesten. A kiállításról kilencven oldalas kitűnő ismertető készült, amely a kiállítás bemutatásán túl részletesen és magas színvonalon tárgyalja a kérdéskört.² A Hivatal összeállította a hazai műemlékek számának növelését célzó javaslatát, a védelemre érdemesnek tartott 2500 épület listáját. A listában közel 80 pécsi objektum található, amelyek között előkelő súllyal szerepelnek a volt szénbánya vállalat használaton kívüli üzemi épületei. Úgy tűnik, hogy nem a hivatalon fog múlni, ha korunk építészeti értékei hiányosan maradnak az utókorra. Ennek a veszélye azonban igen nagy. Az ország épített ipari értékei ugyanis soha nem voltak a jelenlegihez hasonló veszélyhelyzetben. A gazdasági szerkezetváltás, a privatizáció az iparban általában, a bányák bezárása pedig kiemelten a szénbányászatban ítélt pusztulásra olyan épületeket, amelyeknek az ország épített örökségéként fenn kellene maradniuk.

Amint az alábbiakban vázolt esetünk is bizonyítja, az elismert nemzeti értéket képviselő, pécsi műemlék épületek fennmaradása sem biztosítható könnyen. A megoldás az épületek új funkciójának megtalálása, új éltre keltése, 'revitalizációja'. Ez pedig nem könnyű feladat!

Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal 2001. április 4.-én kelt határozatából: „A Pécs, **István-aknai** bányaházat, aknatornyot és gépházat, kompresszor-, kapcsolóházat, [...] **Széchenyi-aknai** bányaházat, aknatornyot és gépházat, széntő-

¹ Zsigó László: Régi ipartelepek revitalizációja. Budapest, 1998. In: Bányászati és Kohászati Lapok Bányászat 131. évf. 365-370. p.

² A Műemlékvédelem Táguló Körei. Lövei Pál (szerk.) In: Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal kiállítása 2000. április 17. – július 16. (katalógus) Budapest, 2000.

Az István-aknai torony, bányaház, fürdő és kompresszorház (fotó: Drexler Péter)

rőt, kompresszor-, kapcsolóházat, Kraz-, villamosműhelyt, [...] **Petőfi (Thommen)-aknai** gépházat, [...] a **Pécsújhegyi** szénelőkészítő-művet, erőművet, központi irodát, mozdonyszínt és műhelyt [...] 1 éves időtartamra ideiglenes műemléki védelem alá helyezem és elrendelem határozatom azonnali végrehajtását. [...] A vizsgálatok alapján az OmvH [...] a (fentieket) építészeti és ipartörténeti értékei alapján országos védelemre méltónak tartja.”

A védési javaslatban foglaltakon túlmenő indoklás nem tiszte és nem célja jelen írásnak, hisz mértékadó építész vélemények alapján írja az előterjesztő műemléki szakértő: „A védelem indoka elsősorban az objektumok kiemelkedő építészeti igényessége, a szerkezet és a részletek tekintetében is. Ezen kívül megőrzésük mellett szól, hogy emléket állítsanak a kétszáz éven keresztül folytatott, és nemsokára megszűnő pécsi szénbányászatnak. Azt is figyelembe kell venni, hogy jó műszaki állapotuk miatt hasznosításuk nem reménytelen.”³

³ Hübner Mátyás: A mecseki szénbányászat és uránérc-bányászat építészeti értékelése. In: Pécs-Komló komplex tájrehabilitációs és környezetállapot javító programja. MTA-RKK-DTI, 1997.: „A csodálatot keltő ipari épületek térségünkben az 1910-1930. közötti időszakban épültek, s a kor építő technikáját reprezentálják. Építészeti érték szempontjából a Széchenyi akna, István I. akna és a pécsújhegyi erőmű épület és műhely kiemelkedő jelentőségű. Míg a Széchenyi akna korai épületein – Kraz műhely (1906) – a homlokzatképzésben még a történeti formák dominálnak, az alig később épült erőművön (1913) már az új építészet stílusjegyei – merész tömegkapcsolatok, markáns lízéna

A Széchenyi-aknai torony, széntörő és kompresszorház (fotó: Csonka Károly)

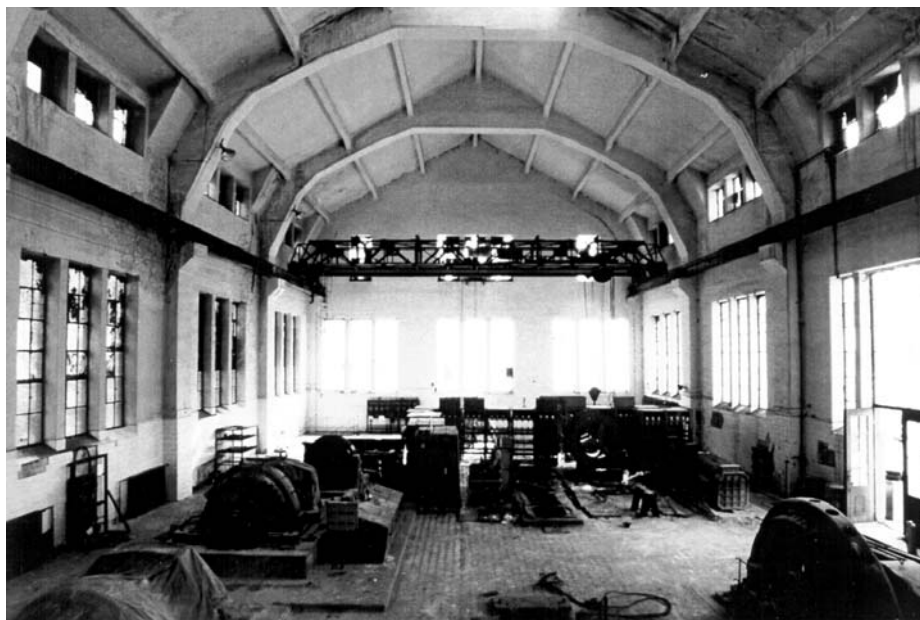
A magunk részéről szabadon felhívni a figyelmet a mellékelt fényképfelvételekre, amelyek a legfontosabb 11 épület mai külső állapotát, két épület belső terét mutatják, és amelyek önmagukért beszélnek. Miközben a felvételeket nézzük, gondoljunk arra, hogy melyiket meddig láthatjuk? Új élet támad-e vajon a régi falak között, vagy mikor bontják le, és vetik be a helyüket fúvel (vagy 'sóval')? A szóban forgó épületek nagyobbik része közvetve a magyar államé, a többi privatizáció során magán társaságok tulajdonába került. A társaság, amely jelentős befektetéssel megvásárolta az épületeket, zavartalanul kívánja működtetni őket, azt követően pedig szabadon kíván rendelkezni velük. Az állam a bányabezárásokat be akarja fejezni, fiskális szemlélettel mielőbb szabadulni akar a kihasználatlanul álló épületek fenntartási költségeitől, végső esetben azon az áron is, hogy záros határidőn belül lebontatja őket.

A szerző tudomása szerint a fenti határozatokat az ingatlanok tulajdonosai megfellebbezték. Különböző okokból, de feltehetően egyikük sem azért, mert szeretné az épületeket lebontani. A műemlékké minősítés kötöttségeket jelent és korlátokkal, kötelezettségekkel jár. Ezek vállalása helyett a tulajdonosok igyekeznek megtenni minden tőlük telhetőt a hasznosítás érdekében. Mivel azonban ez eddig vajmi kevés eredménnyel járt, nem kizárt, hogy egyes épületcsoportokat nem fogunk örökölni hagyni az utódainkra.

tagolás, nagy méretű üveg felületek, térhatároló szerkezetből következő tetőformák (manzard, íves) tetőablakok, felülvilágítók – érhetők tetten. E korszak épületein a funkcionális szükségszerűség, a praktikus formaadás igénye, gondolata teremti meg a szép ipari formákat."

A Széchenyi-aknai bányaház István-aknaival egyező nagycsarnoka (fotó: Csonka Károly)

A Széchenyi-aknai kompresszorház István-aknaival egyező csarnoka (fotó: Csonka Károly)

A város különböző pontjain fekvő négy épületcsoport helyzete, sorsa és lehetősége eltérő, abban viszont tökéletesen megegyezik, hogy hosszú távú fennmaradásukhoz revitalizáció nélkül nincs lehetőség. Nem elég a műemléki szakmai szándék és a hivatali akarat. Újrahasznosítási ötletekben nincs hiány, gyakorlati megoldásban annál inkább. A műemlék épületekben mindössze a vasasi bányaudvaron működik egy kerékpár gyár, a pécsújhegyi irodaházban a pécsi ipari park központja és a volt pécsbányai bányaházat és műhelyt használja még néhány évig a külfejtési üzem. A többi 15 üresen áll. A kiemelkedően legfontosabb két épület együttesre, az István-aknaira (Pécsszabolcs) és a Széchenyi-aknaira (Pécsbánya) jeles szakemberek által magas színvonalon kimunkált hasznosítási javaslatok készültek.⁴ A látványos ötletek egyike mellé sem társul azonban mindeddig vállalkozói szándék és főleg tőke.⁵ Félő, hogy mindez ábránd, színes rajz, szép gondolat marad, és még csak nem is jut el mindenkihez, akiket érdekelne és illetne.

Születtek olyan javaslatok is, amelyek Pécs város meglévő, szorító gondjainak megszüntetésében, enyhítésében szánnának szerepet a régi bányaépületeknek.⁶ Az utóbbi javaslatok az előző csoportban leírtaknál kevésbé látványosak, de meglévő városi problémákat oldanának meg, reális igényeket elégítenének ki. Abban viszont tökéletesen egyeznek az előzőekkel, hogy szintén visszhang nélkül maradnak, a javaslatok nem jutnak el sem a nagyközönséghez, sem az illetékesekhez.

Az újrahasznosítási erőfeszítéseken túli tennivalók a cikkünkben hivatkozott művekben részletesen megfogalmazódtak.⁷ Az épületek megmentése csak úgy lehetséges, ha a szereplők ez irányú összefogása végre létrejön. Az ingatlanulajdonosok, a települési önkormányzatok, a karitatív szervezetek összehangolt tevékenység-

⁴ Bachman Zoltán-Bachman Bálint-Csonka Károly: A pécsbányai Széchenyi-akna emlékértékű épület-együttesének hasznosítása. In: Bányászati Múzeum és Környezetvédelmi Expo. Tanulmány. (kéziratban) Pécs, 1997. Arató József-Halmi Csaba-Horváth László-Huszár Zoltán-Järer József-Mendly Lajos-Sütő Imre-Szirtes Béla (szerk.): A pécsbányai Széchenyi-akna emlékértékű épületegyüttese egy részének hasznosítása. Megvalósíthatósági tanulmány. (kéziratban) Pécs, 1997.; Ginder Ákos Ignác-Horvát Csilla (Budapest), Pelényi Margit-Barba Balázs-Ruppert Gábor-Galambo Gábor (Pécs), Kovács Péter (Komló) díjnyertes pályázatai valamint nem díjazott öt pályamű: Ötletpályázatok István-akna üzemi területének hasznosítására vonatkozóan. Kiállítás. Pécs, 2001. július.

⁵ Bányászati múzeum, bányászati gépek és berendezések kiállítása, szekérmúzeum; Bányászati panteon; Botanikus kert, üvegház, kísérleti fatelep; Étterem, kávézó, bálterem, panoráma lift, fagyaltalozó, snackbár, biliárd, discó, söröző, harangtorony, kilátó; Inkubátorház; Játéktermek, játszóház, kártyabarláng, klubok, szabadidő mozi; Kemping, ifjúsági- és gyermektábor; Képzőművészeti kiállítóterem, alkotói szobák, műtermek; Koncertterem, hangversenyek; Konferencia-központ; Környezetvédelmi Expó; Luxus apartmanok; Nemzetközi művészeti és turisztikai centrum; Olimpiai edzőtábor, sport és szabadidő csomak, bowling-pálya, sportpályák, lovas-centrum, golfpálya, fedett uszoda, melegvízes medence, nyári uszoda, fitness center, lovarda, fogathajtás, íjászat; Rekreációs központ; Repülőtér; Szálloda, konferencia termekkel, ifjúsági szálloda; Színházterem, szabadidő színpad, nyári fesztiválok; Televíziós és filmes stúdiók;

⁶ Átmeneti albérlési valamint olcsó bérű szociális- és krízislakások; Belvárosi raktárak, műhelyek kitélepítése, elhelyezése; Nővérszállás; Nyugdíjas otthon; Szociális otthon; Szociális foglalkoztató műhely.

⁷ Az épületek országos és helyi védelem alá helyezése, ennek érvényre juttatása érdekében szabályozási (rendezési) tervek készítése, amelyekben a műemléki védelmet dokumentálni kell. A jelenlegi állapot építészeti felmérése, amelyben rögzíteni kell a megőrzendő értékeket. A további állagromlás megakadályozása a jelenlegi tulajdonosok részéről az épületek felújításával, az állam hathatós támogatásával. A potenciális új tulajdonosok tájékoztatása a műemléki állapotról és a vele járó kötelezettségekről.

A Széchenyi-aknai Kraz-műhely (fotó: Csonka Károly)

gével (állami- és egyéb pályázatok, az elmaradó bontási költségek- valamint a felszabadítható belvárosi ingatlanok értékesítéséből származó bevételek beforgatása az új hasznosítás feltételeinek megteremtésébe, stb.) az anyagi feltételek a földön járó célkitűzésekhez előteremthetők lennének.

A tulajdonosok közül elsősorban a magyar államnak és a pécsi önkormányzatnak kellene a kérdést szívügyének tekintenie és meghatározó szerepet vállalnia. Eddig ez utóbbiak részéről e vonatkozásban szinte semmi sem történt.

Mindezek után a címben feltett kérdésre nem tudunk optimista választ adni. Csak reménykedünk, és a szörendet megváltoztatva kérdezzük: „Unokáink is látni fogják?”

A régi villamos erőmű épülete Pécsújhegyen (fotó: Hübner Mátyás)

A Széchenyi-aknai Kraz-műhely (fotó: Csonka Károly)

gével (állami- és egyéb pályázatok, az elmaradó bontási költségek- valamint a felszabadítható belvárosi ingatlanok értékesítéséből származó bevételek beforgatása az új hasznosítás feltételeinek megteremtésébe, stb.) az anyagi feltételek a földön járó célkitűzésekhez előteremthetők lennének.

A tulajdonosok közül elsősorban a magyar államnak és a pécsi önkormányzatnak kellene a kérdést szívügyének tekintenie és meghatározó szerepet vállalnia. Eddig ez utóbbiak részéről e vonatkozásban szinte semmi sem történt.

Mindezek után a címben feltett kérdésre nem tudunk optimista választ adni. Csak reménykedünk, és a szörendet megváltoztatva kérdezzük: „Unokáink is látni fogják?”

A régi villamos erőmű épülete Pécsújhegyen (fotó: Hübner Mátyás)

T. MÉREY KLÁRA

ARCÉLEK A DOHÁNYIPARBÓL A PÉCSI DOHÁNYGYÁR TÖRTÉNETÉNEK TÜKRÉBEN

Egy gyár vagy üzem történetében azok a nagy, jelentős személyiségek, akik vállalkozó kedvükkel, szervezőképességükkel, vagy az iparágat előrevivő felfedezéseikkel, találmányaikkal újat, mást, előrelendítőt alkottak. és ezzel biztosították azt, hogy nevük fennmaradjon, túlélje az idő mindent feledtető sodrását.

Egy állami gyár vezetői és dolgozói ilyen feltételek alapján nem, vagy nagyon nehezen emelkedhetnek ki, különösen az 1948 előtti történeti időszakban. Ennek ellenére az alábbiakban kísérletet tettem arra, hogy a Magyar Pantheonból „elővarázsoljak” néhány említésre méltó és tanulságos életművet, emberi sorsot.

A pécsi dohánygyár történetének eseményeit, az azokat mozgató rugókat, s a történeti „környezetet” kutatva egy sajátos forrás-csoportra bukkantam, amely egészen más oldalról világította meg e gyár belső történetét, mint ahogyan azt hivatalos források alapján szemlélhettük. Az egyik kolleganóm hívta fel a figyelmemet arra, hogy az Országos Levéltárban egy kutatóra váró anyag van, amely a dohányiparral kapcsolatos. Utóbb kiderült, hogy ez az anyag 1972-ben, egy hivatalos bejelentés nyomán, egy budai ház padlásáról került az Országos Levéltár állagába, s a Keresztényszocialista Dohánygyári Munkások Országos Szövetségének 1928 és 1944 közötti iratanyagát foglalta magába.¹

Abban, hogy a pécsi dohánygyárnak nemcsak a termelési eredményei, gépeinek és épületének változásai, beszerzésének forrásai, stb. maradtak ránk, hanem a gyárban esetenként megjelenő kollektív emberi gondok és törekvések is megismerhetővé váltak, ezeknek a levelezési anyagoknak és a szűkszavú sajtóbeszámolókat kiegészítő levélbeli „kommentálásoknak” nagy szerepe van. A dohánygyárban dolgozókért felelősséget érzők és viselők arca bontakozik ki ezekből a levelekből és jelentésekből, amelyeket Pécsről kelteztek és intéztek e Szövetség elnökéhez: Székely Jánoshoz, akitől segítséget reméltek és kaptak.

A dohánygyárak állami vállalatok voltak és ezekben, különösen a Tanácsköztársaság után csupán olyan érdekvédelmi szervezetek verhettek gyökeret, amelyek nem az osztályharcot állították a középpontba, hanem a megértést, s ezt a megnevezésükben feltüntetett „keresztény” szóval jelezték. Ezek első ténykedéséről ad hírt 1923-tól a *Dohánygyári Munkás* című lap, majd az 1926. szeptember 1-jétől útnak indított *Dohánygyári Munkások Lapja*, amely a Keresztényszocialista Dohánygyári Alkalmazottak Országos Szövetségének hivatalos lapja volt, s melynek felelős szerkesztője és kiadójaként Székely János szerepelt a címlapon.² E

¹ Országos Levéltár (továbbiakban: OL) P: 1797. sz. alatt található irategyüttesre Pap Gáborné hívta fel a figyelmemet. A levéltárba kerülés körülményeiről Berényi Márta tájékoztatott. Midkettőjük szívességét ez úton is megköszönöm.

² Mindkét említett lapot az Országos Széchényi Könyvtár folyóirat osztályán volt alkalmam áttekinteni.

Pécs, M. kir. dohánygyár (levelezőlap Borsy Károly gyűjteményéből)

lapban megjelenő problémák mögött olyan emberek közlései állnak, akik rendszeresen küldtek beszámolót az ország dohánygyáraiból, amelyek nyomán megszülethettek a munkások és alkalmazottak helyzetén javító intézkedések. 1927-ben például a pécsi dohánygyári munkások és alkalmazottak küldöttsége Székely János vezetésével kereste fel a Dohányjövedék nagy tekintélyű és nagyon szigorú központi igazgatóját, Tömöry Kálmán államtitkárt, hogy a pécsiek panaszaira orvoslást kapjanak. A küldöttség szónokája Viser Lajos kerületi titkár volt, a meghallgatást azonban Székely János tekintélye eszközölte ki.³

A pécsi dohánygyárból akkor már rendszeres 'levelezője' is volt a Szövetség elnökének, Kovács Mátyás személyében. Valószínűleg ő volt ekkor ebben a gyárban a szakszervezeti csoport megválasztott elnöke. Székely Jánoshoz írott levelei azt mutatják, hogy feladatát nagyon komolyan vette. Ő terjesztette fel például a pécsi dohánygyári munkásnőknek azt a speciális kérelmét, hogy a szerb megszállás idején kényszerűen munka nélkül töltött éveiket is számítsák be a nyugbérükbe. Ugyanígy problémaként merült fel az, hogy a gyermekként a gyárban töltött időt nem akarják beszámítani a nyugbérbe. Mindkét problémát sikerült pozitíven megoldani.

1929-ben, a gyárban létesítendő fürdő került elő a levelekben, ami olyannyira foglalkoztatta Székely Jánost, hogy az elintézendői közé még külön is feljegyezte. A karácsonyi segély kérése is előkerült. Kovács Mátyás, aki előszeretettel írta alá úgy a nevét, hogy Matyi, a hivatalos iratok szerint 1894-ben született s egy 1941-ben készített kimutatás szerint 16,5 szolgálati éve volt akkor a dohányipar-

³ T. Mérey Klára: A pécsi dohánygyár története. 1912-1948. Pécs, 1997. 68. és passim.

ban, vagyis 1928-ban, e levelezés kezdetekor már 3,5 szolgálati év állott a háta mögött. Nyilván a pécsi gyár újraindulása óta ott teljesített szolgálatot. Hivatszolgálatga minőségben dolgozott.⁴ Népszerű ember lehetett, ha ezt a fontos posztot rábízák. Részletes beszámoló levelei elének varázsolják az akkori gyár hangulatát.

A pécsi keresztény szocialista csoport 1932-ben Csobán Gyulát választotta meg elnöknek, s ettől kezdve ő írta Székely Jánosnak a beszámoló leveleket.⁵ Csobán Gyula 1941-ben I. osztályú altiszt volt a gyárban, villanszerelő, aki 1939-ben kapta meg kinevezését. 1889-ben Kemsén született, s 1941-ben már 18 szolgálati éve volt.

Úgy tűnik, utóbb ismét Kovács Mátyás lett a gyári csoport vezetője, mert 1940-ben Dombi Ferenc azzal írja meg első levelét Székely Jánosnak, hogy mivel Kovács Mátyás bevonult katonának, ő írja meg helyette a jelentést.⁶ E levelet továbbiak is követték, mindegyik lényegre törő volt, s valósan vázolta fel a helyzetet. S ugyanez a lényegre törés jellemezte Dombi Ferenc kongresszusi felszólalásait is. Az 1941. évi XVII. országos közgyűlésen azért szólalt fel, hogy a 15 év szolgálati év után kapják meg a dolgozók a két hét szabadságot.⁷ Dombi levelei mellett folyamatosan érkeztek Kovács Mátyástól is levelek, beszámolók.

Dombi Ferenc neve nem szerepelt az 1941-ben felfektetett gyári, személyzeti listán, bár folyamatosan ott dolgozott. Kovács Mátyás 1945-ben már II. osztályú szakaltisztként szerepel a kimutatásban.⁸

A pécsiekkel közvetlen kapcsolatban állt Székely János, a Szövetség elnöke. Megpróbáltam utánajárni, hogy ki is volt ez az ember, aki annyi nyomot hagyott maga után azzal, hogy sok mindent kiharcolt a pécsi dohánygyári munkásoknak is. Megpróbáltam megkeresni az adatait közéleti lexikonokban, compassban, almanachokban, stb., de sehol sem találtam a nevét.⁹ Gergely Jenő könyvéből csupán annyit sikerült megtudnom, hogy az ún. keresztény kurzusnak (melynek lényege még ma is tisztázatlan!) egyik főembere volt.¹⁰

A hozzá intézett levelekben többször említik, mint volt államtitkárt, de sehol sem sikerült tisztáznom, hogy melyik kormányban és melyik tárcának volt az államtitkára. 1929-ben ezt a tisztségét már múlt időben említették.

A ránk maradt leveleiből, személyi adataiból tudjuk, hogy 1884-ben Nagy-unyomban (Vas megye) született, s 1905-ben lépett be az Országos Keresztényszocialista Párt budapesti, XVIII. kerületi szervezetébe. Édesapja 1914-ben halt

⁴ A Pécsi Dohánygyár irattára. Igazgatói bizalmas anyag. Kimutatása a tisztí és altisztí személyzet lét-száma és alkalmaztatásának.

⁵ OL P: 1798. 19. csomag.

⁶ Lásd: 4. és 5. sz. jegyzet.

⁷ Dohánygyári Munkások Lapja. 1941. október 10. (XVII. közgyűlés)

⁸ Pécsi Dohánygyár irattára, 3 főn/1945.

⁹ Magyar politikai és közigazgatási compass, 1919-1939. Madarász Elemér (szerk.), Budapest, é.n.; Keresztény magyar közéleti almanach. Budapest, 1940.; A magyar társadalom lexikona. Budapest, 1931.; Magyar Életrajzi Lexikon. Kenyeres Ágnes (főszerk.). Budapest, 1969.; Polgári Magyarország, 1914-1935. Boros László (szerk.). Budapest, 1929.

¹⁰ Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1924-1944. Budapest, 1993.

meg. Három testvére volt, s bátyja örökölte a családi birtokot. Ő és két lánytestvére pénzt kapott, nyilván nem magas összeget, hiszen a Vas megyei birtokosok nem tartóztak a vagyonosok közé. Levelezése nyomán végig tartotta a kapcsolatot az ottani családjával.¹¹

1926-ban megnősült, elvette Pautsch Paulát, aki a Felvidéken lakott. Az 1930-as években Komáromból érkeztek családi levelek.¹² Székely János halála után felesége jegyezte fel, hogy Körmöcön Ernst Sándor miniszter adta össze őket.¹³ Ernst Sándor a keresztényszocialista mozgalom egyik vezéralakja volt, de akkor nem volt miniszter. 1930-ban, majd 1931-ben került miniszteri székbe.¹⁴

Székely János azonban már akkor jeles politikus volt. Iratai közt több, a korban kiemelkedő szerepet játszó személyiségtől, például Serédy Jusztinián hercegprímástól kapott meghívó, tiszteletbeli taggá választó értesítő, stb. található. Kiemelném itt Radács Lajosnak, Budapest III. kerületi Iparosok Önképzőköre alelnökének leveléből a következő mondatot: „mint a munkásegyletek egyik legrokonoszenesebb vezetőjét” keresték fel őt levelükkel.¹⁵

Egyetlen fényképe az 1925. évi Szent István naptárba írott cikke mellett található, amelynek címe: Harc a mindennapi kenyérért. Alapgondolata XIII. Leó: Rerum novarum enciklikájához kapcsolódik.¹⁶

1945-ben Budapest ostromát feltételezhetően Budán vészelte át a lányával megszaporo dott család. 1936-ban a Szentkirályi utcából, a Szövetséggel együtt a II. kerület Hunyadi u. 23/B számú házba költöztek. 1946. november 15-én ifjú Szász Ferenc állított ki Székely János és felesége számára igazolást arról, hogy e ház II. emelet 10. sz. romlakásában laknak, s 1945 márciusa óta állás nélkül vannak és semmiféle jövedelmük nincsen. Ezt követően még négy évig élt. 1949-ben kórházban halt meg.¹⁷ Felesége valószínűleg a lányához költözött, így maradhatott a ház padlásán rejtve, e Szövetség áldásos működésének dokumentuma.

Ezzel az írással szerettem volna felhívni a figyelmet arra, hogy a Magyar Pantheonba még sok személyiséget be lehetne vinni akkor, ha nemcsak a kiemelkedően nagy tetteket, hanem a kis, de nagy szívvel, egész embercsoportok érdekében végrehajtott cselekedeteket, a történelem sok nagy és apró igazságát tisztázó, igaz fényben tündöklő tetteket, és a korban maradandót alkotó személyiségek után fennmaradó emlékeket is a történelem mérlegére tesszük.

¹¹ OL P: 1797. 43. csomag.

¹² OL P: 1797. 46. csomag.

¹³ OL P: 1797. 46. csomag.

¹⁴ Böllöny József: Magyarország kormányai. Budapest, 1922. 286.p.

¹⁵ OL P: 1797. 43. csomag.

¹⁶ OL P: 1797. 43. csomag.

¹⁷ OL P: 1797. 46. csomag.

SZIRTES GÁBOR

IRODALMI ÖRÖKSÉGÜNK ÉS A JELEN¹ „AZ EMBERI AJÁNDÉK”

„A legtisztább magyarság európai fészkeben,” ahogyan a **Németh László** által Pécs „szent emberének” nevezett **Várkonyi Nándor** könyvtáros, az utolsó polihisztorok egyike nevezte Pannóniát és Sopianaet, köszöntöm a megjelent könyvembereket, könyvtárosokat és olvasókat, kiadókat és kereskedőket, nyomdászokat és tipográfusokat, grafikusokat és fotóművészeket. Nem utolsósorban az írókat és költőket, irodalomtörténészeket és más szakterületek tudós kutatóit, egyszóval mindazokat, akik a leírt betűk, az írott szavak és a gondolatok erejében hisznek, abban, hogy a könyvek képesek magatartásunk befolyásolására, talán néha még a nagybetűs történelem formálására is. Továbbá arra, hogy tartalmukkal gazdagítsanak, szépségükkel elbűvöljenek, igényes küllemükkel élvezetet nyújtsanak, szétnyitva és beléjük szagolva a születés pillanatának megismételhetetlenség-érzésével töltsenek el bennünket.

És mindezt nem akárhol tehetik meg velünk, hiszen vallhatjuk büszkén, városunk a magyarság civilizációjának és a hittérítésnek is egyik forrásvidéke volt a történelem folyamán, a nyugatias műveltség egyik hazai otthona, az első magyar nyelvű könyv, az első magyar egyetem, a **Klimó György** püspök által 1774-ben nyilvánossá tett gyűjteménnyel, az első hazai közkönyvtár megvalósításának, megnyitásának városa. Egy sajátos szellemi és irodalmi tudat kialakulásának, formálódásának, csi-szolódásának tégelye, és az évszázadok folyamán magas szintre emelkedésének helyszíne. Ennek eredményeként alakulhattak ki a Németh László által „magyar Dubrovnik”-nak nevezett településen a szellem embereinek képességei arra, hogy geopolitikai helyzetünket felismerve egyszerre és egyidejűleg tudjanak Nyugatra és Keletre tekinteni. (Lásd erről a Kodolányi János, Várkonyi Nándor és Sőtér István esszéit tartalmazó könyvet, amely a JANUS PANNONIUS TÁRSASÁG kiadásában *Kelet és Nyugat határán* címmel jelent meg.) S ha kellett, akkor kölcsönözni, átvenni, ha kellett, akkor szelektálni, megszűrni, mikor, mire volt szükségünk: kontinensünknek és magunknak egyaránt. Ezzel párhuzamosan formálódott a már említett sajátos irodalmi tudat is, a „közelebb van Pécshez Róma, mint Budapest” Csorba Győzőnél kikristályosodó és kiteljesedő gondolata, miszerint nem csak a fővárosban lehet értéket teremteni, hanem a fővároson kívül, attól többszáz kilométerre is. **Janus Pannoniustól Válaszuti Györgyig, Garay Jánostól Vas Gerebenig, Koczián Sándortól** (Pécs Petőfijétől) **Váradi Antalig, Babits Mihálytól Tatay Sándorig, Weöres Sándortól Takáts Gyuláig, Várkonyi Nándortól Bárdosi Németh Jánosig, Kodolányi Jánostól Csorba Győzőig és Arató Károlyig, Pákolitz Istvánig, Hallama Erzsé-**

¹ Elhangzott 2001. június 1-jén Pécsen, a Színház téren, az Ünnepi Könyvhét Pécs-baranyai megnyitóján.

betig, és még soká folytathatnánk azok sorát, akik nevei ennek bizonyító erejű példái. Minderről és a JANUS PANNONIUS TÁRSASÁG rangos örökségéről, mellesleg figyelmet érdemlő könyvkiadói tevékenységéről, **Kocsis László**, **Makay Gusztáv**, **Csorba Győző**, **Husztai József**, **Halasy-Nagy József**, **Takáts Gyula**, **Weöres Sándor** és mások műveinek megjelentetéséről, valamint a *Sorsunk* alkotóiról és szerzőiről, Várkonyi Nándorról és társairól ezen a néhány napos szellemi ünnepen sem feledkezhünk meg! Így aki pécsiségét vallja, tudnia kell, hol adatott meg számára élnie. Talán még azt is jó tudnia, hogy különböző népcsoportok az államalapítás idejére már igazi várost teremtettek a Mecsek lábánál, olyan települést, melyet **Istvánffy Miklós** „Magyarország első városai egyikének”, az ismeretlen költő „magyarhon Athénjének” nevezett. Miközben az egykor ide utazók, az itt megforduló történetírók mind termékeny rétjei, gabonával gazdag tája, borágas dombháta mellett a művészetek virágzását emelték ki írásaikban, azt, hogy „itt írók, tudósok, versenyt alkotó sok elme forgolódott”. Sőt, a 18. század ismert mondása, amely Béccsel emelte egy sorba városunkat, szellemi aurájában ötvözte mindazt, amit az ország első egyeteme, a kiváló iskolák sora, a püspöki-központ szerep, a nemesség műveltsége, a francia és a német nyelvben való jártassága jelentett. És amelyben persze ott voltak olyan személyiségek is, mint például **Náray János**, a püspöki uradalom nemesi származású helytartója, a könyvek és folyóiratok iránti vonzalmával, azzal, hogy már az 1840-es években a *Magyar Hírlap*, a *Bécsi Loyd*, az *Ost Deutsch Post*, a *Pester Zeitung* és a *Wiener Zeitung* rendszeres olvasójaként tájékozódott a világ dolgairól. Vagy **Strázsay János**, a Batthyány-uradalom jószágkormányzója, aki nagy és válogatott könyvtárával tűnt ki kortársai közül. Vagy **Haas Mihály**, a neves történetíró pap, a híres *Baranya* monográfia szerzője, hogy csak néhány kevésbé ismert nevet említsünk azon könyvemberek közül, akik mintaadónak tekinthetők, példának az utókor számára.

A jelen könyvünnpén Pécssett megfélelkezni erről nem szabad. Ha tehát Tüke-kutat emelünk városunkban, meg kell becsülnünk eleink ránk hagyományozott értékeit is. Aki ismeri, és értékelni tudja települése múltját, az nem enged gazdasági kényszereknek, pénzügyi megfontolásoknak, még kevésbé pillanatnyi ötleteknek, különösen akkor nem, ha a történelemben a város a tét, mert jól tudja, hogy a város minden utcakövéhez, minden épületéhez és köztéri alkotásához személyi sorsok, települést-formáló események sokasága tapad, bennük rejtőzik valami olyasmi, amit *genius loci*nak, a hely szellemének szoktak nevezni. A település élő organizmus, valamely elemének, „testrészének” megsértése, csonkítása, még ha jó szándékkal történik is, többnyire az egész sérelmével jár együtt. Aki tehát valódi polgár, az tudja, hogy e titkon körülöttünk lebegő „város-tudat”, a hely szelleme eleven erő: tisztelete, becsülése, értékeinek ápolása településformáló erő, sőt, az újításnak, a modernizációnak is forrása; megsértése, semmibe vétele, ismeretének hiánya is következményekkel jár, előbb vagy utóbb megbosszulja magát, visszahat mindazokra, kik megfélelkeznek róla. Ám történjék akárhogy is, őrzik őt a város épületei, terei, utcái, szobrai, kapualjai, macskakövei, síroszlopai, a város arculata és hangulata, ám mindenekelőtt eleink művei, a régiek írásai, őseink könyvei.

Mit tanulhatunk tőlük és belőlük? Janus Pannoniustól például a Pannon-föld sajátos erejét, mely a télben is virágzóvá tudta varázsolni a zúzmarás rügyekkel a hegyoldalban álló, a természet törvényeivel is dacolni képes kis mandulafácskát. Ugyancsak tőle azt is, hogy a könyv milyen fontos forrása lehet az alkotónak, új művek inspirátora. **Mór és Klimó** püspököktől a könyvgyűjtés szenvedélyének szépségét és jövőt szolgáló hasznát. **Vitéz János**ban, aki lapszéli jegyzeteivel látta el az olvasottakat, címerével és aláírásával is ékesítette azokat, mintegy mintapéldáját fedezhetjük fel a bibliofil szenvedélynek; **Babits Mihály**tól, aki a századforduló időszakában kilenc éven át koptatta e város macskaköveit, a hitet és a meggyőződést arról, hogy a fővárossal azonos értékű irodalom és könyv hazája lehet a vidék, a dunántúli kis metropolisszá vált Pécs, ahogyan erről 1925-ben vallott: „az én Pécssem a régi Pécs. Nem a jövőé: a múlté. Ezért nem tudok semmit mondani a jövő Pécséről: csak azt, hogy nagyonak, szépek, boldognak kívánom! Nagynak, boldognak, szépek szellemi életében is: mert hogy Pécssett intenzív és ambiciózus szellemi munka folyik, az előttem már innen a távolból is kétségtelennek tűnik fel. Ön azt kérdezi tőlem - mondja a *Pécsi Napló* újságírójának - van-e egyáltalán vidéki irodalom? Csak azt felelhetem, nem tudom, hogy van-e? de hogy lesz, azt remélem. És kívált remélem Pécssett, ahol minden garancia megvan arra, hogy ez nem valami magyarkodó, specializált és inkább etnográfiai érdekességű tájirodalom lesz, hanem az egységes magyar szellem arcát fogjuk itt is új oldaláról látni, és mintegy friss tükörből vetítve.”

És tanulhatunk a későbbi alkotóktól is. **Martyn Ferenc**től a könyvet, mint iktetforrást ismerhettük meg, amely csodálatos rajzsorozatok születéséhez vezette el a Mestert: Berzsenyitől Petőfiig, Cervantestől James Joycig. **Hamvas Bélától** a könyv varázstudományát leshettük el, amely nem volt más számára, mint „táplálék, szenvedély, sors, szerelem, gyönyör, mámor, kaland és végzet”; Csorba Győzőtől pedig a könyvet, mint köznapi csodát őrizzük emlékezetünkben, amely dacol az idővel, szembeszegül a világgal és egy ritka metamorfózis képességével is rendelkezik, ahogyan írja: „a szellemből anyag, / majd újra szellem, / íme a könyv, / a köznapi csoda, / elérhető lesz / az elérhetetlen, / ha fölveszed / s le nem teszed soha.” **Tüskés Tibortól**, kinek szerkesztőként és íróként egyaránt munkaeszköz és megélhetési forrás is a könyv, azt, hogy csakis ez teszi lehetővé, hogy az ember több életet élhessen egyetlen életnél, hogy mélyebben, hitelesebben, igazabban élhesse meg azt az egyetlen életet, ami számára adatott. S így *A könyv dicsérete* című írása őszinteségében sem kételkedhetünk, amikor befejező sorait olvassuk, az író sajátos szellemi végrendeletét: „ha utoljára lehunyom a szemem, azt szeretném, hogy nyitott könyv takarja arcomat.”

Ezt, és nem mást ünneplünk ma és még közel tíz napon át Pécssett, a könyvtárakban, a könyvesboltokban és mindenekelőtt a Színház téren, Thália szentélyének több mint száz esztendősi falai szomszédságában, az első országos színházi fesztivál vendégseregével osztozva történelmi városunk levegőjén. Számunkra az *Ünnepi Könyvhét* az irodalom és az olvasók meghitt találkozásának lehetőségét jelenti, írók, költők, művészek és tudósok egymásra találását közönségével, olyan

találkozást, amelyből mindkét fél erőt meríthet, támaszt, biztatást és némi reményt. Ki-ki azt, ami számára a leginkább szükséges ahhoz, hogy életét teljesebbé tegye, egyetlen életlehetőségét többszörözhesse. Bizonyára így lesz ez Pécsett és Baranyában is a Lázár Ervinnel és Tüskés Tiborral, a Bertók Lászlóval és Grecsó Krisztiánnal, az Albert Zsuzsával és Karátson Endrével, a Vörös Istvánnal és Pozsgai Zsolttal, a Makay Idával és Balogh Roberttel történő beszélgetéseken és bemutatókon, és még sokan másokkal tartandó dedikálásokon egyaránt. Az alkotók számára ez a könyvhét talán bizonyosságot nyújt majd arról, hogy fontos az, amit csinálnak, hogy mások számára is van jelentése és jelentősége az általuk leírtaknak. Talán vajmi kevés műveik kedvező jövőbeni sorsesélyeiről is felsejlik majd ezen napok pezsgő szellemi légkörében. Ehhez persze kell a másik fél is: az olvasó, aki képes fogadni a kódot, beemelve gondolatainak útvészítőibe a látottakat, hallottakat, örömet lelve az újdonságokban, titokkeresőként kutatva a standok kínálatában, esetleg még visszajelzést is adva az alkotóknak. Amihez azonban **Márai Sándor** *Füveskönyve* szerint *tudni* és *szeretni* is kell olvasni, ahogyan írja: „Erővel olvasni. Néha nagyobb erővel olvasni, mint amilyen erővel az írás készült, melyet olvasol. Áhítattal, szenvedéllyel, figyelemmel, kérlelhetetlen olvasni. Az író fecseghet, de te olvass szűkszavúan. Minden szót, egymásután, előre és hátra hallgatódzva a könyvben, látva a nyomokat, melyek a sűrűbe vezetnek, figyelni a titkos jeladásokat, melyeket a könyv írója talán elmulasztott észlelni, mikor előrehaladt műve rengetegében. Soha nem olvasni fitymálva, mellékesen, mint akit egy isteni lakomára hívtak, s csak a villa hegyével turkál az ételekben. Elegánsan olvasni, nagylelkűen. Úgy olvasni, mintha a siralomházban olvasnád az utolsó könyvet, melyet még beadott celládba a porkoláb. Életre-halálra olvasni, mert ez a legnagyobb, az emberi ajándék. Gondold meg, hogy csak az ember olvas.”

Márai 1943-ban írott szavai igazán méltóak lennének a befejezésre. Ám kérdések tolnak fel bennünk. Például arról, hogy vajon tudjuk-e, hogyan is kell különböző módon olvasni az egyes műfajokat? Vállaljuk-e az olvasással többnyire együtt járó erőfeszítést? Tudunk-e előre és hátra hallgatódzva kalandozni a könyvekben? Van-e bátorságunk, ha kell, felülbírálni az írókat? Meg tudjuk-e fejteni a kezünkben lévő könyv titkos jeladásait? Szellemi és erkölcsi segítőtársává tudunk-e válni az íróknak, ahogyan ezt Márai gondolta, hogy megszülethessék a nagy találkozás, létrejöhessen a katarzis, a maradandó élmény. És gondoltunk-e valaha is arra, hogy ismét csak őt idézve: „olvasni majdnem annyi, mint egy kissé írni is.”

Igazán megtisztelő szavak az olvasók számára. Ám azóta nagyot változott a világ. **Örkény István** már egy kommercializálódott világba kalauzolta el az érdeklődőket egypercesében, amikor a nagy karácsonyi vásáron a könyv- és lemezosztályra a következőképpen invitálta a vásárlókat: „Nem kell többé olvasni! Fáradtság, szemrontás nélkül művelődhetünk, amióta sikerült a világirodalom remekeit végbélkúpokba önteni. Proust, Kafka, Joyce és más nehezen emészthető írók a bélcsatornából 20 perc alatt fölszívódnak. Magyar találmány! Balzac összes művei tiszta kakaóvajból, hat kúpot tartalmazó ízléses ajándékdobozban. Csak nálunk! Sehol másutt!”

Íme a fogyasztói, vagy ahogyan találóan nevezte szociológus barátom az egyik közeli könyvbemutatón, a virtuális hedonizmus társadalmának lehetséges alternatívája. Sőt, jól tudjuk, hogy Örkény ironikus sorai akár a jelen valóságából mérített torzképnek is felfoghatók. Ám azt is tudjuk, hogy Csorba Győző és Márai Sándor gondolatai azért többünkben visszhangoznak, mert kitörölhetetlenül belénk íródtak, mert szerzőjüknek sikerült a legtöbb, mit író kívánhat: megmásíthatatlan nyomot hagyott maga után a világban.

Mit kívánhatunk hát végezetül kiadóknak, kereskedőknek és olvasóknak az Ünnepi Könyvhét Pécs-baranyai megnyitásának emelkedett perceiben? Sok olyan szerzőt, aki meghitt élményt, sok ismeretet, még több eligazodást biztosító információt és nemes szórakozást nyújtó művekkel ajándékoz meg bennünket. És mit kívánhatunk az alkotóknak, íróknak, költőknek, a tudomány művelőinek? Nekik pedig sok olyan olvasót, aki tudja, hogy az elektromos és a papírból készült könyv nem egymás ellenfelei, hanem valószínűleg még hosszú időn át társai egymásnak. És a papírkönyv testileg, lelkileg egyaránt az övé lehet. Ezért érdemes kézbe venni, ezért érdemes kalandozni benne, ezért hasznos vallomásra bírni.

Sok olyan szerzőt kívánok tehát mindannyiunknak, aki segít nekünk lépést tartani a világgal, és sok olyan olvasót, aki Márai szellemében *tud* és *szeret* olvasni. És akkor talán könnyebb lesz megélnünk, netán megsokszoroznunk (?) ezt az egyetlen életünket.

KEREKES IMRE

KI VOLT KÉSMÁRKY ISTVÁN? (1865-1926)

Késmárky István képzett, széles látókörű, végtelenül segítőkész, sokak által tisztelt személyiség volt – így jellemezte búcsúztatása alkalmából **Linder Ernő**, a *Dunántúl* főszerkesztője az 1926. július 5-i temetési beszédében. „Pap volt, férfi volt, ember volt, tudós volt a szó igazi értelmében. A nemes lelki tulajdonságok gyönyörű összetetalálkozásából alakult ki [...] finom úri egyénisége, amelyet az ideális emberek rózsaszínű világszemlélete, a nyugodt tiszta lelkiismeretek könnyedsége és kedélye hatott át. Enciklopédikus tudása, mindenkori lelki frissessége és szellemessége avatták jeles szónokká és kitűnő tollforgatóvá. [...] Mélyen gyökerező nemes magyar ősöktől örökölt katolikus hitének minden szépsége átragyogott gondolatain, cikkein.”¹

1865. augusztus 4-én született Szekszárdon, régi nemesi családból, tizenkettedik fiúként. Apja a szekszárdi járás főszolgabírája volt. Középiskoláit Bonyhádon kezdte, majd Pécsen, a cisztercita gimnáziumban fejezte be. Hittudományi tanulmányait, mint a pécsi egyházmegye kispapja a PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEMEN végezte. Fiatal kora miatt nem szentelheték pappá, ezért a Károlyi-családhoz került nevelőnek, ahol tíz évet töltött. Az ő keze alatt nevelkedett a későbbi időszakok erősen vitatott személyisége, az a gróf **Károlyi Mihály**, akit az őszirózsás forradalom emelt az ország vezetőjévé. Késmárky később évről-évre megfordult vendégként Károlyi parádi uradalmában. A gróf állkapcsán akkor szenvedett balesetet, amikor autóján vendége elé igyekezett.² A gróf forradalom alatti szerepével azonban egyáltalán nem tudott közösséget vállalni, így útjaik elváltak. Beutazta egész Európát, és hittudományi doktorátust szerzett.³

1897-ben került vissza Pécsre, **Troll Ferenc** káptalani helynök a PÉCSI PÜSPÖKI JOGAKADÉMIA helyettes tanárává nevezte ki. Egyházjogot, jogtörténetet és magyar alkotmánytörténetet adott elő. 1900-ban szentszéki bíró, két év múlva pedig a házasságvédő tisztséggel bízta meg püspöke.⁴ Ugyanebben az évben a budapesti egyetem jogi kara egyházjogból egyetemi magántanárrá képesítette. 1905-ben elkísérte gróf **Zichy Gyula** püspököt Rómába, hogy segítse őt püspöki szentelése alkalmából.

Újságírói munkásságát 1903-ban kezdte a *Pécsi Közlöny*-nél, ahol két évet töltött felelős szerkesztőként. Újságírói tehetsége azonban igazán akkor bontakozott ki, amikor megbízásból, 1911-ben elvállalta a *Dunántúl* című napilap főszerkesztői tisztét. Öt éven át fáradhatatlanul látta el feladatát, de azután is megmaradt

¹ Dunántúl, 1926. július 6.1.p.

² Pécsi Napló, 1926. július 6.1.p.

³ Szabó Pál: A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs, 1940. 474-475.p.

⁴ Dunántúl, 1926. július 6.1.p.

a lap belső tanácsadójának. Saját bevallása szerint több mint ezer cikk került ki a keze alól, többnyire azonban névtelenül.⁵

Szívvél-lélekkel vetette bele magát a város társadalmi életébe és közigazgatásába, de ugyanakkor egyházmegyei elfoglaltsága is sokrétű volt. Tagja a zsinati vizsgálóbizottságnak, a vigília bizottságnak, a pécsi katolikus kör nagyválasztmányának, az Országos Pázmány Egyesületnek, a magyar jogászegyesületnek, egyházmegyei cenzor, vizsgáztatja a középiskolai hittanárokat. 1909-ben a törvényhatósági bizottság tagjának választották. Ettől kezdve a város közgyűlési termének egyik legkiválóbb szónoka. Bevásztják több szakbizottságba, a központi és igazoló

⁵ Pécs-Baranyai Múzeum Egyesület Értesítője, 1928.1. 18-23.p.

választmányba, az árvaszéki bizottságba, az iskolaszékbe és a jogi szakbizottságba.⁶ Tudományos munkássága tanári pályájával egyidőben kezdődött. 1897. január elsejével foglalkozhatott el nagynevű elődeinek, **Szeredy József** későbbi prelátus kanonoknak, valamint **Kossutány Ignác** későbbi szegedi egyetemi tanárnak tanszékét a pécsi jogakadémián. Tanári pályáján fél év híján harminc évet töltött el haláláig. Katedrára kerülve, mint egyházjogász már hivatásszerűen foglalkozhatott egyik nagy eszményével, a katolicizmus kialakult jogrendszerével, valamint jogtörténészként a magyar nemzeti szellemnek a múltból átsugárzott állami és jogi emlékeivel. Még joghallgató korában, 1896-ban Budapesten adott közre egy kisebb munkát: *Az esztergomi érseknek, mint Magyarország hercegprímásának jogai* címmel. Azonban már Pécsen jelent meg *Katolikus egyházi vagyongazdaság* című monográfiája. E dolgozat alapján nyerte el az egyetemi magántanári képesítést.

Érdekes módon sűrűn foglalkoztatta a nők magyar társadalomban betöltött szerepe. Több előadást is tartott ebben a témában: *A nő jogai a magyar törvénykönyvben, A nők szavazati joga, A katolikus sajtó és a nő, Újabb irányok a feminizmus terén, A nő mint társadalmi tényező* címmel.⁷

1907-ben a PÉCS BARANYAI MÚZEUM EGYESÜLET felolvasó ülésén *Pécsi régi iparosok életére vonatkozó eredeti okiratok* címen tartott előadást, melyben részletesen vázolta a céhekbe tömörült városi iparosság küzdelmeit a török időktől 1848-ig.⁸

1910-ben **Mutschenbacher Viktor** jogakadémiai igazgató nyugalomba vonulása után helyettes igazgató, majd 1915-ben Zichy Gyula püspök véglegesítette igazgatói tisztében.⁹ 1918-ban **IV. Károly** címzetes almásmonostori apáttá nevezte ki. A szerb megszállás alatt elnöke a magyar kultúra védelmére alakult PÉCSI TUDOMÁNYOS IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG-nak és a PÉCSI MŰBARÁTOK KÖRÉ-nek.¹⁰

A felszabadulás után jelentős szerepet játszott a pozsonyi egyetem Pécsre kerülésében. 1921 augusztusában a hittudományi kar létesítése érdekében a püspök **Wurster József** prelátus kanonok vezetésével bizottságot alakított, melybe a joglyceum képviselőjévé Késmárky Istvánt és **Vasváry László** egyetemi tanárt nevezte ki.¹¹ Munkássága megbecsüléseként 1922. augusztus 24-én az ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM nyilvános rendes tanára lett. A Pécsre költözés után az első, 1923/24-es tanévben a jogi kar dékánjává választották. Ő látta el az egyetemi könyvtár püspöki biztosi tisztét is. Életének utolsó évében a sok munka egyre jobban felőrölte egészségét, majd egy évig a különböző klinikák lakója volt. 1926. július 5-én hunyt el, temetésén **Vasváry Ferenc** jogi kari dékán, a bajtársi szövetség nevében **Magda István** búcsúztatta.¹²

⁶ Dunántúl, 1926. július 6. 1.p.

⁷ A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve 1913/14. 16.p.

⁸ Pécs-Baranyai Múzeum Egyesület Évkönyve, 1928. 1. 18-23.p.

⁹ A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve, 1914/15. 9.p.

¹⁰ Szabó Pál... i.m. 1940.

¹¹ A Pécsi Püspöki Joglyceum Évkönyve 1921/22. 34.p.

¹² Szabó Pál... i.m. 1940.

TÜSKÉS TIBOR

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

Az a költő volt, aki nem Pécsen, nem Baranyában született, de ezt a várost és ezt a tájat magához szerette. Szombathelyen született 1902-ben, szülőföldjének a „tenger-zöld” „ősi vasi földet” vallotta, 'mindennapi' családi neve mellé – és megkülönböztetésül László keresztnévű íróársától – a nagyszülők falujának nevét választotta. „Amikor a vonat feléje szalad, / már ismerős a dombsor, rét, patak, / a füzes Rába és a sík határ, / mely szülőföldem, téged elém tár” – írta *Vasi táj* című versében. Gyermekkori élményeit a nyugat-dunántúli falu, a paraszti munka ismerete, a természet rejtett szépségeinek a fölfedezése adta. Később ezt tágitotta humanista tartalmú, egyetemes értékeket fölmutató lírává.

Írói és irodalomszervezői pályája is Szombathelyen indult. Fiatalon ő lett a FALUDI FERENC IRODALMI TÁRSASÁG elnöke, s 1936-37-ben a társaság kiadásában negyedévenként megjelenő *Irott Kő* című folyóiratot szerkesztette. A városba hívja kortársait, a kor jelentős szellemi embereit, az akkor még fiatal Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Illyés Gyulát, Móricz Zsigmondot, folyóiratában Kodolányi János írását, Egry József képeit közli. Abban az időben az egész Dunántúlon az *Irott Kő* volt a legszínvonalasabb periodika.

Az irodalmi élet szervezése mellett időt talál saját munkáinak megalkotására. Huszonnégy éves, amikor megjelenik első verseskötete, az *Öreg szilfa árnyékában* (1926). Szombathelyi tartózkodása alatt ezt még további két versgyűjtemény követi: *Isten rádiója* (1931) és a *Szegény ország* (1941). Továbbá megjelenik két regénye: *Jégeső* (1930) és a *Zsellérek* (1934), valamint irodalmi tárgyú cikkeit, tanulmányait magába foglaló kötete: *Élet és irodalom* (1937).

A *Szegény ország*-ot 1941-ben már az 1931-ben alakult pécsi JANUS PANNONIUS TÁRSASÁG adja ki a társaság könyvsorozatának tizenharmadik köteteként. Nemcsak a társaság vezetői (pl. Lovász Pál) becsülik meg Bárdosi Németh János nevét és költészetét, hanem irodalomszervező munkásságára a társaság kiadásában 1941-ben elindított folyóirat, a *Sorsunk* főszerkesztője, Várkonyi Nándor is fölfigyel, és meghívja a folyóirat társszerkesztőjének. Bárdosi Németh Pécsre költözését persze az tette lehetővé, hogy a város irodalombarát polgármestere, Esztergár Lajos állást kínált és biztosított számára. Bárdosi Németh már Szombathelyen megismerte a városi közigazgatást (többek között a zálogház és a köztemető felügyelete tartozott hozzá), Pécsen pedig a város pénzügyi osztályán kapott munkát. A költő 1943-ban költözött Pécsre, és ettől az időtől kezdve nyugdíjba vonulásáig városi alkalmazottként a város pénzügyeivel foglalkozott. Ezt a munkáját is nagy lelkiismeretességgel végezte. Emlékezem: a város éves költségvetését éppúgy beköttette, két kemény tábla közé foglalta, mint kéziratos verseit, és könyvespolcán őrizte.

A *Sorsunk* szerkesztésében 1948-ig, a folyóirat megszüntetéséig vett részt. Majd az irodalmi és a politikai élet szigorodásakor kiszorult a szellemi életből, ver-

seinek csak az 1952-ben indult pécsi *Dunántúl* című folyóirat adott alkalmanként helyet, de sem a DUNÁNTÚL KÖNYVKIADÓ, sem a DUNÁNTÚLI MAGVETŐ nem tervezte verseskötetének megjelentetését. 1956-ban a Pécsi Nemzeti Színházban előadott, Csokonai életéről szóló, *Békétlen szerelem* című daljátékhoz versszövegeket ír. Bekapcsolódik az 1958-ban indult *Jelenkor* munkájába, a szerkesztőség mellett hosszú évekig lektori munkát végzett, levelezett, főként a fiatal, pályakezdő szerzők kéziratainak gondozásával foglalkozott. Önálló verseskötete – tizenkilenc évi szünet után – 1960-ban jelenik meg *Carmina Hungarica* címmel. Ezt követi majd a *Vacsoracsillag* (1966), a *Fehér pille* (1972), a *Lélek lángjai* (1974), a *Nyugtalan madarak* (1978), a *Befogadás* (1981). Irodalmi emlékezéseit, portréit, kritikáit *Utak és útítársak* címmel Szombathelyen adták ki 1975-ben.

A sors furcsa fintora, hogy 1981-ben születésnapja (március 8.) előtt öt nappal halt meg hetvenkilenc éves korában. Nem érte meg, hogy legalább nyolcvanadik születésnapjára valamilyen országos irodalmi díjat kapjon, nem érte meg gyermekverseinek *Fűzfásip* címmel összeállított, Würtz Ádám szép és szellemes rajzaival illusztrált könyvének megjelenését (1981), valamint költői íróportréinak, 'verses magyar irodalomtörténetének', a *Magyar Műzsának* (1982) kiadását. Hátrahagyott versei *Lélek és tenger* címmel Pécsen, a PANNONIA KÖNYVEK sorában 1994-ben látnak napvilágot.

Amikor 1947-48-ban Martyn Ferenc tollal és tussal portrészorozatot készített a Sorsunk munkatársairól és szerkesztőiről, Csorba Győzőről, Várkonyi Nándorról, Weöres Sándorról, Bárdosi Németh Jánost is lerajzolta. A költőt én 1956 májusában, a Babits Mihály hajdani diákszobájának falán elhelyezett emléktábla leleplezése alkalmával ismertem meg. A Martyn-rajz óta csaknem tíz év telt el akkor, de a portré alapján a költő arcát azonnal fölismertem. Sőt elmondhatom, hogy ez az arc haláláig nem sokat változott. A kevés hajjal fődött boltozatos koponya, a száj körüli mély ráncok, a hízásra hajlamos áll, a régies, vastag keretű szemüveg ugyanaz volt már a korai Martyn-rajzon, mint azon a képen, amit az idős, betegségekkel küszködő, az élettől búcsúzó költőről magamban őrzök.

Bárdosi Németh János költészetében is van valamiféle állandóság. Ő nem a 'fejlődő', az állandó metamorfózisban alkotó lírikusok közé tartozik. Korán megtalálta saját, érett hangját. Illyés Gyulával nemcsak azonos évben született, hanem költészete is a magyar lírának ahhoz a vonulatához kapcsolódik, amelyet a 'nemzeti', a 'népi irodalom' jelzőjével szoktak illetni. Rokonsága Illyéssel nem alkalmi, hanem sokkal mélyebb: alkati, szemléleti, és a költői hivatás értelmezésében rokon. „Köcsög, paradicsom, tornác, zizegő, bab, / egyazon emlékként nyitódik szememben, / ahogy Gyánt, Ozora tanította hajdan / teneked, erős társ, csodáit, világot” – írja Illyésnek, amikor annak *Nehéz föld* című kötete megjelenik.

Ebből a gyermekkori élményvilágból és líraszemléletből fakad költészetének szociális elkötelezettsége. A falusi szegényekkel, a kétkezi munkát végző emberekkel érez rokonszenvet. De humanizmusa nem osztályszempontú: szeretetében minden tisztességes ember beletartozik. Életszemléletéről mindennemű irodalomtörténeti magyarázatnál és kritikai értelmezésnél hitelesebben vall *Önarckép* című verse. A szonettet teljes terjedelmében idézzük:

ÖNARCKÉP

Holland mesterek festhetnék le
dús árnyalással vaskos képbe
arcomat, kissé felnagyítva,
hogy lássák, mi a rejtett titka.

Derűs külső, összetett lélek,
bár köpenyeget nem cserélek,
nem vagyok makacs semmihez sem,
dühös eb elől elmenekszem.

Fia vagyok a földnek, mégis
enyém a véghetetlen ég is,
a végletek közt bizton állok.

Az én hősöm nem a világot,
magát akarja maga ellen
megszervezni a szeretetben.

Bárdosi Németh Jánosnak kivételes érzéke volt a természet, a dunántúli táj, a kert, a gyümölcsös, a szőlőhegy szépségének megrajzolásához. Természetszeretetét gyakran szokták Juhász Gyula érzékenységéhez hasonlítani. De amíg a Szegeden élő költő a Tisza menti, az alföldi táj impresszionista énekese volt, Bárdosi Németh Jánosnál a „füzes Rába,” a „zöld-hullámú tenger,” a Balaton, a badacsonyi szüret, a mecseki préház, a Bális tetőn megélt nyár, a „mozdulatlan Daindokok” szépsége van jelen. E versei egyszerre kézzelfoghatóan konkrétak, tetten érhető élményekhez kötődnek (akár egy verses Dunántúl-járást is összeállíthatnánk belőlük), ugyanakkor ember és természet, alakított világ és tiszta környezet kapcsolatának és harmóniájának ’örök’ és ’modern’ kérdéseit érintik.

Említettük posztumusz kötetét, a *Magyar Műzsá-t*. Bárdosi Németh Jánosban nagy beleélő képesség, azonosulni tudás élt a magyar irodalommal, a költő-elődökkel, az „örök barátokkal” (az ábécé rendje szerint) Adytól Zrínyi Miklósig. Mintha azt a szeretetet és megértést, amellyel ő fordult elődeihez, kortársaitól és az utódoktól nem kapta volna meg, nem kapná meg. Mindaz, ami ma divatos, az írónia, a groteszk, a formarombolás, távol állt tőle. Költészete éppen azért érvényes és időtálló ma is. 2002-ben lesz születésének századik évfordulója. Már korábban Szombathelyen utcát neveztek el róla, emléktábla hirdeti nevét. Vajon mit tesz a jeles évforduló okán emlékének ápolásáért az a város, ahol életének második felét töltötte, amelyet magához szeretett, amely munkát adott neki és verseit táplálta, s amelyet a költészet fényébe emelt?

Martyn Ferenc: Bárdosi Németh János, 1948.

IN MEMORIAM RANGA LÁSZLÓ ÜZENET AZ ÖRÖK RALIMEZŐKRŐL (1957 – 2001)

„Sokáig, éveken keresztül nem beszélhettem róla, mert élsportoló voltam [...] ha én a bajnokságaim árán szedtem össze a rákos daganatot, akkor sem bánom, mert az autósporttól annyi mindent kaptam, hogy akkor ezzel adózom az oltáron. [...] Azok az emberek, akik nekem szurkoltak, ne sajnáljanak, hanem szurkoljanak továbbra is! [...] Csak a szűk környezetem, szüleim, feleségem és gyermekeim, valamint Büki Ernő tudott róla, mi vár rám. Minden operáció után ennek a szűk környezetnek a támogatásával kellett újból talpra állnom. Nem csaphattam be a szponzoraimat [...] mindig nyerni akarok, így indultam neki a következő versenynek. [...] A rali mellett párhuzamosan az életet jelentő idővel is komoly versenyt futottam.”

Az idézetek Fekete Kálmán újra indított Autóversenyzők mesélték c. sorozatának első kötetéből, a *Ranga László riportkönyv*-ből valók. Laci 2001. június 16-ra virradóra, 44 évesen ment el, de emléke örökké itt lesz velünk. Most is itt volt, amikor az ő pályáin, a Mecsek Ralin küzdöttek versenyzőtársai. A hatszoros magyar bajnok, a többszörös Eb-futamgyőztes tán még csukott szemmel is abszolválná a mecseki pályákat, hiszen ezeken nőtt fel és kezdett versenyezni 1974-től. Hosszú évekig viselt súlyos betegsége következtében 1998-tól kényszerült megválni a ralitól.

A magyar autósport fénykorában, a hetvenes években fertőzte meg – az akkor még lényegesen olcsóbb – benzin gőze. Szerencsés időszakban került az ország akkori legjobb, legrangosabb autósport szakosztályába, a Pécsi Volánhoz. Hatalmas nevek fémjelezték a klubot: Bálint Árpád, Hainess Jenő, Tóth László, Simor Gyula, Pánics Zoltán, Gulyás Imre, Kardos Lajos, Szuhanyik László, Kákonyi Attila, hogy csak néhányat említsünk. S ezt a minden kategóriában bajnokságot hozó társulatot Grünwald László, miután felhagyott a versenyzéssel, vagyis a Papa fogta össze.

„Igen, lógott is egy tabló a klubban a '81-es csapatról, mert a túra és rali kategóriában is bajnokságot nyert a Pécsi Volán. Évekig bajnokok tucatjait adta mind raliban, mind a hegyi versenyeken. A Mecsek nemcsak körülöleli a várost, hanem egyben merész száguldozásra, a vezetéstechnika csiszolására kitűnően alkalmas hegyi utakat kínál. Ezek a pályák pedig vonzották a benzinnel beoltott autósokat. Nem kell sokat autózni, a városközponttól pár kilométert kell csak feljebb menni, és máris alkalom nyílik a ralizás alapjainak gyakorlására.”

Ma már hihetetlennek tűnő családias hangulat tartotta egységbe a szakosztályt, s ebben a miliőben az ifjú Ranga Lacinak volt kitől ellesnie a fortélyokat, Simor Gyula navigátoraként pedig páratlan versenyrutinra, tapasztaltra tett szert. A Volán taxis műhelyében megtanulhatta azokat a mesterfogásokat, amelyek birtokában később kenyérkeresethez is jutott. Előbb a hegyi versenyeken, széria Zsigulival jelezte, hogy a továbbiakban győztesek között lesz a helye, később pedig a raliversenyek történetébe írta be nevét jó vastagon, kitörölhetetlenül. Pedig ekkortájt már tudta, hogy belül valami nincs rendben. Óriási önfegyelemmel, alázattal vi-

selte egyre súlyosbodó betegségét, miközben hatszoros magyar bajnok lett. Akaraterije, kitartása, mérnöki pontossággal megtervezett és mesterien kidolgozott versenyzése szolgáljon például minden fiatal követőjének.

Ranga László kivételes vezetői képességét is többen próbálják elemezni. A könyvben lényegében elárulja a titkot: „Na most, hogy egy kanyart elvállalok-e negyedik vagy ötödik fokozatban, kétszáz körüli tempóval, az elszántság kérdése. Tudnom kell, elvállalom-e vagy nem. [...] Én viszont úgy gondoltam, hogy az életemben a királynő mindig is az autóversenyzés volt, azon belül is a rali. Úgy érzem, ezért mindent megtettem. Sok tehetséges pilótából csak azért nem lesz magyar bajnok, mert az a rettenetes elszántság és akarat hiányzik belőle.”

Vezetését sosem annyira a látványosság jellemezte, mint inkább az érezhető kiszámítottság. Ismerte autója minden porcikáját, a legapróbb rezdülését is azonnal érzékelte. Sosem csúszkált alatta feleslegesen az autó, nem volt egy brahis, kockázatos versenyző. Többféle eredményes módszer létezik. Vannak sikeres rali pilóták, akik „lila köd” stílusban vezetnek, mindent feltéve egy lapra, nyerni vagy elesni alapon. Ez néha beválik, de hosszabb távon erre alapozni aligha lehet. Mesteri erőcsúszásai (powerslide) jobbra az optimális csúszáshatáron, az ideális ív és a keresztbe csúszás közötti mezsgyén történtek, ezt a technikát a legmagasabb szinten lehetne oktatni. Eképp’ aztán látványos és gyors autózást produkált. Laci matematikus pontossággal, egy programszervező alaposságával tervezte meg autózását, semmit sem hagyott a szerencsére, a véletlenre. És elővett egy ma már régiesnek tűnő, elcsépelet szót, *alázat*.

„Alázat az, amikor mindent alárendelsz a te királynődnek, a te hobbidnak. S ehhez jön az elszántság, amikor megközelíted a határt. Ahhoz, hogy tiéd legyen a királynő, alázatot kell gyakorolnod magaddal szemben, tehát bizonyos dolgokban meg kell alkudnod. Ugyanakkor annyira elszántságnak kell lenned, hogy meg kell fognod a kezét. Ezt nem mindenki meri megtenni.”

A magyar autósportnak jó a sajtója, Laci egyre népszerűbb lett, a sporthírek állandó szereplőivé váltak, ugyancsak híres navigátorával, Büki Ernővel. Felfigyeltek rá a komolyabb versenyzőkre, és kezdetben szorgalmas, kitartó önmenedzseléssel eljutottak egy magasabb lépcsőfokra. A rali világ akkori legjobb versenyzőiből ülhetett bele. Lancia Integrale, Audi Quattro, Ford Escort Cosworth, majd egy hatalmas, tőkeerős támogató, a MOL védőszárnyai alatt egy valóságos csodautó, a Subaru Impreza következett. Világbajnoki autóban kápráztatta el a hazai közönséget, és ez a típus volt utolsó győzelmeinek autója.

Ám a raliban számítógép sebességgel rohan előre a technika is: ami ma korszerű és irigylett, az holnapra levetett holmi lesz. A sokkal fejlettebb változattal, a Subaru WRC-vel már nem versenyezhetett. Ugyanis akkor amputálták a bal lábát. Ám még a betegágyról is irányította csapatát, a világszintű WRC-be beültette barátját, Kiss Ferencet, a néha kissé elfogult közönség Ferikéjét. Mélységesen szomorú, hogy sikerei egyesekből gyűlöletet fakasztottak, amikor már szobája elválaszthatatlan foglya lett, interneten kapott névtelen mocskoló üzeneteket. Szerencsére jóval nagyobb volt tisztelőinek tábora. Mégis, a betegség súlyosbodásá-

val egyre fogytak az igazi barátok. Családja, orvos barátja és persze az Örök Navi-gátor, Ernő állt mellette. Utolsó hónapjaiban a külvilággal már nem tartott kapcsolatot. Erről 2000. szeptemberében így nyilatkozott: "Megváltozott az életem [...] A mobiltelefonomat naponta fel kell töltenem, mert sűrűn lemerül. Ezzel tartom a külvilággal a kapcsolatot. Már nem utazom sehová, általában fekszem vagy ülök, s a külvilág eseményeiről az újságokból, tévéből, rádióból értesülök."

1994. szeptember 1-jén Pécs Város *Pro Communitate*-díjjal tüntette ki, korábban megválasztották *Az Év Autóversenyzőjének*, serlegek halmaza, díjak tucatjai után 2000 szeptemberében megkapta a *Pécs megyei Jogú Város Millenniumi-díja* kitüntetését, ezt követően jelent meg a még életében vele készült riportkönyv.

Noha utolsó lakhelye a pécsi hegyi versenypálya mellett található, sem a hegyi versenyekre, sem a ralikra már nem juthatott ki, emberek közé sem vágyott. Még sem elégedetlenkedett, megbékélt sorsával. Betegsége ellen az utolsó napokig küzdött, minden elérhető gyógymódot segítségül vett, de ezúttal vesztes maradt. Díszes és méltó temetése 2001. június 25-én volt a pécsi központi temetőben, nemcsak az egész országból, de külföldről is nagy számban érkeztek kollégák, barátok és tisztelői.

Ám ahogy az már lenni szokott, a vér nem válik vízzé, pontosabban inkább: a benzingőz megmarad: fia, ifj. Ranga László a rali II. osztályban, a Suzuki Kupában folytatja édesapja pályafutását, reméljük méltó sikerekkel. A szeptemberben lezajlott Mecsek Ralin tízezrek tisztelegtek Ranga László emléke előtt!

Fekete Kálmán

TÉR, MINT MILLENNIUMI MEGEMLÉKEZÉS

Szinte egyöntetű vélemény volt már évtizedekkel ezelőtt is, hogy meghatározhatatlan formája ellenére Pécs legegységesebb, legkellemesebb hangulatú tere a Jókai tér. A legrégebbi elnevezések szerint a XVIII. században itt volt a halpiac, majd a Nagypiacról (a mai Széchenyi térről) kiszorult árusok itt telepedtek le. Az elmúlt 250 évben több neve volt: Alte Fleisch Markt, Alte Fischmarkt, Fischmarkt, Kis tér, Kispiac tér. Jókai Mór irodalmi munkásságának ötvenéves jubileumán, 1893-ban, amikor az író a város díszpolgárává választották, kapta a mai nevét.

A tér házaiban hajdan iparosok, kereskedők laktak: műhelyük, boltjuk is az épületben volt. A különböző stílusú régi házak ennek ellenére egységes, kellemes, igazi pécsi hangulatot árasztanak.

A Jókai tér mindig zárt és intim hangulatú volt, sikátorszerű utcatorkolattal, és alig fél évszázaddal korábban még inkább ilyennek mutatkozott: egy házat kellett elbontani hajdan, hogy a járműforgalomnak elegendő széles legyen a néhai Deák Ferenc, jelenlegi Jókai utca. Mindezen adottságok ellenére 1913-tól 1960-ig mégis ezen a téren keresztül járt a pécsi villamos, amelynek emlékét újabban sín-darabka is őrzi a kövezetbe ágyazva. 2001. augusztus 20. óta pedig maga a Jókai tér vált az államalapítás 1000. évfordulójának sajátos pécsi megemlékezésévé. Ennek azonban két esztendő előtörténete van.

A MILLENNIUMI EMLÉKBIZOTTSÁG meghirdette, hogy a lehető legszélesebb körre tekintve és politikától mentesen nézi a millenniumot. Felkínáltatott a lehetőség, hogy állampolgári joggal lehet javaslatot tenni emlékmű-állításra. Így történhetett, hogy a Magyar Millennium kormánybiztosa által kiemelten támogatott pécsi programok között elsőként szerepelt a Jókai tér rendezése. A középkori városszerkezetet tükröző térnek értékéhez méltó megjelenítése, és egyben kortárs képzőművészeti alkotásokkal való gazdagítása volt a célja annak a tervnek, amellyel az ötletadó Pál Zoltán pécsi szobrász, a megvalósításra szövetkezett művészeti csoport vezetőjeként pályázott.

A Jókai téri átalakítás tervező munkájában **Pál Zoltán** mellett **Bencsik István** Kossuth-díjas szobrászművész, **Aknai Tamás** művészettörténész, **Dévényi Sándor** Kossuth-díjas építőművész alkotta a csapat vezérkarát, amelyhez a Baranyai Alkotótelepek Kht. adott szervezeti háttérrel.

A koncepció megformálói úgy látták, hogy nem lehet cél egy historikus beszámoló, hanem valamilyen csúcsteljesítmény kell millenniumi megemlékezés gyanánt. Más minőség megteremtésében ugyanúgy megtestesülhet az, hogy a millennium tiszteletére született, mint egy hagyományos emlékműben. Tehát nem rekonstrukciót akartak végezni, hanem a tér időrétegződésére kívántak húzni olyan új felületet, amely korunk szemléletében ott hiteles, eredeti, és a mai környezettel harmóniában lehet. A kiindulási pontjuk az volt, hogy a Jókai tér Pécs legré-

Pécs, Jókai tér 2001. augusztus 16. (fotó: Körtvélyesi László)

gebb óta működő tere, a legvárosiasabb, több időreteg hagyta rajta a nyomát, ám az építőművészet szempontjából majdnem érintetlen. Ez érdekes megközelítést kínált ahhoz is, hogy miként lehet mediterrán szellemben gondolkodni egy térben: mit jelent az, hogy tér, mik azok a felületek, objektumok, felfogások, amelyek az extrább városi, polgári életet biztosítani tudják. A mediterrán jelleg erősítéseként – beton és aszfalt helyett – természetes térburkoló anyagokat álmodtak meg, valamint olyan plasztikai objektumokat, amelyek a civil életnek nem akadályai, bosszúságai, hanem képesek az újabb értékekre rámutatni, funkciójukat kisugározzák a környezetükre. A átalakítás tervezői úgy fogták fel az alkotás terepét, hogy a Jókai tér a két nyúlványával együtt tér, tehát azokban is megszűnnek a kiemelkedő járdák és ezzel együtt a közúti forgalom és parkolás is.

A jelen írás nem merészkedik illetéktelenül annak fejtegetésébe, hogy vajon Pécs – legalább is a honfoglalás kora óta – építészeti jellegzetességeit tekintve mennyire volt valaha is mediterrán város. Mindössze a jelen ilyen irányú törekvéseinek bevallott mozgatórugóit, történetét és eredményét igyekszik összefoglalni, amely majdhogynem kicsúszott az ünnepi emlékév sarokdátumán túlra.

Amikor a BARANYAI ALKOTÓTELEPEK KHT. 1999 nyarán benyújtotta a pályázatát, még látszott esély arra, hogy 2000-ben, ha nem is készül el, mégiscsak komolyabb eredményeket hoz a munka. De már a pályázat elbírálása is megkésett. A kht. 38 millió forintot nyert el – egyelőre ígervény gyanánt – a projekt művészi megvalósítására a MILLENNIUMI KORMÁNYBIZTOS HIVATALÁ-tól. PÉCS VÁROS ÖNKORMÁNYZATA ezek után 2000. február 29-én elfogadott költségvetésében 60 milliós keretet adott a Jókai tér felújítására. Simának és tisztának látszott az ügy. Aztán tavasztól egy időre ködösebb lett a Jókai téri rekonstrukció sorsa. A pályázatnyertes művészcsoporthoz és az önkormányzat hónapokig a másik lépésére várt. Kiderült, hogy a millenniumi programiroda pénzforrásai évenként ütemezettek: 2000-ben 12 millió forintot tudtak adni, a fennmaradó 26 milliót csak 2001-ben. A nagyobb költségigényű munkák tehát eleve 2001-re maradtak.

Emellett egy ördögi kör okozott bizonytalanságot mindkét oldalon, és ezt nehezen lehetett kezelni. A városi költségvetésben a Jókai téri felújítási tételként ugyan szerepel, de ez nem arról szólt, hogy a Baranyai Alkotótelepek Kht. nyertes pályázata megvalósítására fordítják a megjelölt pénzösszeget. Az önkormányzat addig nem akart szerződéses elkötelezettséget vállalni, amíg a kht. nem mutatja meg, hogy valójában mit akar a Jókai térrel kezdeni. A kht. pedig nem akart előjönni addig a konkrét elképzelésekkel, látványtervekkel, amíg garanciát nem kap arra, hogy ezek megvalósulnak. A millenniumi pályázati pénz folyósításának viszont az volt a feltétele, hogy az elvi nyilatkozat után az önkormányzat testületi határozatban is megerősíti részvételi szándékát a programban. A köztéri alkotás elhelyezésének jóváhagyása ugyanis a települési önkormányzati képviselő-testület hatásköre. Tehát patthelyzet alakult ki, amely csak tavaly ősszel rendeződött az önkormányzat (mint a köztéri alkotások majdani tulajdonosa) és a Baranyai Alkotótelepek Kht. (a pályázatnyertes művészeti csoport) között addig hiányzó szerződéses kapcsolattal egyetemben. Az építészeti feladatok elvégzésére a várostól a művészcsoporthoz tagja, Dévényi Sándor által vezetett iroda kapott megbízást. A tervezést megkönnyítette, hogy a díszburkolatos térfelújításról volt már egy korábbi terv, és azt is Dévényi Sándor készítette.

A téren azonban 2000-ben érdemi beavatkozás már nem történhetett.

A új burkolat kialakítása előtt a közművezetékek rekonstrukciója zajlott 2001 telétől a Jókai téren, hiszen nagyon nem kívánatos az új díszburkolat felbontása. A munkák előtt tízévesi időtávot ígértek a közművek kezelői, hogy hálózatelhasználódás miatt előreláthatólag nem kell majd feltúrní a teret. A tér művészei átalakításával járó kivitelezési munkát, miközben a szobrok is készültek, a Strabag Rt. végezte. Egyre inkább a körműkre égett a feladat. A műtárgyak elhelyezése gyakorlatilag csak a Szent István-napot megelőző hétfőigén fejeződtek be, legalábbis a téraavatóra

*Fakörítő díszburkolat, háttérben Pál Zoltán kőgyűrődésplasztikája
(fotó: Körtvélyesi László)*

alkalmasan, amelyen augusztus 20-án este **Nemeskürty István** millenniumi kormánybiztos és **Toller László** polgármester mondott köszöntőt.

Ennyivel utána már nem ünnepontás felemlegetni az előzményeket, sem azt, hogy mind a koncepciót, mind a terveket szakmai és részben politikai színezetű lakossági viták, aggodalmak és kritikák lövöldözték körbe kezdettől fogva. A terv provokálta azt is, hogy lakossági civil szervezet jöjjön létre a Jókai tér és környéke lakóiból.

*A Jókai tér a Széchenyi tér felől
(fotó: Romváry Ferenc)*

2001 nyarán, ahogy kezdett kibontakozni az új térburkolat, a járókelők, a kíváncsiskodók többsége szájából azonban mind gyakrabban hangzott el, hogy milyen szép lesz.

Most, amikor már használatba vetettük, a laikus, akinek tetszik az új arculat, keresgéli a fogódzókat, hogy mitől is szép a szerinte szép. Bőven van alkalma, hogy belevessen a részletekbe, de megfogalmazódhat benne olyanfajta összegzés is, hogy

valóban a nálunk megszokottnál extrább városi létbe csöppent. Még ha a túlcifrázott burkolat kivitelezése és téli praktikussága tekintetében akadnak is fenntartásai.

Ezt a különlegesebb városi létet bizonyítják már önmagukban az úgynevezett bútorszobrok – három az Elefántos-tömb déli oldalán a hajdan volt járda szegélyére telepedve, illetve egy az antikvárium előtt, a Ferencesek utcája sarkánál – az Elefántos-ház teraszként szolgáló posztamense, a vizet fakasztató központi plasztika, a kibuggyant vizet a terasz délnyugati sarkánál lévő – valamelyest tengert szimbolizáló kívánó – medencébe vezető medercsik, a sokallt és kevesellett gömbfák – az élő szoborként is funkcionáló nagylevelű hárs a Morik Caffé vonalában, a terasz előterében. És persze mindenekelőtt az elsőként megismert, kitapasztalt, a melegsárga színű dalmáciai mészkőből készült új térburkolat. Természetes törésfelületű, nem polírozott. A szobrok, a forgalomterelő kövek, a vízgyűjtő csatorna rácsai, a gömbfák tövéénél a művészi alkotásnak vehető kőrács mind canfanar nevű isztriai kőből készültek. A két kő sok évszázados hagyománnyal együtt használatos a hajdani Velencei Köztársaság területére jellemző, Adria menti városépítészetben: harmóniájuk régóta kitapasztalt.

A laikus is megérzi a mindenütt megmutatkozó szándékot a gondosságra. Ez abban is feltűnik megmutatkozik, ahogy az alkotók a tér mérhető tulajdonságai ismeretében a szobrászathoz kapcsolódó szakmai hagyományokat érvényesítették. Például a mintegy 90 négyzetméternyi össz-szoborfelület mind kézzel megmunkált.

A hozzáértő szem a másféle gondosságot is felfedezheti. Semmi véletlen nincs abban, hogy melyik objektum hova került, milyen a kiterjedése, mérete. Minden szuverén, de mégis mindennel összefügg, az egész tér egységes műalkotásként is jól érzékelhető. Az arányok az emberi test és az aranymetszés szabályait példázzák. Az építőművészet sokféle törvénye igazgatta el a harmóniát, vagy éppen támasztotta fel a szándékolt feszültséget. Bencsik István Ujj-szobra például éppen a Jókai tér és a Széchenyi tér terepváltó pontján áll, a Jókai tér 5. számú házhoz legközelebb: innen tovább vagy az egyik, vagy a másik tér látványa érvényesül egyre inkább. Pál Zoltán művei közül a tér észak-keleti súlypontjában – a Ferencesek utcája déli vonala képzeletbeli folytatásán – álló központi vizes plasztika két gyűrt felület, amely erővektoraival teremti meg az organikus formát. A szoborból kibuggyanó víz miatt egyébként az alkotó A Föld köldöke címet adta művének.

Az nyilvánvaló, hogy a tér belakása újabb és újabb felfedezésekhez vezet. Például olyanhoz is, hogy a Széchenyi tér és a Jókai tér határaként álló öt forgalomterelő kő mindegyike tetejére különféle társasjátékok – sakk, malom stb. – táblarajzolatát vésték fel aprólékosan. Az új tér tehát játszani is enged. És érdekes lesz megfigyelni, hogy különféle napszakokban miként árnyalja színeit. Az alkotók ezeket a hatásokat is betervezték.

*Bencsik István: Újj 2000. dalmáciai mészkő, M: 240 cm
(fotó: Körtvélyesi László)*

A 611 m magas tetőn 1910-ben épült az első kőkilátó. 1981-ben elbontották.

1995-ben készült el az új kilátótorony alapja.

1996-ban 4,5 méterig felépült a terméskő fal.

2000. év végén a tető felemelésével a végleges formáját adta a torony.

A teljes befejezés a 2001. évben történt.

Az 1910-ben épült kilátótornyot a Mecsek Egyesület építette és Rauch János egyesületi tagról nevezte el „János-kilátó”-nak. Az új kilátótorony is róla kapta a nevét.

Felépítését köszönhetjük a Mecsek szeretőik adományainak, munkájának!

A vasbetonból, vasból és terméskőből épült 22 m magas kilátótorony sokáig szolgálhatja az ide látogató kirándulókat.

Az átadó ünnepség: 2001. szeptember 15-én volt.

Rottrand Hoffmann: Partnerség, Felbach-tér (fotó: Romváry Ferenc)

KÖSZÖNJÜK, JOLKA

Kapcsolatom **Jolanta Vilutyte**-vel, a litván kosárlabdázóval, a mai játékosok közül a legrégebbi. Ő játszott a leghosszabb időn keresztül az elmúlt tíz évben a **PVSK**-ban, és vele alpolgármesterként, sportbizottsági elnökként, később polgármesterként és most szakosztályelnökként mindig folyamatos kapcsolatom volt a játékosok közül.

Tudni kell róla, hogy Horváth Juci mellett Ő volt a legjobban elismert játékosa a csapatnak, az önkormányzat a **Pro Communitate** kitüntetéssel, aztán később a **Pro Civitate** díj adományozásával a pécsi közgyűlés is elismerte munkáját.

Egy nagyszerű sportembertől veszünk most búcsút, immár hivatalos keretek között is, hiszen Jolanta vérbeli sportoló volt. Mindig a játékra koncentrált, nem voltak sztáralűrjei, kilengései, ügyei, mindig sportszerű volt, tisztelte az ellenfeleket és elfogadta, megszerette a közösséget, közeget, ahol élt.

Annyi személyeset még szeretnék elmondani róla, hogy az én szívembe igazán akkor lopta be magát, amikor 7-8 évvel ezelőtt a klubvezetés részéről felvetődött, hogy szeretnénk magyar állampolgárságot szerezni neki, hogy a PVSK és az Ő helyzetét is megkönnyítsük. Jolanta nem fogadta el az ajánlatunkat, azt mondta, hogy Ő litván, és ezt szentnek tartja, nem is változtat rajta, dacára annak, hogy nagyon szereti Pécsét. Abban az időben nagyon megragadott, hogy számára a pénzen, az anyagi boldoguláson kívül vannak olyan dolgok, amik sokkal fontosabbak. Ezt a mai napig nem tudtam elfelejteni, és azt hiszem, ott és akkor vált Jolka egyik kedvenc játékosommá.

Kívánom, hogy sikerüljön a további pályafutása, és amikor a kosárcsukát a szőgre akasztja, úgy gondoljon vissza pécsi éveire, hogy az egy nagyon szép, sikeres és hosszú ideig tartó állomása volt pályafutásának.

Dr. Páva Zsolt

a MiZo-PVSK női kosárlabda szakosztályának elnöke

Jolanta Vilutyte 1969. december 14-én született Rokiskisben, Litvániában.

1990-ben Máté János közvetítésével Varga Ferenc és Czerpán István szerződtette a PVSK-ba litván anyaegyesületétől, a Banga Kaunastól.

Szovjet válogatottként:

Ifjúsági Európa-bajnok 1988-ban, Ifjúsági Világbajnok 1989-ben.

Pécsi sikerei és eredményei:

EuroLiga harmadik helyezett 2000-2001-ben

Ötszörös EuroLiga szereplő: 1996-1997; 1997-1998; 1998-1999; 1999-2000; 2000-2001

Hatszoros Magyar Bajnok: 1991-1992; 1994-1995; 1995-1996; 1997-1998; 1999-2000; 2000-2001

Ötszörös Magyar Kupa győztes: 1996-1997; 1997-1998; 1998-1999; 1999-2000; 2000-2001

Egyszeres Magyar Bajnoki ezüstérmes: 1997-1998

Kétszeres Magyar Bajnoki bronzérmes: 1993-1994; 1996-1997

Pécsett a 11 év alatt tétmérkőzésen 7084 pontot dobott.

Pécsi játékosként litván válogatottbeli eredményei:

Európa Bajnok: 1997 Pécs-Budapest

Európa Bajnoki negyedik: 2001. Franciaország

Európa Bajnoki ötödik: 1995. Csehország

Világ Bajnoki hatodik: 1998. Németország

A Jolanta Vilutyte, egyszóval a Jolka tiszteletére 2001. szeptember 25-én, a Lauber Dezső Városi Sportcsarnokban rendezett búcsúgálán a volt játszótársakkal együtt 3500 lelkes szurkoló vett részt és köszönt el a pécsi kosárlírályától.

Száz éve Pécsett... 1901-ben

- július 6. Ünnepi szentmisével emlékeztek meg a Miasszonyunk zárda felszentelésének 50. évfordulójára.
- 8. Bendiner Nándor zongorahangversenye a Vigadóban.
- Ülést tartott Baranya Vármegye közgyűlése.
- 18. Az 52-es pécsi honvéd gyalogezred katonazenekarának hangversenye a Sétatéren.
- 27. Veres Sándor operaénekes és dalos társulatának estje a Pannónia-kertben.
- augusztus 4. Havihegyi búcsú.
- 10. Ülést tartott Pécs Város Közgyűlése.
- 18. I. Ferenc József pécsi látogatása.
- szeptember 19. Vármegyei és városi közgyűlés.
- 22. A Szabadelvű Párt képviselő-jelöltő ülése.

Hetvenöt éve Pécsett... 1926-ban

- július 4. Országos kutyakiállítás a tűzéraktanya lovardájában.
- 5. Meghalt Késmárky István, a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem egyházjog professzora.
- 12-25. Az Országos Kamaraszínház vendéjátéka a Pannóniában.
- 18. Gyermekeknapja a Tettyén.
- augusztus 1. Népiünnepély a Tettyén.
- 2. Meghalt Gosztonyi Gyula, a szerb megszállás idején a város kormánybiztos-főispánja.
- Megalakult az Alsódunántúli Galamb- és Céllovő Egyesület.
- 9. Ülést tartott Baranya Vármegye közgyűlése.
- 18-31. A pécsi kereskedők „olcsó hét” akciója.
- 19. Megindult a városi menetrendszerinti autóbusz közlekedés.
- 20. A szerb megszállás alól történt felszabadulás ötödik évfordulóját és Szent István napját ünnepelte a város.
- 20-21. A Dunántúli Dalosszövetség ünnepélye, dalárdák találkozója.
- 28. Cesare Orsenigo pápai nuncius látogatása.
- 29. Horthy Miklós kormányzó pécsi látogatása.
- szeptember 1. Vastagh Gyula képkiallítása a Nőegyletben.
- 5. 50 éves jubileumát ünnepelte a Pécs-Baranyamegyei Katona-Hadastyán Betegsegélyező Egylet.
- 7. Bethlen István miniszterelnök pécsi látogatása.
- 19-20. A Magyar Orvosok Tuberkulózis Egyesületének kongresszusa.
- 26. Felavatták a Honvéd Hadapród Iskola világháborús emlékművét, Kőszeghy Gyula Zrínyi Miklós sómázis pirogránit mellszobrával.

Ötven éve Pécsett... 1951-ben

- július 15. Haladó hagyományaink címmel könyvkiállítás nyílt a SZOT-székházban.
- augusztus 1. Megnyílt az Állami Könyvtérjesztő Vállalat első vidéki antikváriuma a Kossuth Lajos utcában.
- 20. Szakszervezeti kultúrotthonot adtak át.
- szeptember 1. Felavatták a cseretetői bányász-emlékművet.
- 2. Az első magyar bányásznapi rendezvényei.
- 7-9. Országos kézilabda bajnokság.
- 8. A Könyv Ünnepe alkalmából Pécsi írók irodalmi estje a Nemzeti Színházban.

Huszonöt éve Pécsett... 1976-ban

- július 15. Pécsi Zenélő Udvarok: a Bakfark Consort koncertje.
- 22-24. Villamosenergia-ipari tanácskozás.
- 25. IX. Mecsek Kupa nemzetközi körrepülő és modellező verseny.
- 30. Vadászati és természetvédelmi kiállítás a POTE aulájában.
- augusztus 18. Felavatták az új Hotel Pannoniát.
- 20. Ifjúsági parkot avattak a Balokányban.
- 24-25. II. Dunántúli Településtörténeti Konferencia.
- 25-27. VII. Haematológus Napok.
- 28. A Magyar Éremgyűjtők Egyesületének VII. országos vándorgyűlése.
- 30. A Magyar Ortopédiai Társaság IV. országos vándorgyűlése.
- 31. Megszűnt a Pécs-Harkány vasútvonala.
- szeptember 2. Anna Wyrwysz lengyel festőművész kiállítása a Déryné utcai kiállító teremben.
- 16. Irányzatok és műfaji problémák a drámairodalomban címmel konferencia a Tanárképző Főiskolán.
- 18. Ember és természet, grafikai kiállítás a Planetáriumban.
- 21. Nemzetközi piackutató metodikai konferencia.
- 22. I. Orvosképzési Konferencia.
- 24. A Lahti fotóklub kiállítása a Doktor Sándor Művelődési Házban.
- 26. Megnyílt az V. Országos Képzőművészeti Biennálé.

Pécsett ma... 2001-ben

- június
1. Lantos Miklós: A németiség szakrális emlékei Tolnában és Baranyában. Fotókiállítás a Lenau-házban. A Bóbita 40 éve. Kiállítás a Városházánál elhelyezett Múzeumban.
 6. Turi-Kovács Béla környezetvédelmi miniszter adta át a Dél-Dunántúli Környezetvédelmi Felügyelőség új ügyfélszolgálati és irodaépületét. Megnyílt a Megyeri úton az Interfruct Cash and Carry áruháza. Ünnepi Könyvhét 2001. Mikszáth különös házasságai, Piros Ildikó és Mikó István előadásában a Művészetek Házában.
 7. Ünnepi Könyvhét 2001: Ünnepeles megnyitó a Színház téren. A Pécsi Polgári Szalon Egyesület rendezésében Pálkás József politikai oktatási minisztériumi államtitkár előadása a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumában.
 8. Deák László orgonaművész hangversenye a kertvárosi Szent Erzsébet templomban.
 - 8-10. Nemzetközi Egyetemi Színjátszó Fesztivál.
 9. Napló Nap, az Új Dunántúli Napló rendezvénye.
 - 10-17. POSZT – Pécsi Országos Színházi Találkozó.
 11. Várkonyi Nándor: Az írás és a könyv dicsérete című könyvbemutatója a Várkonyi Könyvtárban. A kortárs magyar dráma nyílt fóruma a Művészetek Házában.
 14. Úlést tartott Pécs Város Önkormányzatának képviselőtestülete.
 15. Elhunyt Ranga László örökös magyar bajnok raliversenyző. Menny és pokol. Az Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet bábgyűjteményének kiállítása a Pécsi Galériában. A 75 éves Bártfa utcai Általános Iskola jubileumi rendezvénye. Felavatták a kórházi kezelés alatt álló beteg gyermekek szülei számára a Pécs-Normandiai Lions Klub támogatásával létrehozott szülőszállást.
 - 15-16. A Magyar Gyermekeorvosok Társaságának kongresszusa a PTE Általános Orvosi Karán.
 17. Nemzetközi numizmatikai találkozó a Helyőrségi Klubban.
 18. Megkezdődött a háromhetes Művészet és Gasztronómia Fesztivál.
 - 18-19. Habsburg Ottó részvételével ünnepi megemlékezés a Püspöki palotában a Magyar Páneurópai Unió Pécsi Szervezete megalakulásának 10 éves évfordulóján.
 20. A Class Jazz Band koncertje a Liszt-teremben. Boros Imre, a PHARE-programokat koordináló tárca nélküli miniszter pécsi látogatása. Fennállásának 75. évfordulóját ünnepelte a PTE orvosi könyvtára.
 21. Úlést tartott Pécs Város Önkormányzatának képviselőtestülete. Anna utcai Nyári Játékok. Arthur Rimbaud kalandozásai című táncest ősbemutatója a Pécsi Horvát Színházban.
 - 21-24. XII. Pécsi Nemzetközi Felnőtt Báb-fesztivál.
 - 22-24. Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálati Napok a Széchenyi téren.
 26. Püspökvári zenés esték. A PTE klarinét és harsona kvartettjének koncertje a Püspökkertben. Úlést tartott Baranya Megye Önkormányzatának képviselőtestülete.
 27. Megnyílt a XXII. Pécs Expo.
 28. A Pécsi Polgári Szalon Egyesület rendezésében A Heti Válasz című új hetilap szerkesztőségének bemutatkozása a Pécsi Kulturális Központban.
 - 28-30. Roma fesztivál.
 29. Anna utcai Nyári Játékok. A kísértő című kortárs balett ősbemutatója a Pécsi Balett szólistáinak közreműködésével. Ashoka Nemzetközi Roma Konferencia a Pécsi Kulturális Központban. Megkezdődött a XI. Nemzetközi Zenei Fesztivál.
- július
1. 1944-2001. Gyászünnepe a pécsi és a Pécs környéki zsidóság deportálásának évfordulóján.
 2. Kovács Attila: Szállj gondolat! A Pécsi Opera énekkara és a pécsi operakórus története című könyvének bemutatója a Művészetek Házában.
 4. A 2000. évi XXII. Országos Szóttés- és Cserépvásár nyertes alkotóinak kiállítása a Baranya Házban.
 - 5-8. Országos Unitárius Ifjúsági Konferencia Pécssett.
 6. Toni Franoviæ zágrábi festő kiállítása a Pécsi Galériában.
 - A Pécsi Szemle 2001. nyári számának bemutatója a Művészetek Házában.
 - 6-8. A Millenniumi sokadalom elnevezésű hagyományörző rendezvény a Sétátéren.
 7. XXIII. Országos Szóttés- és Cserépvásár a Széchenyi téren. Ablakok, keresztek, templomok címmel Tillai Gábor fotói a Pécsi Egyházmegye Alapítványi Székházában. Csóti Gábor képzőművész kiállítása a Műhelygalériában.
 - 7-8. II. Europa Truck Trial.
 - 10-14. Rockfesztivál a Malomvölgyben.
 12. Anna Utcai Nyári Játékok. Marc Camoletti: Boldog születésnapot! című vígjátékának bemutatója.
 15. A mai japán és magyar grafika 10 éves jubileumi kiállítása a Pécsi Galériában.
 17. Püspökvári Zenés Esték. A Pannoniae Quintett hangversenye.
 20. Püspökvári Zenés Esték. Andrea Berardi orgonahangversenye.

24. Baróti István orgonaművész hangversenye a Pécs-szabolcsi templomban.
 27. João Machado perui plakáttervezo kiállítása a Pécsi Kiszgalériában.
 Kopjár Gábor (orgona) és Komáromi Alice (ének) hangversenye a Bazilikában.
 28. A Dorset Youth Orchestra fúvószenekar koncertje a Széchenyi téren.
 30. Barla Szabó Jenő emléktáblát avattak a Kerpel-Fronius Ödön Gyermekkorházban az intézmény volt igazgatójának tiszteletére.
- augusztus 1. A négyzet. Horvát és magyar képzőművészek kiállítása a Műhelygalériában.
 3. Uladimir Neudach orgona- és énekkoncertje a Bazilikában.
 4. Tóka Szabolcs orgonaestje a Pécs-szabolcsi templomban.
- 9-19. V. Nemzetközi Kultúrhét és Diákfesztivál Pécssett.
 10. Ernst Triebel (orgona) és ifj. Ernst Triebel (hegedű) koncertje a Bazilikában.
 11. Országos Origami Találkozó a PTE Hajnóczy-kollégiumában.
 A Rossini-duó koncertje a Baranya Házban.
 14. Püspökvári zenés esték: az UniCum Laude Énekegyüttes koncertje.
 16. A Magyar Continental Singers hangversenye a Baptista templomban.
 17. II. János Pál pápa látogatásának 10. évfordulóján emlékművet avattak a pogányi repülőtéren.
 Magyar millennium. Nemzetközi plakátkiállítás a Pécsi Galériában.
 Pálúr János orgonahangversenye a Bazilikában.
- 18-20. Mediterrán Hangulatok Fesztiválja.
 20. Szent István-napi ünnepi megemlékezés a Sétátéren. Nemeskürty István millenniumi kormánybiztos felavatta a Jókai teret és a millenniumi szobor-együttest.
 22. Elhunyt Zinhober Ferenc egyetemi tanár, a PTE Közgazdaságtudományi Kar Professor Emeritusa.
 24. Deák Zsuzsa grafikus kiállítása a Pécsi Kiszgalériában.
 Sebestyén János (orgona) és Kovács Lóránt (fuvola) koncertje a Bazilikában.
 25. Szócs Éva Andrea szobrászművész kiállítása a Pécsi Galériában.
 28. Fellegi Balázs és barátainak jiddis-klezmer koncertje a zsinagógában.
 30. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzatának képviselőtestülete.
31. Bányásznap ünnepségek.
 Áchim Erzsébet (orgona) és Kuti Ágnes (szoprán) hangversenye a Bazilikában.
 Csigák, kagylók a múlt és a jelen tanúi, valamint Ötvös Károly természetfotói a JPM Természettudományi Osztályán.
 A VIII. Villamos Napok ünnepsége a Palatinusban.
- september 1. Pécs Város Napja. Ünnepi közgyűlés, kitüntetések átadása.
 Diszhangverseny a Nemzeti Színházban: Orff: Carmina Burana című műve a Pécsi Szimfonikus Zenekar, a PTE Művészeti Kar Női Kórusa és a Pannon Volán Bartók Béla Férfikar előadásában.
 3. Mercedes Kupa. Pécs város nemzetközi nyílt junior teniszbajnoksága a Balokány ligetben.
 4. A Lahti Kórus és a Pécsi Madrigálkórus koncertje a Csontváry Múzeumban.
 A Belvárosi templom harangtoronyának és a Szent Mór Katolikus Iskolacentrum tornacsarnokának pályázati kiállítása a Művészetek Házában.
 5. Denke Ágnes, Jovics Ibolya és Varga Ágnes fotókiállítása a Baranya Házban.
 7. Felavatták a Pannon Magyar Háza.
 Zsolnay épületkerámia Budapest. Mattyasovszky Zsolnay Tamás fotókiállítása a Múzeum Galériában.
 Pécs-Baranyai Roma Nap és roma színházi találkozó.
 7-8. VII. Országos Politológus Vándorgyűlés.
 7-9. 34. Mecsek Rallye.
 10. A Pécs és Baranya vármegye régi képeslapjai című multimédiás CD-ROM bemutatója a Pécsi Kulturális Központban.
 Fialat Művészek Pódiuma. Tímár Judit (fuvola) és Ancil Anita (zongora) koncertje a Művészetek Házában.
 11. Püspökvári zenés esték. A Sopianae Vonósnégyes hangversenye.
 12. Szendrői Zsuzsanna (szaxofon) és Forgó György (zongora) hangversenye a Művészetek Házában.
 13. Aknai Tamás: Egyetemes művészettörténet 1945-1980 című könyvének bemutatója a Művészetek Házában.
 Sime Trikoman fotóművész kiállítása a Csopor(t) Horda Galériában.
- 13-23. Pécsi Napok rendezvényei.
 14. Csatak ezüstben. A török elleni harcok emlékérmét bemutató kiállítás a Megyeháza dísztermében.
 Német Nap.
 Handó György prépost emléktáblájának avatása a Káptalan u. 2. sz. ház falán.
 Kortárs Magyar Fotográfia 2001. Kiállítás-sorozat a Pécsi Galériában.
- 14-15. Numizmatika és társadalomtudományok címmel országos konferencia a Megyeháza dísztermében.
 15. VII. Nemzetközi veterán gépjármű találkozó a Kossuth téren.
 A Tubes-János kilátó ünnepélyes felavatása.
 17. NagyPécs Világjáró, V. Májerszky Róbert városképeinek kiállítása a Művészetek Házában.

- Vásáry Tamás (zongora) és a Bartók Vonósnégyes hangversenye a Liszt-teremben.
- 17-18. Fennállásának 10. évfordulóját ünnepelte a PTE BTK Néprajzi Tanszéke.
- 17-19. Új tartalmak és formák a közművelődésben. Konferencia a Pécsi Kulturális Központban.
18. A felújított újabb lakattartó rács avatása a Janus Pannonius utcában.
A Székiálto Együttes koncertje a Barbakánál.
A Pécsi Kamarakórus koncertje a Ferences templomban.
Fennállásának 20. évfordulóját ünnepelte az Értelmi Fogyatékosok Egyesített Szociális Intézete.
19. Bolgár, görög és szerb nap.
Ami Márai naplójából kimaradt. Bálint András színművész estje a Művészetek Házában.
Az ormánsági nemzetközi képzőművészeti alkotótelep kiállítása a Baranya Házban.
Páva István: Jelentések a Harmadik Birodalomból. A magyar diplomácia a második világháborúban című könyvének bemutatója a Pécsi Kulturális Központban.
20. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzatának képviselőtestülete.
A Grazi Klarinéttrio koncertje a Pécsi Kulturális Központban.
Előadások Pécs történetéből 2001. Konferencia a Pécsi Kulturális Központban.
Ránki Dezső és Klukon Edit zongorahangversenye a Liszt-teremben.
- 21-22. VII. Európai Bordalfesztivál.
22. A Pécsi Diplomások Körének első találkozója a PTE-n.
Felavatták Rotrand Hoffmann: Partnerség című szobrát, a testvérváros ajándékát a Fellbach téren.
23. A Szőlő és bor ünnepe a Széchenyi téren.
A Schola Cantorum Sopianensis kórus és Barth István fuvalaművész koncertje a Ferences templomban.
Fellegi Ádám zongoraművész estje a Művészetek Házában.
25. A litván Európa-bajnok Jolanta Vilutyte, a MiZo PVSK sokszoros magyar bajnoka és kupagyőztese tiszteletére rendezett kosárlabda gála a Lauber Dezső Sportsarnokban.
26. Mészöly Miklós emlékest a Művészetek Házában.
28. A Nyitottság a zene jövője. Apagyi Mária és Esztényi Szabolcs zongoraestje a Művészetek Házában.
29. Dobány Sándor: Belátásod szerint című kiállítása a Parti Galériában.

SZEPTEMBER 1. PÉCS VÁROS NAPJA

Ünnepi ülést tartott a város önkormányzatának képviselőtestülete a Pécsi Nemzeti Színházban, melynek keretében kitüntetések átadására is sor került.

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének 334/2001. (06.21.) sz. határozata alapján
dr. **Flerkő Béla** akadémikus

részére, orvos-kutatói, egyetem- és tudományszervezői munkájának elismeréseként

PÉCS VÁROS DÍSZPOLGÁRA

kitüntető címet, és az ezzel járó 100.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Daniel J. Chappaz** részére, a tradicionális pécsi dohányipari tevékenység megőrzéséért és technikai fejlesztéséért, valamint a BAT pécsi gyárában végzett, közösségi célokat támogató vezetői munkájáért

PRO CIVITATE

kitüntetést, és az ezzel járó 100.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Simon István** részére, színházszervezői munkája, valamint a Pécsi Országos Színházi Találkozó létrehozásában és megszervezésében végzett tevékenysége elismeréseként a

PRO CIVITATE

kitüntetést, és az ezzel járó 100.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Pécs-Gyárvárosi Gyermekek és Ifjúsági Fúvószenekar** részére, több évtizedes kiemelkedő tevékenysége, jelentős eredményei, s a zenei utánpótlás-nevelés terén végzett munkája elismeréseként a

PRO COMMUNITATE

kitüntetést, és az ezzel járó 320.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés a **Bóbita Bábszínház** részére, megalakulásának 40. évfordulója alkalmából, több évtizedes kimagasló szakmai tevékenységének elismeréseként

PRO COMMUNITATE

kitüntetést, és az ezzel járó 320.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés dr. **Szolcsányi Jánosné** részére, több évtizedes kiemelkedő pedagógusi és iskolavezetői munkájának elismeréseként a **VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM** kitüntetését, és az ezzel járó 50.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Baracs Ferenc** részére, mintegy fél évszázados kiemelkedő sportszervezői tevékenységének elismeréseként a **VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM** kitüntetését, és az ezzel járó 50.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Istókovics Károlyné** részére, a Zsolnay Gyárban hat évtizeden keresztül végzett kiemelkedő munkájának, tervezői és porcelánfestői tevékenységének elismeréseként a **VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM** kitüntetését, és az ezzel járó 50.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés dr. **Páva István** részére, történelmi tárgyú irodalmi munkásságáért és a cserkészmozgalom megújításáért végzett munkájának elismeréseként a **VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM** kitüntetését, és az ezzel járó 50.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Medvetzky Antalné** részére, a városért tett több évtizedes munkájának elismeréseként posztumusz **VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM** kitüntetését, és az ezzel járó 50.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Ujváryné Füzy Ágnes** részére, a város közművelődésében több évtizeden keresztül kifejtett sokrétű, eredményes tevékenységéért a **PÉCS VÁROS KÖZMŰVELŐDÉSI DÍJA** kitüntetését, és az ezzel járó 30.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés dr. **Poronyi Gábor** részére, több évtizeden keresztül végzett dokrétú oktatási tevékenységének elismeréseként a **PÉCS VÁROS OKTATÁSI DÍJA** kitüntetését, és az ezzel járó 30.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Pál Zoltán** részére, a Jókai tér értékéhez méltó megújulásának előkészítéséért, e munka művészeti irányításáért, valamint szobrászművészi tevékenységéért **PÉCS VÁROS MŰVÉSZETI DÍJA** kitüntetését, és az ezzel járó 30.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés dr. **Fischerné Karlinger Csilla** részére, több évtizedes pedagógiai munkájának, testnevelési és sporttevékenységének elismeréseként a **PÉCS VÁROS TESTNEVELÉSI ÉS SPORTDÍJA** kitüntetését, és az ezzel járó 30.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Szalai László** részére, magas színvonalú közlekedésfejlesztési és forgalomszervezési munkájának elismeréseként **PÉCS VÁROS MŰSZAKI DÍJA** kitüntetését, és az ezzel járó 30.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Czike Zoltán** részére, több évtizedes eredményes szociális munkájának elismeréseként **PÉCS VÁROS SZOCIÁLIS DÍJA** kitüntetését, és az ezzel járó 30.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés dr. **Berhiday Ilona** részére, közel harminc éves lelkiismeretes, eredményes köztisztviselői munkájának elismeréseként **PÉCS VÁROS KÖZSZOLGÁLATI DÍJA** kitüntetését, és az ezzel járó 30.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés dr. **Szita László** ny. levéltár-igazgató részére, magas színvonalú történelemtudományi munkásságának elismeréseként **PÉCS VÁROS TUDOMÁNYOS DÍJA** kitüntetését, és az ezzel járó 30.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés **Szente Sándor** részére, önzetlen, környezetét szépítő, példamutató magatartásáért **PÉCS VÁROS HUMANITÁRIUS DÍJA** kitüntetését, és az ezzel járó 30.000.-Ft jutalmat adományozza.

A Közgyűlés a Pro Communitate kitüntetés kivételével a kitüntetetteket 770 E Ft erejéig a – jutalom összegekkel megegyező – kiegészítő jutalomban részesíti, melynek forrása az igazgatási tevékenységek, személyi kiadások előirányzata.

EGYÉNI ELŐFIZETŐK

Dr. Ács Zoltán • Dr. Ádám Antal • Dr. Andrásfalvy Bertalan (Hosszúhetény) • Angster József • **Dr. Antal Borbála** • Dr. Aszódi Pál • Dr. Balatonyi Zoltán • Bánfai Antal • Dr. Bánhegyi Mihály & Komoróczy Ildikó • Dr. Barcza Tiborné (Budapest) • Baronek Jenő • Dr. Barthó Loránd • **Bede Kovits József** • Begovác Rózsa • Békés Sándor • Dr. Belyei Árpád • Dr. Benke József • **Benkovics István** • Dr. Benkő Klára • Dr. Benyovszky Imre • Bercsényi László • Dr. Berki László & Dr. Cséri Anikó • Betlehem István • Dr. Bihariné Bauer Zsuzsa • **Dr. Bíró József** • Boda Miklós • Bóday Barna • Bóday Miklós • Bodogán László • Bókay Endre • Borbáth Sándor (Győr) • Boros László • Dr. Bődő László • Dr. Brantner Ottóné (Szentlőrinc) • Brandstätter György • Dr. Buda József • **Dr. Búzás Tibor** • Bükkösi László • Czerpán István • Dr. Csefkő Ferenc • Dr. Cserép Attila • dr. Csethe András • Csethe István • Dr. Deli József • Dénesi Ödön • Dr. Dobay Péter • **Eckert Józsefné** • Dr. Ernyes Mihály • Dr. Farkas Ferenc • Fertői Miklós • **Dr. Flerkó Béla** • Ficzek Csilla • Filákovity István • Fitos Gábor • **Dr. Füredi Péter** • Gábor Olivér • Gálhidy Éva • Gállos Orsolya (Pécsvárad) • Gálos Éva • Dr. Gáspár Gabriella • Gasz Zoltán • Grisnik Zoltán • Halasi Károly • Haraszty Gábor • **Dr. Hardicsay Sándor** • Dr. Havasi János • Hegedűs Lajos • Helmrich Ferenc • Hodosi Vera • Hormay Mihály • Dr. Horn János (Budapest) • Huba József • Dr. Illei György & Dr. Donhoffer Ágnes • Jeszták Lajos • Dr. Jobszt Kázmér • Dr. Kaiser László • Dr. Kaszás Ferenc • Kazinczy Gábor (Orfű) • Kelle Ferencné • Kellermayer Ildikó • Kerényi János • Kertészfi Ágnes • **Keszkenyős Imre** (Keszű) • Dr. Kiss Endre • Dr. Kiss László • Dr. Kocsis Béla • Dr. Kogler Tibor • **Koltai Erika** • Dr. Korinek László • Kosári Aurél • Kováts Józsefné • Kovács Szabó János • **Körömi Attila** • Kraft János • Dr. Krassó Sándor • Dr. Krommer Károly • Kukai András • Kungl János • Laczayné dr. Dombay Sarolta (Kecskemét) • Lafferton Gyöző • **Lakatosné Novotny Sarolta** • Dr. Lehmann Antal • Lengvári István • Dr. Lovász György • Dr. Lovász István • Lovász Lázár • **Dr. Madas Éva** (Székesfehérvár) • **Madas Katalin** • Major Kamill (Párizs) • **Dr. Majoros György** • **Dr. Makoviczky Gyula** • **Mánfai Ildikó** • Markó Imre • Marsai Ágnes • Dr. Marton István • Marton József • Matkovits Eleonóra • Mendly Lajos • Dr. Mezei Béla • Miklósvári Zoltán • Millei Ilona • **Molnár János** • Molnár G. Judit • Móró Mária Anna • Nagy Csaba • **Nagy Erzsébet** • **Dr. Nagy Gábor** • Nagy Marianna • Dr. Nemes János • Németh Norbert • Nót Béla • Nürnberger Géza • Paizs Péter • Paláncz Tamás • Paksy Zoltán • Pálffy Attila • Dr. Pandúr József • Papp Gábor • Dr. Papp Judit • Dr. Pásztori Attila • Patarsics Zorán • Dr. Páva István • Páva Péter • Péntek Aladár • Peták Péter • Péter Ágnes • Péter Pál • **Dr. Péteri Zoltán** (Majosháza) • Petrovics József • Petrovits Béla • Polgár Mihály • Dr. Rác Ottília • Ragács György • Dr. Rákóczy István • Dr. Rákosyné dr. Vass Klára • Ravasz Gyöngyvér • Rayman János • Rétfalvi Sándor • Rigó István • Rodler Miklós • Dr. Román Lászlóné • T. Rónaky Edit • Rozvány György • Rozs András • Sallay Árpád • Sallay Gábor • Sándorné Gacsályi Irma • Sarkadi Eszter • Selmeczi László • Sey Gábor • Simora Tamás • **Dr. Sólyom László** (Budapest) • **Dr. Somosi Konrád** • Staub Ernő • Stenczer Béla • Streittmann Walter • Sümeghy Gyöngyvér • Dr. Szabó István (Budapest) • Dr. Szabó László Gy • Szalai József • Szalay Lajos • **Dr. Szebényi Imre** (Budapest) • **Szeifert Judit** • Dr. Székely Miklós • Szeléné Beck Irma • Szentkútiné Szirtes Mónika (Gárdonyi) • **Szieberth Istvánné** • **Szieberth Judit** • Dr. Szili Katalin • Szirtes Béla • Dr. Szirtes Lajos • Szluka Balázs • Dr. Szolcsányi János • Tamon Attila (Pellérd) • Tímár Györgyné • Dr. Tóbiás János • Dr. Tóth József • Dr. Tóth Gyula • Tóth Mihályné • Dr. Tóth Mária • Traj Ferenc • **Treszné Baronek Éva** • Trischler Ferenc • Uherkovits Ágnes • Ursprung János • Üszögi-Bleyer Jenő • Dr. Varga Csaba (Budapest) • Dr. Varga Gyula • Dr. Varga Levente • Varga Koppány (Budapest) • Varga Mihály • Várnai Ferenc • Dr. Varsányi Ágnes • Végh Tibor • Dr. Visegrády Lajosné • Visy Zoltán (Budapest) • Dr. Visy Zsolt • Weller János • Zalay Buda • Dr. Zemplényi Vera • Zolotnoky Ferenc • Zubán Ilona & Molnár Tamás

INTÉZMÉNYEK BEFIZETÉSE

Apáczai Csere János Nevelési Központ Könyvtára • Babits Mihály Gimnázium • Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiuma • Éltés Mátyás Iskolaközpont • Hajnóczy József Kollégium • Janus Pannonius Gimnázium és Szakközépiskola • Jókai Mór Általános Iskola • Kereskedelmi, Idegenforgalmi, Vendéglátó-ipari Szakközépiskola • Kodály Zoltán Gimnázium • Kodály Zoltán úti Kollégium • Köztársaság téri Általános Iskola • Leőwey Klára Gimnázium • Magyar-Német Nyelvű Iskolaközpont • Martyn Ferenc Művészeti Szabadiskola • Pécsi Művészeti Szakközépiskola • Radnóti Miklós Közgazdasági Szakközépiskola • Teleki Blanka Leánykollégium • Zipernovszky Károly Műszaki Szakközépiskola • Vasas-Somogy-Hird Iskolaközpont • Baranya Megyei Közigazgatási Hivatal • Baranya Megyei Levéltár • BAT Pécsi Dohánygyár Rt. • Brantner és Társa Bt. Szerecsen Gyógyszertár • Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület • DD Gáz Rt. • Dunántúli Napló Szerkesztőség • Egészséges Városért Alapítvány • **HM Honvéd Kulturális Szolgáltató Kht.** • Lauber Dezső Városi Sportcsarnok • Mecseki Bányavagyon-hasznosító Rt. • PEAC • Pannon Power Rt. • Pécsi Horvát Színház • Pécsi Iparipark Rt. • **Pécsi Távfűtő Kft.** • **Pécsi Városüzemelési és Vagyonkezelő Rt.** • Pécsvárad Várbaráti Kör • PTE Egyetemi Könyvtár • PTE Bölcsészettudományi Kari Könyvtár • PTE Társadalom- tudományi Szakkönyvtár • PTE Pollack Mihály Műszaki Főiskola Kari Könyvtára • PTE Marketing Központ • PTE Művészeti Kari Könyvtár • Szivárvány Gyermezház • **Pécs-Baranyai TIT**

Az új befizetőket **félkövér** betűvel emeltük ki.